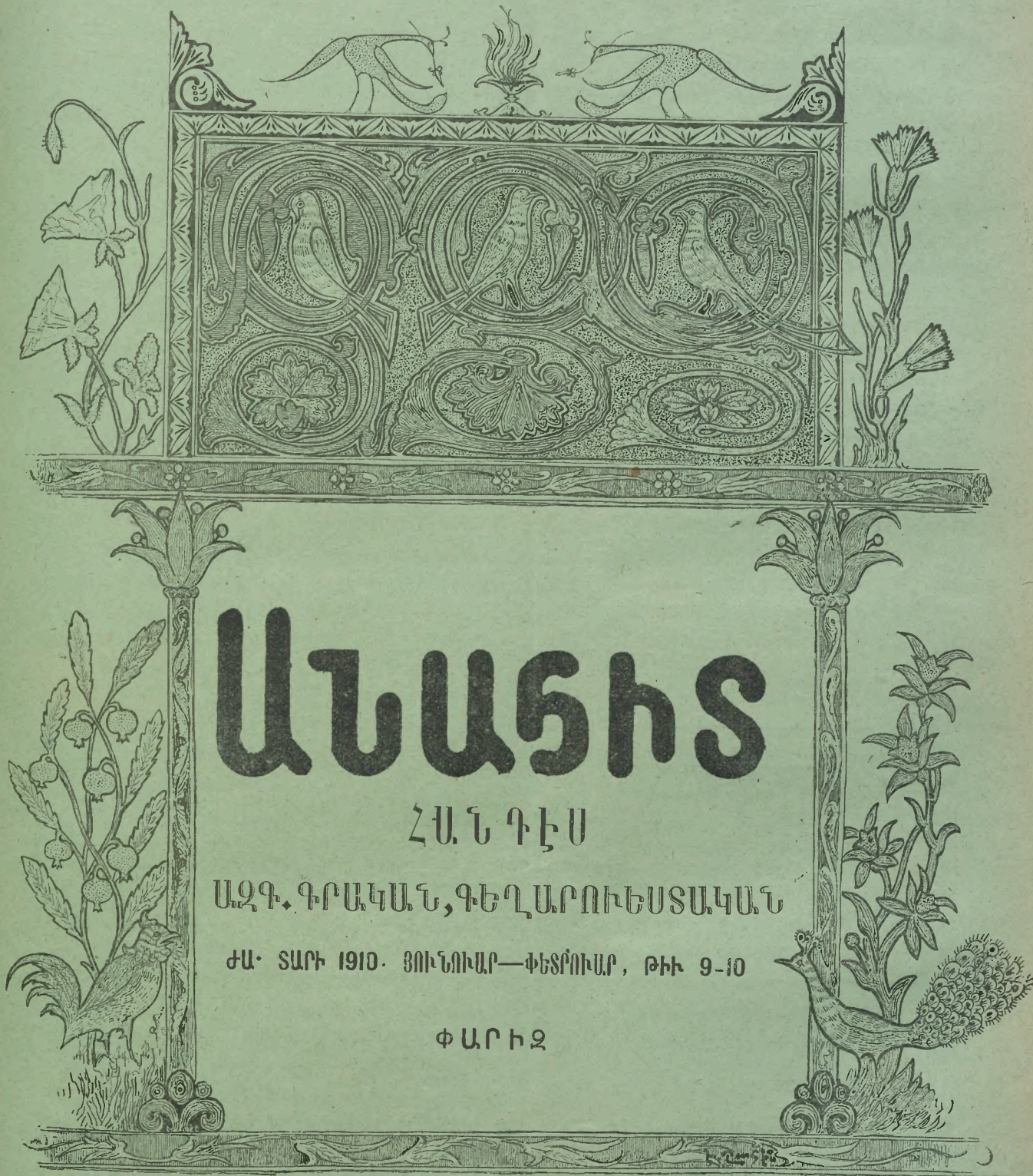

ANAHIT, REVUE ARMÉNIENNE, LITTÉRAIRE ET ARTISTIQUE

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆԳԷՍ

ԱԶԳ. ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1910. ՅՈՒՆՈՒԱՐ—ՓԵՏՐՈՒԱՐ, ԹԻԻ 9-10

ՓԱՐԻԶ

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ ցեղին ծագումը ,	ԱՐՇԱԿ ՉՊԱՆՆԱՆ	193
ՀԱՅ ԷՋԵՐ — Երգ Չափարիայի ,		210
Անտոնիոս եւ Կիւպայսրա , Գ. Արարուած (ՇէճՔՄՓԻՐ) — բարգմ. Գ. ՓԱՌՆԱԿ		210
Հին օրերու խաղափարեան (Ճայանիսու)	ՏԻԳՐԱՆ ՉԻԹՈՒՆԻ	228
Պարսիկ բանաստեղծութիւն — Ասարի Քալանթերի լեզու .		
Քարգմանեց պարսկերէնից	ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴՊ. ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ	229
« Եւ Քեզ Մեղայ » , Քարթերի-Քեան Երէտ Արարուած .	ԳԵՂԱՄ ԱՐՄՐՈՒՆԻ	231
Հոգիներու երգը « Ռոսկնի համբոյրը » ,	ՄԻՀՐԱՆ ԹՂՐԽԱՆՆԱՆ	237
Մօզբլան-Նապօլեոն ,	ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ	238
Գրքեր ,	Ա. Չ.	238
Փարիզի աղէք , Աւիսանքի տուն , Մարսիլիոյ Արմարները ,	— —	240

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լ Ո Յ Ս

Գրական-Հասարակական շաբաթաբերքի , որ հրատարակուելու է 1910 թ .

յունուարի 1-ից ՆՈՐ-ՆԱԽԻՉԵԻԱՆՈՒՄ .

« Լոյս » ի նպատակն է կապ հաստատել Խրիմի , Հիւս. Կովկասի , Նոր-Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի ցրուած հայ գաղութներին միջեւ եւ մասնակից անել նրանց ընդհ. հայկ. կեանքին :

« Լոյս » ի Մրցաբերքը — 1) Հասարակական , անասական , անաստեղծութիւն : 3) Թերթօն : 4) Մամուլի շուրջը : 5) Շարափական տեսութիւն՝ հայկական , ռուսական եւ արասաստեղծական կեանքի : 6) Տեղական քրոնիկոն : 7) Պաշտօնական տեղեկութիւններ : 8) Գիտութիւն , գեղարվեստ ու գրականութիւն (քննադատական յօդուածներ , գրախօսութիւն , բնցեղիւ ու գիտական նորութիւններ) : 9) Փոստարկղ եւ այլեւայլք : 10) Տեղեկատու եւ յայտարարութիւններ : 11) Ի հարկին նկարներ եւ պատկերներ :

« Լոյս » ի բաժանորդագիրը — Նոր-Նախիջևանի , Ռուսովի ու շրջակայ հայ գիւղերի համար — տարեկան 3 ռ . Ռուսաստանի այլ տեղերի համար 4 ռ . Համարն արժէ 10 կոպ . Խմբագիր-հրատարակիչ ԲԺ. ԳԵՆՐԳ. ՌԷԻՉԵԱՆ

ՀԱՍԿԵՐ

Մանկան պարկերպարք ամսագիր , V տարի :

Ամսագիրը լոյս է տեսնում 32—48 էրես . մեծագիր գրքոյի ներսով ընդարձակ ծրագրով

Մշական աշխարհացոյց-Քեամբ ԶՈՎ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ Է ՍՏ. ԼԻՍԻՑԵԱՆԻ

1910 թ. ի « Հասկեր » ի Յաւելուածներ լինելու են՝ 2 գունատիւ Տէքիաթ , 2 պատկերազարդ պատմուածք , 1 մանկական պիես , 1 բնագիտական զրոյց , 1 համաշխարհային ժողովրդական աւանդութիւն , 3 վէպիկ , պատմուածք , երգիծաբանական զրոյց , 2 պրակ « Մանկավարժական գրադարան » ընտանեկան կրթութեան հարցերին նուիրուած :

Բաժանորդագիրն է տար. 4 ռ . 3 ռ . տասնց յաւելուածների , Պարսկ. 4 ռ . 50 , Արտու. 12 ֆ . Հասցէ՝ Rédaction du journal « Hasker », Tiflis — Caucase (Russie)

Հրատարակելու է ԹԷՆԻԿԻ 1910 թաւոյ

ԱՄԵՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ

Հայոց այս իրական « Հաշէթ » ին նկատմամբ աւելորդ է արդէն գովեստ խօսիլը : Կը բաւէ միայն ըսել թէ այս տարուանը կը գերազանցէ իր բոլոր նախորդները , թէ՛ իրեն տրուած բնավարով եւ թէ՛ իր օգտաշատ բովանդակութեամբ : Վիեննա պատրաստուած 200 յաջող վիճակներ , գեղարուեստական բազմազանատիւ կողք , ընտիր թուղթ , Տէր-Ներսէսեան մաքուր ապագրութիւն եւ 400 մեծագիր ու մանրատառ հոծ էջեր՝ ուր ժամագիր կն արտասահմանի եւ թուրքիոյ հայ գրապէսներէն շատեր՝ իրենց համով հոտով անտիւ գրուածքներով ու վեր-թուածներով : Առանին , գիտական եւ առողջապահական եւ ժամանցի յատուկ նիւթերու անհոն միջերք մըն ալ այս բալորին միացած , սոյն հաստորը ճշմարիտ հանրագիտարան մը գարձուցած են : Չի գնողը եւ չի կարգադրողը կը զղջայ արգարիս :

Կեդրոնատեղի վ . եւ Հ . Տէր-Ներսէսեան , Կ . Պոլիս , ձէլուլ Պէյ խան : Գին 12 զրշ . գաւառ 14 զ .

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1909-1910

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ—ՑՈՒՆՈՒԱՐ

ԹԻԻ 9-10

ՀԱՅ ՅԵՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ազգի մը համար՝ էական կարիք մըն է որոշ ծանօթութիւն ունենալ իր ծագման, իր գոյութեան նախկին շրջաններուն, իր անցեալը կերտող նախահայրերու մասին. ծանօթութիւն՝ ո՛չ միայն իրողութեանց, այլ մանաւանդ ատենց մէջ տիրական հանդիսացող ոգիին, ազգային նկարագիրն ու ճակատագիրը բնորոշող գլխաւոր «գրական» տարրերուն, ցեղին գոյութեան իմաստը սահմանող ինքնագրոշմ յատկութեանց: Այդ ծանօթութիւնը որքան պայծառ ըլլայ և և լիակատար, այնքան կը դիւրանայ ազգի մը յառաջխաղացութիւնը դէպ ի անծանօթ պողոտաներն Ապագային: Այդ ծանօթութեանէն զուրկ եղող ժողովուրդ մը՝ գոյութիւն չունի իբր ազգ. և զայն անկատար ու շփոթ կերպով ունեցող ժողովուրդը դատապարտուած է անվերջ ու աղէտաբեր խարխալումներու:

Մենք Հայերս՝ ատենով ունէինք պատմութիւն մը, որ յստակ ամբողջութիւն մը, ուրոյն տրամաբանութիւն մը ու գեղեցիկագիտութիւն մը կը ներկայացնէր: Զայն քար առ քար շինողները եղած էին մեր հին պատմագիրներն ու քրոնիկագիրները՝ գլխաւորապէս Խորենացին. ու շէնքին վերջին վճռական ճարտարապետը Չամչեանն էր եղած, որ իրեն ծանօթ հայ աղբիւրները համեմատելով ու ձուլելով՝ և օտար աղբիւրներէ ալ մասամբ օգտուելով,

անոր տուած էր ամբողջական ու աւարտուն երեւոյթ մը: Այդ պատմութեան համեմատ, Հայը երեւան կուգար ինչպէս մեծ ազգ մը, որ ունեցեր է գերագոյն զօրութեան ու փառքի շրջաններ, ճանչցեր է մէկէ աւելի բուսական ուր ինքն այ առաջինն է հանդիսացեր աշխարհի թատերաբեմին վրայ: Իր հայրենիքը՝ ծննդավայրը մարդկութեան. իր մեծ լեռը՝ նաւահանգիստ նոյայ տապանին. իր հիմնադիրը՝ Հայկ, առաջին ազատասէրը, որ կ'ընդգլխի բունութեան դէմ և կը զգեսնէ զայն. իր թագաւորներէն մին կ'ըլլայ միակ պսակաւորը՝ Քրիստոսի հետ թղթակցող և Քրիստոսի կենդանութեանն իսկ քրիստոնէութիւնն ընդգրկող. շարք մը աշխարհակալներու, որ Դարեհներուն, Աղեքսանդրներուն կը հաւասարին, Արամ, Տիգրան Ա., Արտաշէս Ա., Տիգրան Բ. Սողոմոնակերպ իմաստուն թագաւոր մը՝ Վաղարշակ, ու մեծագոր արքաներ՝ Արտաշէս Բ., Տրդատ Մեծն, ևն.

Գիտութիւնը քայքայեց այդ շէնքը: Արտաշէս աշխարհակալը՝ երեւակայական չէ, բայց շատ վերածեալ սահմանափակ մեծութեամբ հիմնադիր մը առաջին հայկական թագաւորութեան. Տիգրան Մեծը՝ փոքրացած, ազեղցած, ծիծաղելի ու զազիր Համիտ մը դարձած՝ Թէոսոր Ռէնաքի խոշորացոյցին տակ. Հայկն ու Արամը՝ հեքեաթային դիւցազներ, որոնց տակ կը սքողուին ուրարտացի թագաւորներ, նախահայ, բայց ոչ Հայ: Աբգարը Հայ չէ, և իր թղթակցութիւնը պատմական հիմք չունի. Արտաշէս Բ., Տրդատ Մեծն՝ Հռովմայեցոց հար-

կատու փոքրիկ թագաւորներ: Մինչեւ իսկ Նոյս տապանը ձեռքերնուս առին. մեր Արարատը չէ եղեր զայն հիւրընկալողը, այլ... ո՛վ սոսկում, Քիւրտիստանի մէկ լեռը...

Նմանօրինակ յեղաշրջման մը ենթարկուեցաւ մեր հին գրականութեան պատմութիւնն ալ. « քերթողահայր » ու հայոց մեծ պատմիչ Խորենացին, որ Եւրոպայի մէջ ալ պատկառելի անձնաւորութիւն մըն էր՝ Թոմմադէօի, Տիւլորիէի և Լանկլուայի օրերուն, ստախոս տգէտ մըն է, ոչ թէ Ե. դարուն՝ այլ Չ. է. կամ Ը. դարուն ապրած. Ագաթանգեղոս Տրդատ թագաւորին քարտուղարը չէ, Փաւստոս անունով պատմագիր գոյութիւն չէ ունեցած, երկուքին ալ գործերը գրուած են ոչ թէ Ի. դարուն, այլ Ե. ին, հաւանականաբար Կորիւնի ձեռամբ, և մեծ մասամբ՝ ժողովրդական աւանդութեանց և երգերու վրայ հիմնուած. Պատարագամտոյցն ու Յաճախապատումը որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի գործը կը կարծուէին, անոր չեն կրնար վերագրուիլ, նոյնպէս՝ Սահակայ, Մեսրոպայ, Խորենացոյ վերագրուած շարականները անոնցմէ շատ յետոյ գրուած պէտք է ըլլան. Եղիշէ Վարդանայ քարտուղարը չէ եղած, ակնատես պատմագիր մը չէ, այլ Չ. դարու հեղինակ մը որ այլ և այլ աղբիւրներէ օգտուելով գրած է քերթուած մը, ևն. ևն.

Գիտութիւնը նուիրական է. անոր նպատակակէտն է գտնել՝ որքան որ մարդկօրէն կարելի է՝ բացարձակ ճշմարտութիւնը. մտաւոր պարկեշտութեան պարտականութիւնը և իրական շահերու լուրջ ըմբռնումը կը պահանջին խոնարհիլ գիտութեան վճիռներուն առջեւ: Բայց գիտութեան գործը սուտեր և սխալներ քանդելու մէջ միայն չի կայանար, անոր գլխաւոր գործն է՝ ճշմարիտը երեւան հանել: Քաղաքական ու գրական անցեալ մը ունեցեր ենք վերջապէս. անոր մասին մեր ունեցած ծանօթութեանց մէջ կային սխալներ. այդ սխալներն ուղղելով պէտք էր գծել իրական պատկերը մեր նախնեաց գործերուն: Տարիներէ ի վեր, քանդումի գործը կը շարունակուէր անխնայ, և վերաշինութեան փորձերը շատ սակաւաթիւ էին: Այն Հայերուն համար, որ գիտութեան երկրպագու ըլլալով հանդերձ, տաք սէր ու որդիական յարգանք ունին գէպ ի իրենց ցեղը, տխուր

բան մը կար այդ իրենց ցեղային հին շէնքին անընդհատ փլուզման տեսարանին մէջ որ իրենց առջեւ կը պարզուէր. և ասիկա կը զուգարկուէր՝ մեր բաղդէն՝ այն ըտպէին երբ հայկական դատը Եւրոպայի առջեւ գրուած և իբր օրուան հրատապ հարց մը ընդունուած ըլլալով՝ մենք պէտք ունէինք մեր ցեղին անցեալը որոշ ու յարգելի, համակրելի համայնապատկերով մը ցոյց տալու Եւրոպային, և ո՛չ թէ քայքայման մէջ գտնուող խառնաշփոթ, կասկածելի և անհրապոյր տեսքով մը: Քանդիչներուն մէջ, — մեծ մասամբ Եւրոպացի, մասամբ Հայ — կային որ, զուտ գիտական գործ մը կատարողի անաչառ ոգւովը առաջնորդուած, մեր անցեալ պատմութեան անձիշդ մասերն ի վեր հանած ատեն՝ մեր ցեղին համար ու է վիրաւորիչ զգացում չէին յայտներ, ու է անարգիչ եզրակացութեան չէին հասնիր. կը շատանային սխալները մասնանիշ ընելով. ոմանք նոյն իսկ, — քիչեր, — սուտ մեծութիւնները քանդելէ յետոյ՝ անծանօթ մնացած այլ տեսակի արժանիքներ երեւան կը հանէին. բայց և կային որ այդ գիտական գործին մէջ կիրք կը խառնէին, կը յայտնէին ոգի մը ակնբերուէն ու կանխորոշօրէն հակակիր, տեսակ մը ախորժ ցոյց կուտային այդ քանդման գործին մէջ. այսպէս՝ օրինակի համար՝ Թէոտոր Ռէնաք, իր Միհրդատ գրքին մէջ, ուր մեր մեծն Տիգրանը և անոր հետ հայ ցեղն ալ շատ հակակրելի գծերով պատկերացուցած է. այսպէս և Քարիէր, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրեց ցոյց տալու թէ Հայերը իբր պատմութիւն առասպելներ ու ստութիւններ միայն ունեցող ազգ մըն են և Խորենացին խարդախութենէ ու տգիտութենէ ուրիշ ոչինչ ունի:

Նոյն իսկ մենէ ոմանք՝ պատամիտ ու գիտուն երեւալու տենչանքով՝ այդ ժխտական ձգտումն ընդգրկեցին. հակադարձ շարժանցութիւն մըն էր որ այդ կարգի Հայերուն մէջ կը յայտնուէր՝ ատենով ինքզինքնիս անցեալին մէջ մեծ ազգ մը կը կարծէինք, հիմա՝ ոչնչութիւն մը, միշտ գերի, մտաւոր ստեղծագործ զօրութենէ զուրկ, խեղճուկրակ ցեղ մը եղած ըլլալ կ'ուզէինք: Ռուսահայ բանասէր մը տարիներ առաջ Հանդես Ամսօրեային մէջ ամենէն անարգական ածականներով կը քարկոծէր մեր խեղճ մեծ Խորենացին, — « ստախոս, խարդախ, տգէտ,

խարեբայ, բթամիտ, ևն. » — արդ՝ Խորենացին եթէ չէ լուրջ պատմաբան մը, հոյակապ գրագէտ մըն է, և իր ցեղին մեծ պատիւ կը բերէ. Հայ մը կարող է անոր պատմական սխալները ցոյց տալ, բայց պարտական է միշտ պատկառանքով արտասանել այդ տաղանդաւոր Հայուն անունը :

Սահաւածիւ էին վերաշինութեան փորձերը, և մասնական : Բայտարելի ալ է ատիկա : Հսկայ աշխատութիւն մը կար կատարելու . պէտք էր հաւաքել հին ու նոր բոլոր օտար ու հայ հեղինակներուն մէջ ինչ որ կը վերաբերի Հայոց պատմութեան ու գրականութեան, պէտք էր ուսումնասիրել Հայաստանի մէջ ցրուած հին սեպագիր արձանագրութիւնները, պրպտել մեր բոլոր հին ձեռագիրները, անտիպ մնացած կտորները երեւան հանել, յիշատակարանները քննել, տպուած հեղինակներուն բնագիրը մաքրել ազաւազութեան, ուսումնասիրել Հայաստանի բոլոր հին շէնքերու մնացորդները, անոնց վրայ գրտնուող արձանագրութիւնները, անոնց ճարտարագետական ոճը, քանդակները, նկարները, ուսումնասիրել մեր հին ձեռագիրներու մանրանկարչութիւնը, ու մանաւանդ կատարել պեղումներ և լոյս աշխարհ հանել ամէն ինչ որ հողուն տակ թաքուն կը մնայ մեր հին պատմութեան, արուեստին, ճարտարագործութեան, նիստ ու կացին վրայ տեղեկութիւն տալ կրցող շէնքերէն ու իրեղէններէն : Այս նախապատրաստական ստուար աշխատութեան զեռ փոքր մէկ մասը կատարուած է : Հետեւաբար և հասկանալի է կերպով մը՝ որ վերաշինութեան գործը ցարդ մասնական ուսումնասիրութիւններու մէջ սահմանափակուած ըլլայ : Սպասելով որ բոլորէն գայ մեր անցեալին ամբողջական պատկերին ճշգրիտ ու լիակատար վերահաստատման, հաճոյքով կը նկատենք որ այս վերջերս մէկ քանի հմուտ ու սրամիտ Հայեր սկսած են արդէն՝ ցարդ գոյութիւն ունեցած և հաստատուն նկատուած նիւթեղէններով, հին Հայոց գիտական պատմութիւն մը ուրուագծել : Այդ փորձերն են Պ. Գէորգ Ասլանի Etudes historiques sur le peuple arménien գիրքը որ նոր լոյս տեսած է, և ՊՊ. Noel Dolens ու A. Katchi Histoire des Anciens Arméniens, որուն առաջին հատորը երեւցաւ քանի մը տարի առաջ :

Պ. Գէորգ Ասլանի հատորը, յստակ, ժուժկալ ու վայելուչ ոճով մը գրուած, Հայոց հին պատմութեան մասին ցարդ կատարուած աշխատութեանց ճարտար ամփոփում մըն է, որուն վրայ հեղինակն աւելցուցած է իր կարծիքները Հայոց նկարագրին, կատարած դերին, գլխաւոր պատմական անձնաւորութեանց, հին հեթանոս կրօնքին, եկեղեցւոյն, գրականութեան ու արուեստին նկատմամբ. կը պարունակէ պատմութիւնը նախահայոց (Ուրարտեանք, Հիթիթք) մինչև Արմեններու տիրապետութեամբ՝ հայ ցեղին կազմուելը, պատմութիւնը Արտաշեսեան ազգային հարստութեան, հայ Արշակունիներուն, քրիստոնեայ Արշակունիներուն, Բիւզանդացւոց, Սասանեանց և Սրաբաց տիրապետութեան շրջանին, Բագրատունեաց և Արծրունեաց թագաւորութեանց, ու յատուկ գլուխներ ունի նուիրուած՝ Հայ Արշակունեաց օրով հայ ժողովրդի ընկերական կազմակերպութեան, հայ հեթանոսութեան, յետոյ՝ Ե. դարու գրական շարժման, հայ եկեղեցւոյն, հայ կաթողիկոսութեան, Բագրատունեաց օրով հայ գրականութեան :

Նօէլ Տօլէնսի և Ս. Խաչի գործը միեւնոյն գիտական ոգւով, գրեթէ նոյն ծրագրով շարագրուած է, բայց աւելի մանրամասն, և ինքնաբեր բանասիրական հետազոտութիւններով աւելի ճոխ . կը պարունակէ Հայոց պատմութիւնը մինչև քրիստոնէութեան պաշտօնական ընդգրկումը, և մասնաւոր գլուխներ՝ նուիրուած Հայոց հին քաղաքակրթութեան (աւելի ճիշդ՝ ընկերական կազմակերպութեան) և հեթանոսական կրօնքին :

Այդ երկու գործերուն վերլուծումն ընել չէ միտքս այստեղ . այլ՝ պարզելով քանի մը նկատողութիւններ անոնց ինչ ինչ կտորներուն և ընդհանուր ձգտումին վրայօք՝ աւելի որոշ կերպով ցոյց տալ այն ուղղութիւնը զոր ես կ'երպարեմ որ ունենայ գիտական Հայոց պատմութեան մը հեղինակը :

* * *

Ըսի վերեւ թէ ազգի մը համար անհրաժեշտ է ունենալ պատկեր մը ուր ճշգրտօրէն ցոլանայ իր նախահայրերուն կատարած գործը, և ուր մանաւանդ շեշտուած ու բացատրուած ըլլան այդ գործին «գրական» կողմերը, անոր հոգին ու

իմաստը կազմող տարրերը : Այս երկու աշխատութեանց մէջ, մանաւանդ Պ. Ասլանի գրքին մէջ, ինծի կը թուի որ հեղինակը աւելի հետամուտ եղած է եւրոպացի գիտուններու վրայ գիտական բացարձակ անաչառութեան տպաւորութիւն մը ձգելու քան ազգային պատմութեան ճշմարտասէր բայց և ազգասէր նկարիչն ըլլալու :

Պ. Գէորգ Ասլանի գործը կը սկսի հետեւեալ պարբերութեամբ .

« Թէպէտ հայ ժողովրդին կատարած դերը քիչ բան է, թէպէտ իր բնաշրջութիւնը շատ յաճախ շահեկանութենէ զուրկ է՝ քաղաքակրթեան, գաղափարներու և արուեստներու տեսակէտով, այսու հանդերձ գիտունները անոր ծագումը, անցեալը կ'ուսումնասիրեն ազգակցական կապերուն պատճառով զոր անոր մէջ կը գտնեն Փոքր-Ասիոյ հնագոյն ցեղերուն հետ : Ու յետոյ, հայ ժողովուրդը կ'ընծայէ մասնաշատկութիւններ զոր պատմութիւնը չի կրնար նշանակելէ ետ կենալ . դարերէ ի վեր անհետացած Արեւելքի ժողովուրդներուն ժամանակակից, Հայը կենդանի է միշտ, պահելով իր անհատականութիւնն ու իր լեզուն, հակառակ արշաւանքներու և կրօնական հարածանքներու չարիքներուն, որոնց ենթարկուած է : Եւ ինչ որ աւելի կարեւոր է, անիկա կարողացաւ ազատագրուիլ արեւելեան ազդեցութենէն և առաջին դարերէն իսկ քրիստոնէութիւնն ընդգրկեց և նոյն իսկ ազգայնութեան գաղափարը իւրացուց այն պահուն ուր իր անկախութեան վերջին հետքերը կը կորսնցնէր : Նոյն իսկ Հայաստանի ամենէն աւելի աղէտներով ընկճուած միջոցին է որ երեւան կուգայ ամենէն նշանաւոր ազգային դէպքը, տառերու գիւտը, որուն կ'ընկերանայ գրական գործունէութիւն մը զոր ոչինչ կը նախագուշակէր : Քանի որ այս կերպով քայքայման զիմադրած և բնաշրջած է Հայը, պէտք է ընդունիլ թէ ան իր մէջ կը կրէ հազուադէպ տոկունութիւն մը և զարմանալի կենսունակութիւն մը : Իր պատմութիւնը կը ներկայացնէ ուրեմն գծեր որ պէտք է շահագրգռեն բոլոր անոնք որ Արեւելքի հին ազգերուն բնաշրջութիւնը կ'ուսումնասիրեն » :

Ինչո՞ւ, Փրանսերէն լեզուով գրուած և հետեւաբար գլխաւորապէս Եւրոպացուց ըն-

թերցման սահմանուած գործի մը առաջին տողերէն իսկ, հեղինակը, որ գիտուն մը ըլլալէ առաջ Հայ մըն է, իր ազգին կատարած դերը այդքան փոքր ու քաղաքակրթութեան տեսակէտով քիչ շահեկան ցոյց տայ : Չեմ ըսեր որ եթէ այդպէս համոզուած է իր համոզման հակառակը պնդէր . բայց կարելի չէ՞ր առ նուազն՝ զանց առնել այդ Փրայը, որ ըստ իս Ճիշդ ալ չէ : Սրդէն իսկ պարբերութեան հետեւեալ մասերուն մէջ հեղինակը քիչ մը կը հակասէ ինքզինքին, մատնանիշ ընելով Հայուն փութկոտութիւնը արեւմտեան քաղաքակրթութեան յարելու և իր տարօրինակ տոկունութիւնն ու կենսունակութիւնը : Լաւագոյն չէ՞ր ցոյց տալ Հայը իրր ցեղ մը որ քաղաքականապէս զօրեղ ու տիրական չէ եղած, բայց որ իր մէջ ունեցած է հոգեկան ուժ, քաղաքակրթական կարողութիւն, և այդ ներքին բարոյական ուժին շնորհիւ է որ կրցած է սոկալ քանդումի, թօթափել արեւելեան ազդեցութիւնը, արեւմուտքի քաղաքակրթութիւնն ընդգրկել և իր ամենամեծ ճգնաժամներէն մէկուն մէջ յանկարծ իր ազգայնութիւնը վերջնականապէս ամրապնդել՝ հիմնելով գրականութիւն մը : Այդ գրականութեան յանկարծական երեւումն ալ փոխանակ ոչինչով գուշակելի նկատելու, կարելի էր ու պէտք էր բացատրել անով որ հայ ժողովուրդը վաղուց իր մէջ ունեցած է գեղեցկագիտական զօրութիւնը, թէ ան արդէն երկար ատենէ ի վեր ժողովրդական բանաստեղծութեան ձևով զարգացած էր և Ն. դարու շարժումը անոր գերագոյն ծաղկումը եղաւ : Յետոյ, ընդունելով որ ամէն բան յարաբերական է, հայ ժողովրդին կատարած դժուար շատ աւելի կարեւոր կ'երեւայ՝ երբ զայն համեմատենք իր նիւթական անզօրութեանը հետ և երբ նկատենք զայն իր ամբողջութեանը մէջ, իր ունեցած ոչ միայն անմիջական այլ և հեռուոր հետեւեալներով . ցեղ մը որ դարերու ընթացքին մէջ «էթա-թամիտն»ի ցաւազին, դժնդակ բայց և կարեւոր դիւքը կը բռնէ և Ասիոյ Եւրոպայի վրայ աւելի շուտ խուժելն արգիլելու նպատակով նոր Եւրոպային քաղաքակրթութեան կազմաւորմանը կը ծառայէ, որ՝ հակառակ հակաքրիստոնեայ հզօր ազգերով պաշարուած ըլլալուն՝ Արեւմուտքի կրօնքն ու քաղաքակրթութիւնը

կ'իւրացնէ և զայն կը տարածէ իր շուրջը ուրիշ ցեղերու մէջ, որ կը ստեղծէ լեզու մը այնքան նուրբ ու ճոխ՝ մին մարդկային արուեստի գլուխ-գործոցներէն, որ կ'արտադրէ գրականութիւն մը ուր քանի մը հայակապ գեղեցկութիւններ կը շողան, որ ճարտարապետութեան, քանդակագործութեան և այլ արուեստներու մէջ իր օժտուած ցեղի ապացոյցները կուտայ, որ տիեզերական վաճառականութեան մէջ մեծ միջնորդի կարևոր դեր մը կը կատարէ, այդպիսի ցեղ մը շահեկան է ինքնին, և ուրիշ մեծ ազդերու հետ իր արեւնակցութեան համար չէ միայն որ պէտք է ուսումնասիրել անոր պատմութիւնը:

Մեծն Տիգրանի նուիրուած գլխուն մէջ, Պ. Ասլան արձագանգ եղած է Թէոտոր Բէնաքի: Տիգրան անթերի չէր, բայց մեծ մարդ մըն էր, որ ունէր մեծ յատկութիւններ ու մեծ թերութիւններ. ես կը կարծեմ թէ Բէնաք շատ սեցուցած է անոր դէմքը: Բէնաք արդէն անսխալ գիտուն մը ըլլալէ հետո և, — ինքն է որ գոյութիւն երբէք չունեցած Սաիթաֆերնէս թագաւորին կեղծ խորը վաւերական կարծելով Լուվրի թանգարանին 200,000 ֆրանքի գնելուն պատճառ եղաւ: Հայ մը պէ՛տք է որ մը, գիտութեան պահանջներուն հպատակելով հանդերձ, վերաքննէ այդ անարդար և կողմնակալ դատաստանը և աւելի խորին ու ներքին ըմբռնումով մը Տիգրանի հոգեբանութեան, ներկայացնէ զայն Եւրոպացուց՝ ինչպէս որ էր իրօք:

Հայ Արշակունեաց պատմութիւնը սկսած ատեն, Պ. Ասլան անոնց ամբողջ շրջանը առաջուց կը պատկերացնէ հետեւեալ սև գծերով. « Ծակատագիրը հետո էր անոնց ժպտելէ, և դժբաղդ կեանք մը եղաւ թագաւորութիւնն այդ իշխաններուն՝ Սասանեաններու մշտական յարձակմանց ենթակայ, և որ գահ ելան՝ միմիայն իրենց կեանքը քրտորի կամ բանտի մէջ կամ մարդասպաններու սուրին տակ վերջացնելու համար »:

Հայ Արշակունիներուն դիրքը շատ դժուարին էր՝ երկու վիթխարի պետութեանց մէջ սեղմուած, ճզմուած. բայց այդ թագաւորները բանտ ու սքսոր երթալէն, մարդասպաններէ խղիւղուելէն ուրիշ բան չե՞ն ըրած բնաւ. չե՞ն ցոյց տուած քաջութիւն. փառքի, յաջո-

ղութեան՝ հոգ չէ թէ վաղանցուկ՝ շրջաններ չե՞ն ունեցած. ինչո՞ւ առաջուց խեղճ ողորմելի գոյնով մը ներկայացնել ամբողջ շրջան մը որ իր համակրելի կողմերն ալ ունի. ինչո՞ւ ընդհակառակն՝ լոյսի մէջ չգնել սկիզբէն իսկ՝ այդ համակրելի կողմերը:

« Ժողովուրդը, ինչպէս և աւագանին, կ'ըսէ Պ. Ասլան, տգիտութեան մէջ կ'ապրէին: Հայը, իր լեզուովը գրել կրցած չըլլալով մինչև Ն. դարուն կէսը, օտար մնացած է ո և է մտաւոր մշակման, բաւականացած է իր գուսաններուն երգերով: Նոյն իսկ տառերու գիւտէն յետոյ, ժողովուրդը՝ շատ հեռու մնալով մտաւոր շարժումէն, չէ կրցած ճողոպրել այդ տգիտութեանէն՝ որ կը խափանէր ո և է բնաշրջում իր ընկերական կալմաւորման և քաղաքական գաղափարի մասին իր ըմբռնումին մէջ:

Ժողովրդին համար՝ այս դատաստանը ճիշդ է. (ո՞րն է արդէն ասիական հին մեծ պետութեանց մէջ՝ այն ժողովուրդը որ իր բոլոր խաւերով բարձր գիտակից մտաւոր կեանք ունեցած ըլլայ.) բայց չեմ գիտեր թէ մեր աւագանին համար բացարձակ տգիտութեան վկայագիրը իրաւունք ունի՞նք տալու. իրենց պալատական կեանքին մէջ՝ արուեստը, բանաստեղծութիւնը, երաժշտութիւնը միթէ բնաւ տեղ չե՞ն գտած. իրենցմէ չե՞ն գտնուած օտար մեծ գեղեցկութիւնները իւրացնող և նոյն իսկ արտադրող անհասներ. Տիգրան Բ.ի որդին՝ Արտաւազգ՝ տաղանդաւոր գրող մը կը հանդիսանայ՝ յունարէն լեզուով. Վրոյր բանաստեղծ իշխանի մը անունը հասած է մեզի՝ Հայ Արշակունիներու շրջանէն. ինչո՞ւ այս օրինակներէն չհետեցնենք որ ուրիշներ ալ կային ատոնց պէս. ինչո՞ւ վայրենի անմշակ լեռնցիներ համարինք մեր բոլոր նախնիքը մինչև Ն. դար: Նոյն իսկ ժողովուրդը, եթէ ուսում, գիտական դաստիարակութիւն չունէր, չէ՞ ունեցած իր բնազդական գեղարուեստի շարժումը, ճոխ ծաղկափթիթում մը չէ՞ տուած երգերու, հէքեաթներու, նուագներու. ինչո՞ւ չէ ըսենք՝ վճռական կերպով: Եւ ինչո՞ւ մտաւոր ակնյայտի մեծ ու տարածուն շարժման մը չգոյութիւնը մեր ժողովրդին բնածին անուսումնասիրութեան, կուսութեան վերագրենք, մինչ ան կը բացատրուի գլխաւորապէս իր քաղաքական տկարութեամբ:

որ դատապարտած է զինքը գրէթէ միշտ անհանգիստ , խռովեալ , հալածական , թափառիկ կեանքի մը : Բանի՛ անգամ՝ հզօր մտաւոր շարժման մը ճամբուն մէջ մտած է ան , և յանկարծ կասած՝ արտաքին արշաւանքներէն ջախջախուած : Միթէ Տիգրան Բ-ի փորձած քաղաքակրթական ճիգը ահապին բարգաւաճման մը պիտի չյանգէ՞ր եթէ Հռոմայեցիք չգային հիմնայատակ ընել անոր գործը : Ե. դարու հոյակապ շարժումը , եթէ շարունակուէր քանի մը դար՝ անխափան ու հաստատ քայլերով , պիտի չհասնէ՞ր մեծափառ ընդարձակութեան մը :

Հայոց հեթանոսական կրօնքին վրայ խօսելով , Պ. Ասլան կ'եզրակացնէ՝ « Իր ամբողջութեանը մէջ նկատելով՝ Հայաստանի հեթանոսական կրօնքը , գէթ ինչպէս կը յայտնուի ծանօթ տղիւմաններու քննութիւնէն , ու է ինքնուրոյն աստուածաճնութիւնէ (theogonie) չի բըզխիր : Արտառոց հեթանոսութիւն մըն է , իրար չբռնող տարրերով կազմուած և համախմբուածով մը աստուածներու որոնց մեծ մասը զրազաշտական անուններ առած են , բայց որոնք սեմական աշխարհին ու հելլենական աշխարհին աստուածութեանց կնիքը կը կրեն : » Հին Հայոց՝ այսպէս՝ կը զլացուի կրօնքի յղացմանց մէջ ու է ինքնատուութիւն դրած ըլլալ : Գիտնօնք ամէն ինչ մեր հնագոյն նախնեաց կրօնքի մասին՝ այսպիսի վճիռ մը տալու համար : Եւ ինչ որ գիտենք՝ միթէ մեզ իրաւունք կուտայ՝ այդ վճիռն արտասանելու : Մեր հին կրօնքին մէջ չկա՞ն գծեր որ բնիկ են , չէ՞ որ փոխառիկ աստուածութիւններէն շատեր կերպարանափոխուած , նոր տարրեր և հոգեբանութիւն ստացած են , և ասիկա յարաբերական բայց շատ գնահատելի ինքնատուութիւն մը չէ՞ միթէ :

Քրիստոնէութեան ընդգրկման բարերար , փրկագործ հետեւանքը , հայ եկեղեցւոյն ու կղերին կատարած դերը՝ Հայոց պատմութեան մէջ , կա՞յ պիկոսական աթուրին նշանակութիւնը , գրեթե գիւտին և հայ գրականութեան մը հիմնարկութեան կարևորութիւնը՝ շատ լաւ ըմբռնուած և շատ յստակ ու սիրուն կերպով բացատրուած են Պ. Ասլանի գործին մէջ . Սասանեանց կրօնական հալածանքին դէմ՝ Վարդանանց ու Վահանեանց ղեկավարութեան տակ Հայութեան զիմազրութիւնը նոյնպէս տաք ու զգացուած

գոյներով նկարած է հեղինակը : Գրքին լաւագոյն մասերն են ատոնք՝ իմ տեսակէտովս : Հոտ ալ սակայն քանի մը հատուածներ կան որ զիս բողբոջին չեն գոհացներ : « Հայ ընդօրինակիչները , կ'ըսէ Պ. Ասլան , Թ. դարէն սկսեալ՝ ստրված էին գրքերը վարդանկարներով պճնել , նախ ասորական ոճով , յետոյ՝ բիզանդական ոճով » : Ինչո՞ւ իսկոյն՝ այս գուտ հետեւողական գիրքը տալ հայ վարդանկարիչներուն՝ ամբողջ հայ ցեղին ստրկական նմանողի նկարագիր մը ընծայելով . այդ ճիւղին մէջ մեր նախնեաց գործը լիովին կը ճանչնա՞նք , ուսումնասիրա՞ծ ենք :

Բասական հայերէնին գնահատումը անբաւական է . « Հարուստ է , բացատրութեանց մէջ այլապան , յստակ , լաւ շարադասուած » : « Եզնիկի հայերէնը գասական յունարէնի չափ աղւոր է » կ'ըսէր օր մը ինձի Պ. Մէյլէ , որ գուտ պիտուն մըն է : Ինչ որ ունիք անվիճելիօրէն պարծենալիք , ինչո՞ւ չպարծենանք անով , ճակատաբաց և առանց բաւերը ծամծմելու :

Հին հայ գրագէտներուն ամբողջութեանը վրայ խօսելով՝ Պ. Ասլան կ'ըսէ . « Հայաստանի մէջ գրական շարժումը փակուած մնացած է նեղ շրջանակին մէջ վանականներու և եկեղեցականներու որոնց մտաւոր գործունէութիւնը գլխաւորապէս սուրբ գրքին և կրօնական խրագիրներու ուսումնասիրութեան վրայ կեդրոնացած է : Մասնաւորապէս զբաղելով հանդերձ յոյն եկեղեցւոյ հայրերու գործերուն թարգմանութեամբ , աստուածաբանութեամբ , գաւանադիտութեամբ , մեկնաբանական ճառերով , կրօնական բանաստեղծութեամբ , միստիքականութեան և ճգնաւորականութեան աշխատութիւններով՝ որոնց ծնունդ տուաւ վանականութիւնը , այդ եկեղեցականները չարհամարհեցին աշխարհիկ սեռը , քանի մը փիլիսոփայական նիւթեր ձեռք առին , ինչպէս և կենսագրութիւն , պատմութիւն , և պատմութեան քով՝ նմանօրինակ գրական սեռ մը , քրոնիկագրութիւնը : Պարսկաստանի կրօնական հալածմանց դէմ՝ պայքարը փթթեցուց սեռ մը որ դիւցազնիկութեան հետ կապ ունի . բայց ջանադիր ըլլալով իրենց ոճը ձեւել յոյն եկեղեցւոյ հայրերու գործերուն վրայ , և դպրոցի հետադրութեամբ մը տոգորուած , սրբազան գրականութեան մէջ ու է ինքնատուութիւն չեն ցուցու-

ցած, բայց ի մէկ կամ երկու հեղինակներէ: Պատմագիրները, որ աշխարհիկ գրականութեան մէջ տիրական տեղը կը գրաւեն, զուրկ են քրն-նադատական ձգտումէ, փիլիսոփայական ոգիէ և համագրութենէ: Եթէ այդ եկեղեցականներու գործերուն գրական արժէքը ու է համեմատութիւն չի վերցնիր դասականներուն հետ, զարմանալ միայն կարելի է այն մտաւոր գործունէութեան վրայ զոր ցոյց տուին այբուբենին գիւտէն սկսեալ »:

Իբր ընդհանուր պատկեր Հայոց հին մատենագրութեան, ասիկա շատ չոր է, անձիշդ: Ի՞նչ գիտենք թէ աշխարհիկ սեռին մէջ աւելի ազատ գործեր չկային արտագրուած՝ որ կորտուած են. Աղեքսանդրու պատմութեան թարգմանութիւնը, վերագրուած Խորենացոյ, ցոյց կուտայ որ հեթանոս վէպերը սիրողներ ունէին մեր մէջ. ինչո՞ւ չենթագրել որ նմանօրինակ գործեր թարգմանուած և գրուած ալ են, գեւ մեզ անյայտ: Ճիշտ չէ ըսել թէ մեր եկեղեցական մատենագիրները յոյն եկեղեցոյ հայրերու գործերուն վրայ « ձևած » են իրենց երկերը. « օգտուած » են յոյն և ասորի մատենագիրներէն և ինքնատիպ մատենագրի խառնուածք ցոյց տուած են: Նախ՝ իրենց արուեստագէտն ըլլալն ապացուցած են դասական հայերէնը չբեղ կատարելութեան մը հասցնելով և թարգմանութեան արուեստին մէջ հոյակապ յատկութիւններ երևան հանելով. իրենց թարգմանութեանց հայերէնը աւելի մաքուր է քան թարգմանուած գործերուն ինկած յունարէնը: Եւ յետոյ, մէկ կամ երկուքէ աւելի են անոնք որ ինքնագիր արտագրութեանց մէջ խկատպութիւն ցոյց տուած են,— Կորիւն, Եգնիկ, Խորենացի, Եղիշէ, Փարպեցի իրարմէ շատ տարբեր ոճ ունին եւ ու է օտար հեղինակի ստրուկ նմանողը չեն: Ճիշդ է որ մեր պատմագիրները զուրկ են այն յատկութիւններէն որոնց պակասը ցոյց կուտայ Պ. Ասլան, բայց ժամանակակից յոյն և ասորի կրօնամիտ պատմագիրներու մէջ կը գտնենք այդ յատկութիւնները. իրենց թերութիւնները շրջանին թերութիւններն են: Մեր պատմագիրները « գրական » փայլուն յատկութիւններ ունին. ինչո՞ւ չչեղտել իրենց այդ արժէքը, որ հեռու է արհամարհելի ըլլալէ: Ինչո՞ւ անգթութիւնն ունենալ դասա-

կաններուն հետ համեմատելով զանոնք նուատացնելու. Ի՞նչպէս կ'ուզէք որ խեղճ Հայերը Յունաց և Հռոմայեցոց պէս հսկայ ազգերու մատենագիրներուն հետ կարենան համեմատուիլ, երբ այսօր իսկ եւրոպական մեծ ազգերու շատ մը գրագէտներ չեն կրնար բաղդատուիլ անոնց հետ: Եգնիկի մասին հեղինակը կը խօսի յարգանքով, բայց իր գնահատումը չափազանց ժուժկալ է. « Գրագէտներու թագաւորն է Եգնիկ », կ'ըսէր ինձ փրոֆէսօր Թէգա. ծայրայեղ ներբող, որուն մէջ սակայն սա կայ ճիշտ որ, եթէ Եգնիկ ստեղծագործ հեղինակ մը չէ եղած, գրել գիտցած է ինչպէս ամենէն վարպետ գրագէտը ու է ազգի. ասիկա պէտք է ըսել:

Փաւստոսի թերութիւններն իբրև պատմագիր ցոյց տրուած են, բայց անոր յատկութիւններն իբր գրագէտ ի վեր չեն հանուած ինչքան պէտք է. Փաւստոս տարօրինապէս համեղ, կենդանի, տաք ու գունագեղ քրոնիկագիր մըն է, շատ ինքնուրոյն ու մեծապէս հայ ոճով:

Ագաթանգեղոսի համար, Պ. Ասլան կ'ըսէ. « Ոճին պէս, պատմութեան ալ շփոթ է մերթ », անարդար չէ՞ աս. Ագաթանգեղոսի մէջ զմայլելի կտորներ կան, գրական հատընտիր հառուածներու հաւաքածոյի մէջ գրուելու արժանի:

Մովսէս Խորենացոյն մասին Պ. Ասլան քաղաքավարութիւնը ունեցած է նախատական բառ չգործածելու. կ'ընդունի անշուշտ — ու մենք ալ իրեն հետ — թէ պատմագրի տիպար մը չէ, սխալներ շատ կան իր մէջ, բայց կը մերժէ զայն մինչև Ը. դարն իջեցնել և Զ. դարուն վրայ կանգ առնել կուտայ անոր հալածական ստուերը. « ... Զ. դարու գրագէտ մըն է, կ'ըսէ, որ զուրկ չէ գրական տաղանդէ, որ կրցած է՝ հակառակ իր աղբիւրներու սակաւութեան՝ յօրինել ամբողջական պատկեր մը, ուր տեղ տեղ՝ կը յայտնուին պատմաբանի ճշմարիտ ընդունակութիւններ: Լեզուն ընդհանրապէս ուղիղ է, ոճը սեղմ, նկարագրութիւնները պատկերալից, բայց զեղջման և շրջման լաճախագէտ կիրարկումը անոր ընթերցումը երբեմն անհասկանալի կը դարձնէ »: Պատմաբան Խորենացիին համար՝ արդար է ուրեմն Պ. Ասլան — բայց գրագէտին համար՝ շատ քիչ է իր ներբողը. Խորենացին որուն գրական արժէքին վրայ

Թոմմազէօ մեծանուն իտալացի գրագէտը խորին ակնածանքով խօսած է ատենով, մեծ գրագէտի խառնուածք մըն է, իր պատմութիւնը, հապճեպ գրուած, անհաւասար գործ մըն է, բայց ի՛նչ մաքուր, ի՛նչ բարձր տաղանդ՝ լաւ կտորներուն մէջ. և ի՛նչ ստուար դեր՝ այդ գրքին կատարած դերը՝ Հայոց մտաւոր ու ազգային կեանքին մէջ, յետոյ, Խորենացին հեղինակն է նաև Ալլակերպութեան ճառին ու Հռիփսիմեանց ճառին, որոնց մէջ քնարերգական հոյակապ սլացքներ և աննման ճոխութեամբ, թարմութեամբ ու ներդաշնակութեամբ ո՞՞ մը կը գտնենք:

Բացատրելու համար անկումը որ Ե. դարու գրական շարժման կը յաջորդէ, Պ. Ասլան կ'ըսէ հետեւեալը. « Հայ դպրութեանց արագ անկումը պէ՛տք է վերագրել այն գերութեան վիճակին ուր ինկած էր ազգը: Ծճմարտութիւնը այն է որ քանի մը եկեղեցականներու ձեռնարկած շարժումը, սահմանափակ շրջանակի մը մէջ, անհամաձայն էր (ազգին) ընկերական վիճակին հետ: Հայ հոգին, մտաւոր բաներուն անտարբեր, անկարող եղաւ նպաստաւորելու գրական գործունէութիւնը, որ չկրցաւ դուրս ելլել վանքերէն ուր փակուած էր »:

Այս հատուածը շատ դիտողութիւն կը վերցընէ: Նախ՝ ճիշտ չէ որ Ե. դարու շարժման յաջորդած ըլլայ իսկական անկում: Լեզուն, ոսկեղարեան հայերէնն է, որ իր մաքրութիւնը հետզհետէ կը կորսնցնէ. բայց գրական գործունէութիւնը անընդհատ կը շարունակուի: Եղնիկէն Նարեկացի, — ինչպէս և Նարեկացիէն Ծնորհալի, ու Ծնորհալիէն Ալիշան, — հայ մտքին շղթան, թէպէտ մերթ իրարմէ հեռու և անհաւասար օղակներով, կ'երկարաձգուի՝ երբէք չխզուած (օղակներէն շատերը դեռ նոր երևան ելան, ինչպէս այն ոսկի օղակները որ Քուչակն են ու կոստանդին Երզնկացին, ուրիշներ ալ կը մնան անշուշտ դեռ անյայտ): Ծիշդ է միայն որ Ե. դարու շարժումը, թէ՛ դպրոցական, թէ՛ գրական, թէ՛ ուսումնական, թէ՛ լեզուական, նոյն հզօր թափով չէ շարունակուած և աճած, ճիւղաւորուած, տարածուած հետպետէ, — և ստոր պատճառը՝ քաղաքական ողբալի վիճակն է որուն մէջ տապալտկած է գարեբով Հայութիւնը: Չեմ' ընդունիր, և նոյն իսկ « գիտականօրէն » սխալ կը համարիմ որ Հայը

« մտաւոր բաներու անտարբեր » ցեղ մ'ըլլայ. նկատեցէք այն սքանչելի մտաւոր շարժումը զոր Հայը՝ յի. դարուն՝ ունեցաւ, եւրոպական նոր քաղաքակրթութեան հպմամբ. հին ատեն, Ե. դարէն յետոյ, հազիւ թէ իր ջախջախումներէն կը յաջողի վերականգնիլ և քիչ մը քաղաքական գորութեան կը հասնի՝ Հայը մտաւոր փայլուն գործունէութիւն մը կը սկսի իսկոյն (Բագրատունեաց օրով, Ռուբինեանց օրով)*): Սխալ է ըսել թէ այդ Ե. դարու մտաւոր շարժումը կասած է որովհետև ազգին ընկերական վիճակին համաձայն չէր, զուտ վանական էր. այդ պահուն՝ Հայոց թէ՛ ազգային և թէ՛ մտաւոր կեանքին գերագոյն վաւարանը եկեղեցին էր. ազգը ինչ որ ունէր մտաւոր ուժ, տաղանդ՝ գրէթէ ամբողջապէս եկեղեցիին տուած է. և նկատելու է որ այդ գարեբուն՝ արդէն ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհին մէջ՝ մտաւոր շարժումը եկեղեցականներուն ձեռքն էր, և ունէր կրօնական գրոշմ: Տրուած ըլլալով իր քաղաքական ցաւագին պայմանները, Հայը արտադրած է իբր քաղաքակրթական գործ՝ ինչ որ կրնար, և իր արտադրածը քիչ բան չէ:

Բագրատունեաց թագաւորութեան նուիրուած գլուխն ալ՝ իր սկզբնաւորութեան մէջ իսկ կը պարունակէ պարբերութիւն մը որ տխուր ու խեղճ գոյնով մը կը ներկայացնէ այդ շահե-

*) Պ. Ասլան իր այդ ժրագից իբր հաստատում կը յիշատակէ Խորենացին և Անանիայ Շիրակացին, որոնք երկուքն ալ՝ իրաւ է որ նոյն կարծիքը յայտնուած են: Պէտք է սակայն չմոռնալ որ երկուքն ալ, չգնահատուած ու հալածուած, դառնութեան վայրկեաններու մէջ գրած են այդ տղերքը: Մեր ցեղը իբր մտաւոր ուժի արտադրիչ, իբր տաղանդներու սեղծիչ՝ ցաւ համակրելի է. իբր տաղանդներ խրախուսող և զարգացնող « հասարակութիւն » ցաւ պակասուոր: Խորենացիին և Շիրակացիին պէս, Նարեկացին, Փարպեցին, Սեփաննոս Օրպէլեանը և դեռ ցաւ ուրիշ « մեծ » Հայեր հալածուած են հայ հասարակութենէն կամ անոր մէկ որոշ փոքրոցի, հեռալից, խեղդող տարէն, որ ցարդ գոյութիւն ունի: Բայց նոյն երեւոյթը տեսնուած է ևս հին Երբայեցոց մէջ. մարգարէները, որ մեծ մասամբ իրենց ժողովրդէն հալածուած են — ոմանք՝ ինչպէս Յիսուսը՝ իսպառուած, ամենալեղի ոնով կը խօսին անոր քերութիւններուն վրայ: Սակայն ազգ մը ոչ քէ իր ամբողջով, այլ իր մեծ մարդերովն է որ գոյութիւն ու նշանակութիւն ունի, անոնց վրայէն է որ պէտք է դասուի. Երբայեցոց մեծ գրագէտները ասիկա ըմբռնած են — անոնք կը ձաղկեն իրենց « հասարակութեան » քերութիւնները, բայց և միշտ կը պահանջեն « ցեղը », զոր կը համարին « Ասուծոյ ընտելալ ցեղը », « ցեղերուն մեծագոյնը »:

կան և ըստ իս փառաւոր շրջանը . « Իրապէս , կ'ըսէ Պ. Ասլան , Բագրատունիք ստիպուեցան իրենց թագաւոր մեծաշուք անունովը շատանալ , և ուրիշ բան չեղան բայց եթէ անգոր իշխաններ , Ատրպատականի էմիրներուն կամ ուրիշ հայ կամ վրացի իշխանապետներու յարձակմանց ենթակայ , որ իրենք ալ փոքրիկ ինքնավար տէրութիւններ հաստատած էին : Այն երկու դարուն միջոցին ուր տեւեց գրեթէ Բագրատունեաց գերիշխանութիւնը , անկախ Հայաստանը անընդհատ աւերուեցաւ տեղական կռիւներով և դրացիներու ասպատակութիւններով : Իսլաւլի կեանք մը եղաւ թագաւորութիւնը այդ իշխաններուն որ վերջիվերջոյ պարտաւորեցան իրենց հայրենի երկիրը լքանել ու յոյն հողի վրայ ապաստան փնտռել՝ Արձուբեանց արշաւանքին չլինալով դիմադրել : »

Ինչո՞ւ հոս ալ ինչպէս Հայ Արշակունիներու գլխուն սկիզբը՝ ողորմելի թշուառութեան անլոյս պատկերով մը սեցնել , առջի տողէն , ամբողջ այդ գեղեցիկ շրջանը Բագրատունեաց թագաւորութեան : Տենդոտ , դժնդակ , դժուարին կեանք՝ Բագրատունեաց կեանքը , բայց ո՛չ « թշուառ » : Ընդհակառակն , անոնց մեծութիւնը հոն է , որ՝ ահաւոր մեծագոր թշնամիներէ պաշարուած , կարողացան մոխիրներէն թագաւորութիւն մը յարուցանել , զայն արիարար պահպանել երկու դարէ աւելի , ունենալ քանի մը փառաւոր ու զօրեղ բոլակներ , և այդ պիկո՞ծ , վտանգաւոր , արհաւիրից օրերուն մէջ՝ մէկ կողմէ իրենց տէրութեան ալեկո՞ծ նաւը բեկումէ փրկել ջանալով հանդերձ , միւս կողմէ բաւական հոգեկան ուժ և գեղեցիկ սէր ունենալ՝ գեղարուեստական ճաշակի և շինարար գործունէութեան հոյակապ պայացոյցներ ձգելու համար :

Բագրատունեաց օրով հայ գրական և գեղարուեստական շարժման նուիրուած գլխուն մէջ ալ՝ նոյն ծայրայեղօրէն զգոյշ ոգին կը գանձմ , պարսաւի մէջ վեհանձն , ներբողի մէջ ժլատ : Ամէն ինչ որ կարելի է ըսել ի նպաստ մեր մատենագիրներուն՝ ճշմարտութեան սահմանին մէջ մնալով հանդերձ՝ չէ ըսուած : Հայոց կրօնական բանաստեղծութիւնը , առանց մեծ ընդարձակութիւն մը ունենալու , իր տեսակին մէջ շատ ներկայանալի , շատ պատուաբեր արտադրութիւն մըն է . իր թերութիւնները այդ սեւը

մշակող ժամանակակից մեծ ազգերուն արտադրութեանց մէջ ալ կը գանձին : « Արեւելեան ազգեցութիւնը » որուն տարածումը կ'աւազէ Պ. Ասլան մեր գրականութեան մէջ , միմիայն վնասակար չէ եղած , ընդհակառակն . Հայը՝ խառնուող մըն է Արեւմտքի և Արեւելքի , իր գրականութեան մէջ երկու ազգեցութիւնները պէտք էր ցոյլային ու իրար ձուլացնէին . լաւ է որ ունեցանք հելլենաճաշակ Եղնիկ մը և արաբաշունչ Նարեկացի մը , երկուքն ալ մեծ , և երկուքն ալ՝ ներքնապէս՝ Հայ : Էականն այն է որ երկու ազգեցութիւններէն գերակշիւոր արեւմտեանն ըլլար , և այդպէս ալ եղած է : Նարեկացոյ մասին Պ. Ասլան կը խօսի սքանչացմամբ , և ուրիշ կերպ չէր կարող ընել , բայց դժուար է ըսել թէ անոր նուիրած հատուածը լիակատար գնահատումն ըլլայ այդ վսեմ տաղանդին :

Հայ արուեստի մասին՝ շատ վճռականօրէն ժխտական կարծիք մը յայտնած է Պ. Ասլան . « Երկնութիւնները որ Բագրատունիներէն մնացած են , ինքնուրոյն ոճի մը և ազգային արուեստի մը արտայայտութիւնը չեն , կը ներկայացնեն տիպ մը որ երեւան եկած է բիւզանդական արուեստի պարսիկ ու արաբ տարրերու հետ խառնուողէ և որ մասնաւոր գրոշմ մը ստացած է շինութեան համար գործածուող նիւթերուն ազգեցութեան տակ : » Միթէ հայ ճարտարապետական արուեստը զո՞ւրկ է ու է չափով ստեղծագործական ինքնատիպ տարրերէ . միթէ արդէն իսկ օտար տարրերու ներդաշնակ ու նորաձև խառնուրդ մը՝ գեղարուեստական նորութիւն մը , մասնաւոր տիպ մը չի՞ կազմեր . վերածնութեան ճարտարապետութիւնը յունական և հռոմէական ոճերու խառնուրդով մը կազմուած էր , բայց իր ուրոյն անձնականութիւնն ունէր :

« Արձանագործութիւնը , կ'ըսէ Պ. Ասլան , արդէն արգիլուած ըլլալով (հայ) եկեղեցիէն , անձանօթ է (Հայոց մէջ) . և քանդակագործներու բովանդակ գործունէութիւնը քարի վրայ դարդարուեստի մէջ կը սահմանափակուի » : Ինչո՞ւ այս կարուկ վճիռը : Դեռ ի՞նչքան քիչ բան ծանօթ է մեզի մեր նախնեաց արտադրութիւններէն : Քանի մը տարի առաջ , փրոֆէսոր Մառ , Անին պեղելով , երեւան հանեց Քապիկ Բի

արձանը․ այդ արձանը միակը չէ անշուշտ որ Հայերը յօրինած ըլլան :

Որովհետև քրոնիկագիր մը ըսեր է թէ Տաթևի վանքին եկեղեցւոյն որմնակարները յօրինելու համար Հայք Հոռոմոց աշխարհէն արուեստագէտներ բերել տուին (980ին), Պ. Ասլան կը փութայ հետեցնել թէ Բագրատունեաց օրով պալատներու և եկեղեցիներու մողայիքներուն և որմնակարներուն համար Հայք «միշտ» բիւզանդացի արուեստագէտներ կը հրաւիրէին :

Ձեռագիրներու զարդանկարչութեան և մանրանկարչութեան համար, Պ. Ասլան կը կարծէ թէ այդ արուեստը Հայոց մէջ ժ. Գ. դարէն յետոյ միայն իսկապէս կը ծաղկի և ազգային դպրոց մը կազմելու կը հասնի․ ըստ իրեն՝ նախորդ դարերու հայ ձեռագրաց նկարները օտար արուեստագէտներու գործ են, Հայու ձեռքով յօրինուածները յոռի են, մինչ Վրացիք աւելի տաղանդ ցոյց տուած են այդ արուեստին մէջ․ «Վենետիկի Միթրաբեանց վանքի Աւետարանը, որ հաւանականաբար ժ. դարու գործ է, զարդարուած է մանրանկարներով որոնք բիւզանդացի արուեստագէտի մը գործը կը թուին»․ այդ աւետարանը, որ «Տրապիզոնի Աւետարան» կը կոչուի, տեսած եմ ես․ նկարները արդարև յոյն մը գործը պէտք է ըլլան, որովհետև յունարէն վերտառութիւններ կը կրեն, բայց նոյն ձեռագրին խորաններն ու զարդերը Հայու գործ են, ու տարբեր ոճով՝ բայց նոյնքան գեղեցիկ արտագրութիւններ :

Վաճառականութիւնը քաղաքակրթութեան կարևոր ստարներէն մին է․ հայ ցեղը — և ասիկա օտարներն ալ միշտ ընդունած են, — անցեալին մէջ շատ նշանաւոր դեր կատարած է իբր վաճառական տարր՝ իր երկրին մէջ և մանաւանդ իր երկրէն դուրս․ Պ. Ասլան այդ դերը կը նշանակէ անցողակի, չափազանց համառօտ հատուածի մը մէջ, ընդ ամէնը տասնմէկ տող, առանց մանրամասնութեանց, առանց մեկնութեան :

Պ. Ասլան իր Հայոց պատմութիւնը կ'աւարտէ Բագրատունեաց և Արծրունեաց թագաւորութեանց անկումին հետ․ նկատելով որ անկից յետոյ՝ իր պատմական Հայրենիքին մէջ Հայը այլ ևս վերջնապէս կը զրկուի անկախութենէ, անշահեկան կը համարի․ յաջորդ դարերուն մէջ

Հայոց պատմութիւնը՝ բաց ի կիլիկեան հայ թագաւորութեան շրջանէն, բայց զայն ալ զանց կ'առնէ «քանի որ ուրիշ շրջանակի մէջ կ'անցնի անիկա» : Ես ասիկա ծրագրի հիմնական եւ կարևոր սխալ մը կը նկատեմ․ հայ ցեղը, Հայաստանի մէջ իր անկախութեան քայքայումէն յետոյ, թէ՛ կիլիկեան թագաւորութեան միջոցին, թէ՛ իր հայրենիքին մէջ և թէ՛ հայրենիքէն դուրս, բիւզանդական պետութեան և ուրիշ շատ մը երկիրներու մէջ, կատարած է որոշ, իրեն յատուկ, յաճախ համակրելի և մերթկարևոր դեր մը․ ասիկա հեռու է շահեկանութենէ զուրկ ըլլալէ :

Պ. Ասլանի գիրքը կ'աւարտի սա Փրագով որ անոր եզրակացութիւնն է․ «Երբ մարդ նկատի կ'առնէ անոր աշխարհագրական դիրքը և անդադրում յարձակումները որոնց ենթարկուեցաւ, կարելի է ըսել թէ հայ ժողովուրդը ցոյց տուած է հազուագիւտ տոկոսնութիւն մը պահպանելու համար իր գոյութիւնը՝ մօտ քսան դարու միջոցին : Ուրիշ ժողովուրդներ, նոյն պայմաններուն մէջ, լաւագոյն կերպով պիտի չկատարէին իրենց բնաշրջութիւնը՝ ժամանակին վիճակափոխութեանց մէջէն» : Չքմիղացուցիչ երկու խօսքով՝ կրկնութիւնն է նոյն գաղափարին որ արդէն կ'երևար գրքին առաջին պարբերութեան մէջ, և զոր սխալ կը գտնեմ : Հայը ամուլ գոյութիւն մը պահելէն աւելին ըրած է, և աւելին ըրած ըլլալուն համար է որ կրցած է պահպանել իր գոյութիւնը՝ ոչ միայն իբր ուրոյն ցեղ, այլ և իբր մտաւոր զարգացում մը ունեցող, համաշխարհային յառաջդիմական շարժման մինչև այսօր որոշ չափով մասնակցող տարր :

* * *

Նօէլ Տօլէնսի և Ա. Սաչի գործը աւելի խորաթափանց և ինքնատիպ է քան Պ. Ասլանինը :

Դժբաղդարար հոն ալ բաւական ստէպ կը նկատեմ չովէն երեւնալէ վախճալու այդ սխալ ձգտումը զոր մատնանիշ ըրի Պ. Ասլանի գործին մէջ : Հոս սակայն՝ մեղադրանքս ստիպուած եմ մեղմացնել, նկատելով որ այս գործին հեղինակներէն մին միայն Հայ է (Փրոֆ. Սաչատուրեան, Սանասարեան վար-

ժարանի հմուտ ուսուցիչը), միւսը՝ Եւրոպացի: Ասկից դատ, պէտք է փութամ աւելցնել թէ այս գործին մէջ շատ աւելի կը զգացուի հայ ազգին պատմական դեր մը, ուրոյն եւ կարեւոր դէմք մը ունեցած ըլլալը հաստատուելու, եւ զինքը արհամարհողներուն դէմ՝ զայն պաշտպանելու փափաք մը՝ քան Պ. Ասլանի գործին մէջ: «... Մարդ ստիպուած է խոստովանելու, կ'ըսեն հեղինակները առաջին գլխուն առաջին էջին մէջ, թէ այն կէս բարբարոս ժողովուրդներուն մէջ ուր զեն կը զանուի իր անդամներուն կէսը, Տաւրոսին ու Արարատին վրայ յեցած այդ ապերախ սարահարթին վրայ, այդ փոքրիկ ժողովուրդը քաղաքակրթութեան ամենէն գործօն տարրը կը ներկայացնէ. իւրացման (assimilation) նշանաւոր յատկութեամբ մը օժտուած, միշտ անյագ տենչացող եղած է, ինչպէս եւ է ցարդ, հետեւիլ այն յառաջգիմութեանց օրոնց օրինակը իրեն տուած են մեծ կայսրութիւնները, հեթանոս, մահմետական կամ քրիստոնեայ» Հեղինակները երկարօրէն կը ճգնին, եւ յաջողած կը թուին, բանասիրական լուրջ փաստերով հաստատել թէ Հայր Փոլեպացեոց մէկ ճիւղը չէ, այլ թեսաղիայէն բղխած հնդեւրոպական ընտանիքին ինքնագլուխ զաւակներէն մէկը: Հայոց քաղաքական տկարութիւնը եւ նկարագրի թերի կողմերը բացատրելու եւ արդարացնելու համար՝ չեն շտանար քանի մը թուուցիկ տողերով, այլ կը մանեն խորին ու բազմատարր ուսումնասիրութեան մը մէջ ընական, ընկերական, քաղաքական պայմաններուն. եւ չեն մոռնար բացասական գծերուն հետ՝ Հայոց Պատմութեան եւ հայ նկարագրին գրական գծերը գտնել եւ արժեցնել:

«(Հայ) ժողովրդին նկարագիրը, իր ներքին երկպառակութիւնները, իր գիմադրութիւնը արտաքին արշաւանքներուն, իր մեկուսացումը արեւմտեան քաղաքակրթութեանց հանդէպ, մէկ խօսքով՝ Հայոց պատմութեան ամբողջ ընկերական կողմը կը բացատրուի այս աշխարհագրական հանգամանքներով եւ, հոս աւելի քան ուրիշ ո եւ է տեղ, միջավայրը յառաջ բերած է այն արդիւնքները որոնց կ'ենթարկուին սովորաբար լեռնական ժողովուրդները: Կարծես, խրտչող ու խոհեմ,

Հայաստանը կամաւորապէս կղզիացած է, ուրիշներուն ձգելով օտարին շատ մատչելի եղող դաշտերու եւ ծովեզերքներու շահագործման օգուտն ու վտանգը, ... Ուստի եւ Հայաստան՝ մերձակայ պետութեանց նման՝ բոլորովին կործանած չէ: Երբ ջանացած է՝ դիպուածով՝ փառասիրութեան մէջ մրցիլ անոնց հետ, չեն կարողացած զինքը մղել լեռնական ապաստաններէն անդին, ուր հաստատօրէն ամրացած է: Չէ ճանչցած Ասորեստանի կամ Պարսկաստանի մեծափառութիւնը, բայց ամէն բանի դիմացած է. անչուք կերպով բարգաւաճած է, կեդրոնական Օսմանեան Ասիոյ մէջ յառաջգիմութեան գլխաւոր դերակատարը եղած է, այսպէսով կարողացած է մինչեւ մեր օրերը ինքզինքը պահպանել իր էական գծերով:»

«... Կարծր դատանք մը կրելու պարտաւորուած, որ հարիւրապատիկ կը վարձատրէ զինքը՝ շնորհիւ քանի մը երկաթուղիներուն որ հատիկներու բաւական հեռու փոխադրումը կարելի կ'ընեն, (Ռուսահայաստանի արդի բնակչութիւնը) գործունեայ է, խաղաղաւէր, յամառ, նորման կամ պուրկիստի գիւղացիներուն շատ մը գծերով նման Ուստի եւ ան եղած է՝ միջին դարուն՝ ճշմարիտ Հայուն տիպը, որ Վանայ լճին մօտ եւ Երասխի հիւսիսակողմը, ցանեց այն անհամար կրօնական՝ ու մերթ քաղաքային՝ շինութիւնները, որոնք շատ յառաջացած քաղաքակրթութիւն մը ի յայտ կը բերեն:»

«... Հայերը, հակառակ իրենց բազմաթիւ ճախողանքներուն, ինքզինքնին պաշտպանած են մոլեգնութեամբ մը որուն վկայ են աւելրակները ամբողջներուն զոր ցանած էին երկրին մէջ, մօտն անոնց զոր իրենց ժամանակաւոր աշխարհակալներն ալ կառուցած էին: Նոյն իսկ յաղթուած՝ Պարսիկներէն, Հռովմա յեցիներէն, Բիւզանդացիներէն, Արաբներէն եւ Թուրքերէն, — միշտ յաղթուած որովհետեւ շատ սկար էին թուով եւ մանաւանդ իրենց միջեւ շատ պառակտուած, — յոգնեցուցած են իրենց իշխողները՝ որոնք չէին ուշանար նոր պատերազմ ճը շատ ծանրատաղաւկ նկատել, եւ իրենց անուանական հպատակումը շնորհելով հանդերձ, յաջողած են ապրիլ

կէս-անկախութեան մը մէջ, որ միայն օսման-
եան կառավարութեան հօր կեղրոնացման
առջեւ տեղի տուած է :»

« (Արտաշիսեան հայ հարստութեան անկու-
մէն յետոյ) Հայ ազգը պիտի վերակենդանանայ՝
տիրապետութեան տակ օտարներու զոր շա-
տոնց ընդունած եւ հայացուցած է՝ շնորհիւ
իր ձուլման (absorption) այն նշանաւոր կա-
րողութեան որուն հետեւանքով հայերը Ասիոյ
ամենէն խառնատարր ժողովուրդներէն մին
են, եւ որ իրեն թոյլ տուած է, ատով իսկ,
ամենէն ամբողջականներէն ու դիմացկուննե-
րէն մին դառնալ : Հրաժարման ամենայնորին
աստիճանին իջած երեւալով հանդերձ, չէ
զաղրած անշուք կերպով յառաջդիմելէ՝ խա-
ղաղական արուեստներու զարգացմամբ, այն-
պէս որ իր երկիրը պիտի գտնենք ի վերջոյ՝
տաճարներով ու պալատներով ծածկուած,
իր բերքերովը հարուստ, նոր գաղափարներու
համար խանդավառ, եւ պատրաստ՝ ըլլալու
աշխարհիս առաջին երկիրը որ քրիստոնէու-
թիւնը ընդունած ըլլայ իբր պետական կրօնը :»

Տիգրան Բ-ի համար այնքան անվերապահօ-
րէն վայրագ չեն ինչքան Բէնաքն ու անոր
հետեւող Պ. Աւլանը. անոր թերութիւնները կը
բացատրեն, մերթ կ'արդարացնեն, եւ անոնց
քով մասնանիջ կ'ընեն անոր մեծ յատկու-
թիւնները : Հայ հեթանոսական հին կրօնքը
բոլորովին օտարամուտ տարրերով կազմուած եւ
ինքնուրունութենէ զուրկ չեն նկատեր : կ'ու-
զեն՝ գէթ մասամբ՝ ցոյց տալ ինչ որ հոն կայ
բնիկ եւ ինչ որ փոխ առնուելով հանդերձ՝
հայացած է : Հայ պատմագիրներուն, մասնա-
ւորապէս Մովսէս Խորենացուն նկատմամբ,
աւելի արդար են :

Բայց եւ կան այդ գործին մէջ դատաստան-
ներ՝ որ շատ խիստ, անարդիւ, յաճախ ան-
արդար են, եւ մերթ՝ պարզապէս կը հակասեն
գործին ուրիշ մասերուն մէջ գտնուած կար-
ծիքներու հետ (հեղինակներու երկուութեամբ
կարելի է բացատրել ասիկա) :

« Ինչպէս կ'ուզէիք որ ժողովուրդ մը՝
այսպէս ճզմուած՝ փառասիրութեան, մոլեռան-
դութեան եւ քաղաքականութեան երկանաքա-
րերուն մէջը, յաջողէր պահպանել բաւական
ուժ եւ յարակցութիւն իր անկախութիւնը

փրկելու համար, երբ ամբողջ բնակչութիւնը,
նոյն իսկ լիալիր բարգաւաճութեան շրջան-
ներուն, հաւանակարար վեց եօթ միլիոնը չէ
անցած, եւ երբ իր աւանդութիւնները զինքը
հնուց ի վեր վարժեցուցած էին աւելի փախչե-
լու քան մաքառելու, մինչեւ մահ կամ յա-
ջողութիւն կոռելու, ինչպէս ուրիշ լեռնե-
րու մէջ այնքան յանգճագոյններ, Ալպա-
նացիք, Չուիցերիացիք, Պէրպերները : Հայը
կրաւորական դիմադրութեան ուժ մը միայն
ունի Պէտք է սքանչանալ իր յամառութեանը
վրայ որով իր որդեգրած երկրին մէջ ինքը-
զինքը պահպանած է, գրեթէ միշտ օտարին
գերիշխանութեան տակ, իր գահուն վրայ
օտարազգի թագաւորներ գնելով, բայց գործ-
նականապէս ազատ՝ մինչեւ Սելճուքեան ար-
շաւանքը : Ի փոխարէն, զինուորական տեսա-
կէտով, պիտի տեսնուի այս Պասճուքեան մէջ՝
որ ան աւելի յաճախ հող կը կորսնցնէ քան կը
շահի : Ինչ որ իր մէջ տիրական է, նիւթական
վաստակի փափաքն է, անտեսական պայքար-
ներու մեջ անյագութիւնն է, որ կը բնու-
րոջէ այնքան ուրիշ լեռնական ժողովուրդ-
ներ : Որքան ասին որ կարծած է կարենալ
աւելի հարուստ երկիրներու տէր դառնալ,
յառաջացած է, Թեաղիայէն մինչեւ Կովկաս,
բայց խուսափելով ընդհարումներէն, օգտուելով
դրացիներու գաղթումէն կամ տկարացումէն.
ասիական հնութեան թերեւս միակ ժողո-
վուրդն է որ դիւցազնական յիշատակներու
հետք մը չէ պահած մինչեւ մեր թուականին
մօտերը . . . եւն »

Այս կարծիքներու մէջ վիճելի բաներ շատ
կան : Չեմ ընդունիր մասնաւորապէս որ հայ
ցեղին մէջ նիւթական վաստակի տեսչն ըլլայ
տիրական ձգտումը. նիւթամոլ ազգ մը՝ փո-
խանակ գաղափարի մը, իր կրօնքին՝ համար
դարերով չարչարուելու, շատոնց հեթանոսու-
թիւն կամ մահմետականութիւն ընդունած
կ'ըլլար :

« Յամառ, համբերատար, անընկճելի լեռ-
նական, պահպանած է իր բարքերը, իր լե-
զուն, իր կրօնքը, իր պատմական յիշատակ-
ները. իր անցեալին պաշտամուտն ունի,
ինչ որ շիտակն ըսելով՝ էիջ մը իրեն կ'արգիլէ
Աեդիայիս հասկացողութիւնը . . . » Ընդհանուր

տեսակէտով, սխալ է կարծել թէ անցեալին պաշտամունքը կ'արգիլէ ժողովուրդի մը ներկային հասկացողութիւնը Անգլիացին աւանդաւոր ժողովուրդն է գերազանցապէս, բայց ոչ ոք իրեն պէս կը հասկնայ ներկան. այն ժողովուրդներն են տեւական, որ ներկան հասկնալու համար անցեալը չեն ոտնակոխ ընենք, այլ յարգելով ինչ որ անցեալին իրենց ձգած ժառանգութիւնն է (այսիքն լաւագոյն անկորուստ մասը նախահարց գործին), կը ճօխացնեն զայն ներկային պահանջած նորութիւններով. Հայը այդ ժողովուրդներէն մին է. Հայը Արեւելքի ժողովուրդներէն այն է որ ամենէն ատալ, եւ ամենէն լաւ հասկցած է ներկան, այսիքն եւրոպական քաղաքակրթութիւնը:

«Ահա ինչու Հայերը արեւելեան ձգտումով ժողովուրդ մը դարձած ու մնացած են. իրենց պատմութեան ամբողջ ընթացքին, պիտի տեսնենք որ յաճախ կը մերժեն, նոյն իսկ ի մեծ վնաս իրենց, Հռոմի եւ Բիւզանդիոնի կրօնական աղբեցութիւնները, ընդհանրապէս կ'սակածոտ աչքով կը նկատեն հելլենական քաղաքակրթութիւնը զոր իրենց զբացիներն իսկ, ինչպէս Պոնտոսի թագաւորը, անյագօրէն կ'ընդգրկէին, անձնատուր կ'ըլլան պարսկական գաղափարներուն ու ձգտումներուն, հետզհետէ դէպ ի Երան եւ Կովկաս կը տարածուին, եւ՝ նոյն իսկ քրիստոնէութիւնը ընդունելէն յետոյ՝ ոչ միայն դաւանանքի էական կէտի մը վրայ՝ ասիական պարզ հաւատալիքները կը նախընտրեն եւրոպական մտածման բնաշրջութիւնէն, այլ եւ աւելի իրենց յարմար կը գտնեն մահմետական լուծը քան օրթոտոքս միջամտութիւնը:»

Այս բոլոր դատումները անձիշտ կը թուին ինծի: Հայերը, խառնուրդ՝ Արեւելցի եւ Արեւմուտքցի ցեղերու, ի հարկէ միշտ պիտի ունենային աւելի՛ արեւելեան խառնուածք քան Եւրոպա մնացած Յոյնն ու Հատինը, բայց արեւելեան ձգտումը իրենց ամբողջ պատմութեան մէջ տիրապետող չէ եղած. ընդհակառակն, իրենց բովանդակ պատմութիւնը ուրիշ բան չի ներկայացնիր բայց ստացիկ արեւելականութեան մէջէն՝ Հայուն մէջ գրտնուող եւ անոր կազմաւորման գլխաւոր աղբալը

եղող Արեւմուտքցի արհիմ դանդաղ, դժբնութիւն, երկարաձիգ բայց յարատեւ ու հեարդհեաէ աւելի հզօր ու արագ վերադարձը դէպ ի արեւմտեան մտայնութիւնը: Կամովին չէ որ Հայերը անձնատուր կ'ըլլան պարսկական գաղափարներուն ու ձգտումներուն, եւ դէպ ի Երան եւ Կովկաս կը տարածուին. իրենց քաղաքական տկարութեան բերմամբ՝ քչուած, մղուած են դէպ ի հոն. Պոնտոսցի հարեւանները եթէ աւելի շուտ ընդգրկած են հելլեն քաղաքակրթութիւնը, պատճառն այն է որ ծովու ափն ըլլալով հելլեն երկիրներուն շատ մօտ, յոյն մտքին հետ անմիջական դիւրին հաղորդակցութեան մէջ կըցած են մտնել: Հայը կ'սակածոտ չէ եղած դէպ ի հելլեն քաղաքակրթութիւնը. անմիջապէս որ ան Պոնտոսէն իր մէջ մտած է, Հայը՝ յանձին Տիգրան Բ-ի՝ խանդավառօրէն ընդգրկած է զայն, — եւ այնուհետեւ միշտ արեւմտասէր տարրը Հայոց մէջ հետզհետէ աւելի զօրեղ եղած է քան արեւելասէրը, — մինչեւ որ այդ տիրական ձգտումը յանդած է քրիստոնէութեան: Եթէ քրիստոնէութիւնը ընդգրկելէ յետոյ՝ Հայք Հռոմի ու Բիւզանդիոնի կրօնական աղբեցութիւնները մերթ մերժած են, եթէ չեն ընդգրկած միշտ ինչ որ Պ Պ. Խաչատուրեան եւ Նօէլ Տօլէնս կրօնքի մէջ «Եւրոպական մտածման բնաշրջութիւնը» կը կոչեն, պատճառն այն է որ Հայերը շահ ունէին իրենց ազգայնութիւնը պահպանելու համար՝ իրենց եկեղեցին չձուլելու Հռոմայ եւ Բիւզանդիոնի հզօր եւ «ապագայնացուցիչ ձգտում ունեցող» եկեղեցիներուն մէջ: Ինչ որ չեն ընդունած եւրոպական եկեղեցիներուն «նորութիւններէն», կարեւոր բաներ ալ չեն՝ զուտ մտածման տեսակէտով, աստուածաբանական ամուլ նրբութիւններ են. թերեւս լաւագոյն ըրած են քրիստոնէութեան հին մաքրագոյն պարզագոյն ձեւերուն յարած մնալով. իսկ իբր քրիստոնէական մտածման իսկական բնաշրջութիւն եթէ բողոքականութիւնն է ամենէն կարեւոր իրողութիւնը, Հայաստանի մէջ է որ ծագած է բողոքականութեան նախահայրն եղող Պաւլիկեան աղանդը: Եթէ մերթ մահմետական լուծը նախընտրած են Հայք օրթոտոքս միջամտութենէն, դարձեալ իրենց ազգայնութեան

պահպանման աւելի երաշխիք գտնելնուն համար եղած է. Հայերը՝ մերժելով հանդերձ եւրոպական եկեղեցիներուն լուծը եւ անոնց աստուածաբանական նորութեանց ընդգրկումը, Եւրոպայի քաղաքակրթութեան բուն էական յառաջխաղացութեանց միշտ սիրով եւ ուշադրութեամբ հետեւած են եւ զանոնք իւրացնել փութացած են, անշուշտ ինչքան որ իրենց քաղաքական տկար ու ալեկոծ կացութիւնը իրենց թոյլ տուած է:

« Բայց եթէ ուզենք հասկնալ Հայերուն ոգին, պիտի տեսնենք որ անոնք միշտ բուռն սինչ ունին օգտուելու այն նիւթական յառաջդիմութիւններէն եւ մտաւոր լոյսերէն զոր կարող էին փոխ առնել իրենց շուրջ: Հնութեան մէջ, արեւելեան այլ եւ այլ մտաւոր մշակմանց ոգին եւ ձեւերը ընդգրկած են, փորձելով անոնց խառնել, առանց այնքան յաջողութեան որքան բարի կամեցողութեան, հելլենական արուեստներու նորամուծութիւնները: Մեր թուականին մէջ՝ Կեդրոնական Ասիոյ միակ ժողովուրդն եղած է որ յարած է քրիստոնէութեան, որ իրեն համար՝ չափով մը՝ յոյն-լատին գաղափարներու փոխադրելը եղած է. դարձեալ սակայն պիտի տեսնենք որ անյաղթելիօրէն կապուած են աւանդականութեան ոգւոյն որ Արեւելքի ժողովուրդները էականօրէն կը բնորոշէ, եւ իրենց նոր ժամանակներու կրօնական պատմութիւնը զիրենք հետ ցոյց կուտայ մասձման այն յառաջդիմութեանց, որոնք բարձրու յառաջդիմութիւնը յառաջ կը բերեն, եւ որոնց օրինակն ի զուր իրենց տուած են Եւրոպայի քրիստոնէայ դպրոցները: Այս ժողովուրդը կարելի է ուրեմն դասել անոնց կարգը որ, առանց ինքնուրոյն քաղաքակրթութիւն ունենալու, ունին փոխառիկ եւ միջնորդ քաղաքակրթութիւն մը:

Այս հատուածին առաջին մասին մէջ կը կրկնուի այն սխալ դատաստանը զոր վերեւ քննադատեցի իսկ վերջին մասը ճիշտ չէ բոլորովին: Հայը չէ ստեղծած անշուշտ հզօրապէս ինքնատիպ քաղաքակրթութիւն մը, որ ուրիշներուն ալ ինքզինքը պարտադրէր. բայց՝ ուրիշներէն առնելով հանդերձ տարրեր քաղաքակրթութեան, իւրացուցած է իր բնիկ

ոգւոյն համեմատ, եւ յօրինած է շէնք մը որ իրն է. Հռովմայեցիք ալ, Հայերէն շատ աւելի մեծ ազգ մը ըլլալով հանդերձ, իրենց առաջին շրջաններուն մէջ՝ շատ բան, չըսելու համար՝ ամէն բան Յոյներէն առած են (ինչպէս Յոյներն ալ եգիպտացիներէն). անոնք բաղաւոր, ուժեղ ազգեր ըլլալով՝ զարգացուցած ու վիթխարի մեծութեան, ինքնատուութեան հասուցած են իրենց քաղաքակրթութիւնը. մեր թռիչք չէ եղած անարգել ու աղատ. բայց ունինք քաղաքակրթութիւն մը, մտայնութիւն մը, գեղեցկագիտութիւն մը, ճաշակ մը, որ՝ առանց շատ զօրեղապէս ինքնատիպ ըլլալու՝ մասնայատուկ գոյն ունի, մերն է:

«... Հայերը միշտ իմաստութիւնը պիտի նախընտրեն փառքէն: Պիտի ունենան, անշուշտ, անկախութեան ճաշակը, բայց զայն ձեռք ձգելու համար թափուած քանի մը ջանքէ յետոյ, նախամեծար պիտի համարին գլուխ ծուկ քան յամառիլ յուսանաւորութեան մը, որ երբեմն փոքր ժողովուրդները առաջին կարգը կը բարձրացնէ, բայց որ յաճախ զանոնք կ'անհետացնէ աշխարհիս երեսէն»:

Այս դիտողութիւնը շատ խորին է, եւ մտածել տուող: Ծշմարտութեան լայն բաժին մը կայ անոր մէջ: Բայց չեմ կարծեր դարձեալ որ այս ալ իբր Հայուն ամբողջական սահմանում՝ բացարձակապէս ճիշտ ըլլայ: Բազմութիւն ու հակասական երեսներ կան Հայուն նկարագրին մէջ: Միշտ գլուխ ծոռը ազգը՝ իր անհատներուն կեանքը կրնայ փրկել, բայց ոչ իր ազգային գոյութիւնը: Հայը, ճիշտ է, վսեմօրէն խենթ, արկածախնդիր, յանդուգն, անվախ ազգերէն չէ եղած, բայց եւ ոչ միշտ՝ իմաստութիւնը փառքէն նախընտրող. իր մէջ իմաստութիւնը եւ քաջութիւնը երկար ատեն զիրար հաւասարակշռած, լրացուցած են. ատով կրցած է թաւազլոր անկումներէ վերականգնիլ, եւ մնալ մինչեւ այսօր, ու մնալ՝ ոչ թէ իբր պարզապէս արեւին լոյսը տեսնող մարդկային ամուլ, վախկոտ ու աննշան հօտ մը, այլ իբր ընդհանուր քաղաքակրթութեան մէջ դեր կատարող տարր մը:

Ասոնցմէ զատ, եթէ այս դիրքը շատ աւելի արդար է եւ յարգալից դէպ ի հայ ցեղը՝ քան

Պ. Ասլանի գիրքը, ըսել չէ թէ լիակատար կերպով երեւան հանած ըլլայ անոր իսկական եւ ամբողջ արժանիքը. նախ՝ դեռ կէսն է գործին, եւ ամենէն շահեկան մասը երկրորդ մասն է, ուր Հայը գիտակից եւ բացարձակապէս ինքնուրոյն ազգի մը կեանքը կ'սպրի՝ թէպէտ քաղաքակաճապէս տկար, Բայց այն բոլոր կտորներուն մէջ ուր հեղինակները կ'ուզեն բնորոշել հայ ցեղը իր ամբողջական գոյութեան ու նկարագրին մէջ, չեմ կարծեր որ վճռական եւ լիալիբ սահմանները գտած եւ անոնց հասնելու համար բոլոր տարրերը նկատած եւ հաշուած ըլլան: Տիգրան Բ-ի պաշտպանութիւնը շատ անկատար կը թուի դեռ ինծի. Հայոց հին հեթանոսական կրօնքին մէջ ինչ որ կայ բնիկ, ցեղադրոյժ, ամբողջապէս չէ ներկայացուած. Հայոց կարողութիւնը ուրիշ ցեղեր իրենց մէջ ձուլելու քանի մը տեղ յիշուած է, բայց ասիկա չէ մեկնուած, իսկ ընդհակառակն ուրիշ տեղ ըսուած է թէ Հայերը իրենք իսկ ուրիշներուն նմանելու, ուրիշներուն գործը իւրացնելու մշտական ձգտումն ունին, ինքնաստեղծ չեն. ասիկա ճիշտ չէ, եւ հակասական է. ցեղ մը, կը կրկնեմ, պէտք է ունենայ՝ որոշ չափով՝ քաղաքակրթական ուժ եւ ինքնատիպ հոգի, մտայնութիւն ու բարքեր (գէթ բնազդական, թաքուն վիճակով՝ ժողովրդի կեանքին մէջ) կարենալու համար ձուլել իր մէջ ուրիշ ցեղեր:

* * *

Սուս մեծութիւններու քննարկիչ ու նոյն իսկ մահաբեր խուսկին մէջ ինքզինքնիս օրօրելը չէ որ կը քարոզեմ ճշմարտութիւնը, լեղի կամ քաղցր, յարգելի է եւ անհրաժեշտ Պէտք է մեր անցեալին պատմութիւնը վերակերտել գիտութեան պահանջներուն բացարձակապէս հպատակելով. բայց գիտութեան էական պահանջներէն մին այն է որ պէտք չէ բացարձակ վճիռներ արձակել հարցի մը վրայ՝ երբ անոր մասին հարկ եղած բոլոր փաստերը գեռ չունինք ի ձեռին, — եւ Հայոց անցեալ կեանքին ու քաղաքակրթութեան մասին դեռ ահագին չափով բան կայ որ չենք գիտեր:

Գիտութեան ուրիշ էական պահանջներէն մին ալ՝ դատումներու մէջ՝ իրերու յարաբերականութիւնն ի նկատի ունենալն է. ներկիւ չէ — եւ անիմաստ է — մեղադրել Հայուն որ Հելլենին կամ Հռովմայեցւոյն մեծութեանը չէ հասեր, ինչպէս անիմաստ պիտի ըլլար մեղադրել ուսենիին կաղնի եղած չըլլալը: Իսկական գիտունը կաղնիին վրայ խօսած ատեն՝ անոր զօրութիւնը ի վեր կը հանէ, անոր զօրութեան յառաջ բերող պատճառները կը բացատրէ, այդ զօրութեան տեսակն ու բնութիւնը կը պարզէ, իսկ ուսենիին վրայ խօսած ատեն՝ անոր ինքնատեսակ ուրոյն մասնայատկութիւնները, անոր առանձին նշանակութիւնը կը մեկնէ: Ու յետոյ, ամենամեծ սխալ է կարծելը՝ թէ գիտական գործը կը կայանայ միմիայն իրողութեանց չոր քրննութեան, տարբերմաններու բացարձակապէս առարկայական ուսումնասիրութեան մէջ. երեւակայութիւնն ու զգայնութիւնը կարծուածէն աւելի մեծ դեր կը կատարեն գիտութեան բարձրագոյն արտադրութեանց մէջ. իրողութեանց մանրակրկիտ քննումը, համեմատումը, դասաւորումը՝ առաջին աստիճանն է, հիմնական, նախնական փուլը գիտական աշխատութեան, բայց եթէ գիտունը հոտ կանոգ առնէր՝ ոչինչ լուսաւորուած պիտի ըլլար. անհրաժեշտ է որ գիտունը այդ հաւաքուած, քրննուած, փորձարկուած, ճշդուած, դասաւորուած իրողութեանց խուրձէն հետեւանք մը հանէ, ընդհանուր գազափար մը ծագեցնէ, առեղծուածներ լուսաւորող ու մեկնող եզրակայութեան մը յանգի, — ու հոտ՝ փորձարկութիւնը չէ այլ եւս որ գիտունին պիտի առաջնորդէ, այլ աւելի ներքին, աւելի բարձր, հոգեկան, գրեթէ բնազդական գործունէութիւն մը, ներքնատեսութիւնը (intuition), այսինքն վառ երեւակայութիւն, սուր ու ճիշտ զգայնութեան վրայ հիմնուած կարողութիւն մը: Այդ կարողութիւնն է որ բարձրագոյն ոլորտի մը մէջ իրարու կը հանդպցնէ, կը միացնէ, գրեթէ կը նոյնացնէ սեծ գիտունը եւ մեծ արուեստագէտը, — որոնք ըմբանողներ, գուշակներ, վերաստեղծողներ են ամէն բանէ առաջ, եւ ոչ թէ լոկ խուզարկողներ, ստուգողներ ու հաստատողներ: Առանց

այդ կարողութեան՝ ո՛չ Նեւտոն , ո՛չ Գալիլէ , ո՛չ Լամարք , ո՛չ Բիւվիէ , ո՛չ Բասթէօր գոյութիւն պիտի ունենային : Արդ, պատմական գիտութեան մէջ , այդ կարողութիւնը աւելի անհրաժեշտ է քան ուրիշ ո եւ է գիտութեան մէջ : Իրողութիւնները նշանագիրներ են լոկ , որ ինքնին շատ քիչ բան կ'ըսեն . պէտք է պատմաբանը «գուշակէ» ներքին իմաստն այդ նշանագիրներուն , անոնց թաքուն աղբյուր գտնէ , անոնց ամբողջական իմաստը երևան հանէ : Վերլուծումը անոր գործիքն է , բայց ոչ նպատակը . իր նպատակը , իր վախճանական գործը՝ համագրութիւնն է : Արդ , որպէս զի պատմաբան մը յաջողի «գուշակել» անցեալը , պէտք է՝ նախ հանձար , ու պէտք է մանաւանդ կիրք մը , որ զինքը սիրուրէ , սէր մը , խանդավառութիւն մը գէպ ի թափանցելու զած նիւթը : Սէրը՝ անձկամիտ կողմնակալութիւն չի նշանակիր . սէրը այն կեանք տըւող , կարողութիւնները լարող ու բիւրացատկող կրակն է սը քիչ կը գիւրացնէ հասկացողութիւնը սիրած առարկայից : Անտարբեր , անկարեկիր խուզարկուն , որուն նպատակակէտն է , ճշմարտութեան վերացական ու ցուրտ պաշտամունքով մը , իրերը տեսնել ինչպէս կը ներկայանան ինքնին , չի յաջողիր անոնց ներսիքին թափանցել . սէրն է որ կ'առաջնորդէ մինչև սիրտը իրական , կենդանի ճշմարտութեան : Չգայնական այս տարբեր կարող է մերթ մոլորեցնել գիտունը կամ պատմաբանը , բայց այդ պարագային՝ մանրամասնութեանց մէջ է միայն որ կը կայանայ սխալը . երբ սիրտը , հանձարը եւ իրողութեանց զրական լուրջ քննութիւնը կը միանան իրարու , միշտ յառաջ կուգայ ամբողջական պատկեր մը որ կենդանի է , ճշմարիտ է , եւ հազար անգամ աւելի կ'արժէ քան խոշորացոյցով գիտուած իրողութիւններու անկենդան ու պաղ հաւաքում մը : Մեր ցեղին իսկական պատմութիւնը պիտի գրէ այն Հայը , որ՝ գիտական հմտութեան հետ՝ պիտի ունենայ այդ ոգին , գորովոտ , տաք , համակիր , թափանցող , հասկցող ոգին , եւ հանձար Վերջերս լոյս տեսած ուրիշ գործ մը , թէպէտ միմիայն պատմական որոշ շրջանի մը նուիրուած սահմանափակ ուսումնասիրութիւն , լիովին գոհացում կուտայ այն սրտի

ու մտքի պահանջներուն զօր վերեւ բացառութեցի : Այդ գործն է Բարկէն Վ. Կիւլէսէրեանի Եղիշէի եւ Վարդանանց մասին հոյակապ գիրքը : Ահա գործ մը , որուն մէջ հեղինակը հետեւած է ամենախիստ գիտական մեթոտի իր խուզարկութեանց համեմատ՝ Եղիշէ կը գաղբի Ե. դարուն ապրող , Ս. Մեսրոպի աշակերտ , Վարդանայ քարտուղար , պատերազմին ակահատես կրօնական մ'ըլլալէ , կը դառնայ Չ. դարու վանական գրագէտ մը , որ օգտուելով զրականագէտ՝ Մարութասի եւ Փիլոնի գործերու հայերէն թարգմանութիւններէն եւ պատմականագէտ՝ Փարպեցեոյ գրքէն , գրած է հայ քրիստոնէութեան մեծ գիւցազնիքովութիւնը . եւ սակայն , այդ խուզարկութեանց նուիրուած առաջին մասէն յետոյ , կարգացէք գործին երկրորդ մասը , ուր հեղինակը հոյն ինքըն Վարդանանց զրուագը կ'ոգէ , կը բացատրէ , կը լուսաւորէ՝ օգտուելով Փարպեցիէն , Եղիշէէն ու քաղցր այլ շրջանին վրայ տեղեկութիւն տուող հայ եւ օտար աղբիւրներէն . իր գծած պատկերն այնպէս գեղեցիկ է , տաք , կենդանի , — ոչ միայն հմտութեամբ այլ եւ գուրգուրանքով , խանդաղատանքով , յարգանքով յօրինուած : — որ՝ անոր տպաւորութեան տակ Եղիշէն իրը զրագէտ ա՛լ աւելի մեծ եւ Վարդանը իբր հերոս ա՛լ աւելի վսեմ կը տեսնենք :

Ահա՛ այս ողբով տոգորուած պիտի ըլլայ այն մեծ Հայը որուն պիտի վիճակուի գրել Հայոց ամբողջական , ճշմարիտ պատմութիւնը : Ան մեր պատմութիւնը պիտի վերլուծէ իբրեւ գիտուն , զայն պիտի զգայ իբրեւ Հայ , զայն պիտի համազրէ իբրեւ ներքնատես բանաստեղծ : Ան պիտի չսքօղէ մեր թերութիւնները , ան պիտի չկրթընի սուտերու եւ սխալներու վրայ , բայց պիտի գիտնայ տեսնել ամբողջագէտ ու ճշգրագէտ ինչ որ կայ զրական՝ Հայուն դարաւոր գոյութեանը մէջ , պիտի ջոկէ ինչ որ Հայուն ինքնայատուկ հոգեբանութիւնն ու գործն է եղած . փոխանակ մեծ ազգերու հետ անիմաստ համեմատումով նուաստացնելու մեր ցեղը , ան պիտի սահմանէ եւ լոյսի մէջ դնէ ինչ որ Հայ ըսուած փոքր ժողովրդին մեծ վերը եղաւ , զժուարին ու գեղեցիկ զեր , քաղաքակրթութեան մէջ : Ան պիտի գիտնայ դտնել գիտակէտը . որմէ հայ-

կական պատմութեան անհուն, շիտթ, բազմա-
մանուած համայնականը՝ ներկայանայ իր պա-
րունակած ճշմարտութեանն ա՛յն երևոյթովը
որ ամենէն աւելի հասկանալի եւ տեսանելի կը
զարձնէ Հայուն պատմական դերին արժէքն ու
նշանակութիւնը: Ան պիտի չտանձնատիակէ
Հայուն պատմութիւնը՝ հայկական թագաւո-
րութեանց տարեգրութիւններուն մէջ. ան
պիտի նկարէ գործը ամբողջ հայ ցեղին՝ իր
տանը մէջ, եւ իր առնէն դուրս, իր անկախ
օրերուն եւ իր յօբազդութեան օրերուն,
վասնդի այդպէս՝ Հայը աւելի մեծ կ'երևայ,
աւելի մեծ է: Իբր անկախ ազգ՝ Հայը շատ
փոքր է վիթխարի ազգերուն շարքին մէջ,
իբր ցեղ՝ անիկա ամենէն շահեկաններէն,
ամենէն ճկուններէն ու գեղեցիկներէն մին է:
Հնագոյն շրջաններէն մինչեւ մեր օրերը, այդ
ցեղը մեզ ծանօթ շատ տաղանդներ՝ (եւ դեռ
անծանօթ ո՛վ գիտէ որքան) տուած է, իր
հայրենիքէն դուրս, Արևելքի եւ Արևմուտքի
մեծ պետութիւններուն մէջ. որոշ գեր կա-
տարած է՝ այդ անհատներով ինչպէս եւ իր
հաւաքական զանգուածներով՝ այդ պետու-
թեանց քաղաքակրթական բնաշրջութեան մէջ:
Ստոնք բոլորը պիտի փնտռէ, գտնէ, այդ
երազուած պատմագիրը, պիտի խմբէ Հայ ցե-
ղին ինքնավար կեանքի կեդրոնական պատ-
կերին շուրջը, եւ ատոնց ճաճանչումովը
պիտի շեշտէ ինչ որ կայ լոյս՝ այդ պատկերին
մէջ, պիտի մեղմէ ինչ որ կայ մութ՝ անոր մէջ:

Եւ այս նոր ձեւով ըմբռնուած Հայոց պատ-
մութիւնը պիտի ըլլայ աւելի սրտաշարժո-
րէն գեղեցիկ քան հին առասպելախառն պատ-
մութիւնը զոր ունէինք: Վէպը պիտի ըլլայ
ասիկա՝ փոքրիկ ժողովրդի մը, մարդկային
ազնուագոյն ցեղէն բղխած, օր մը հեռացած
իր արեւմտեան ծովափնեայ ծիծաղկոտ ծննդա-
վայրէն, Արևելքի մինչեւ ներսերը, լեռնե-
րու գոգը քշուած, որ ընդունելով ու հալե-
ցնելով հանդերձ իր մէջ ասիական բազմաթիւ
ցեղերէ տարրեր, կը պահպանէ իր հիմնական
ոգին բնիկ Արևմուտքի հնգերոպականի, ու՝
վիթխարի փորձանքներու դիմագրաւելով,
ահաւոր պետութեանց անհետացումէն յետոյ
ողջ մնալով, գինքը բզբաող բազմապատիկ

աղէտներէ քանի քանի անգամ վերածնելով,
իր մեծ եղբօր Հելլենին քաղաքակրթութեանը՝
երկայն խարխափումներէ յետոյ՝ կը դառնայ
կը յարի վերջնապէս, դրսէն եկած այդ ազդե-
ցութեան մէջ նոյն իսկ ինքզինքը, իր ցեղա-
յին հինաւուրց ինքնութիւնը կը ճանչնայ,
ու կ'ըլլայ այլեւս չարչարուած, հալածուած
բայց արի եւ անվհատ ունվիրան՝ Արևելքի
մէջ՝ Քրիստոնէութեան ծոցը թաքուն հել-
լեն գաղափարներուն, կը մարտնչի եւ կը
նահատակուի անոնց համար ընդդէմ ասիական
մտայնութեան, կ'օգնէ նաչակիրներուն ընդ-
դէմ Սարակիսոսին, կ'օգնէ՝ մեր օրերուն իսկ՝
Ազատութեան հելլէն ըմբռնման յաղթանակին
ընդդէմ բռնութեան ասիական յղացումին:

Այդ ձեւով հասկցուած ու կերտուած պատ-
մութիւն մը պիտի ըլլայ թանկագին դաս-
տիարակ մը եւ ուղեցոյց մը մեր նոր սե-
րունդներուն, մեր ապագայ մեծութիւնը հան-
դերձող ուժ մ'անվրէպ: Նոր սերունդները
անոր մէջ պիտի սորվին ճշդիւ ճանչնալ եւ
յարգել իրենց ցեղը. ու ցեղ մը որ ինքզինքը
չի յարգեր, իր ձեռքով ինքզինքը կը ստրկա-
ցնէ. անոր մէջ պիտի քաղեն նաեւ հասկացո-
ղութիւնը իրենց ցեղին իսկական դերին, որ
է՝ ոչ քաղաքական տիրապետութիւն, այլ քա-
ղաքակրթական շինարար ու ազատարեր գոր-
ծունէութիւն: Լուսաւորուած՝ որոշ ըմբռնու-
մով՛ն այդ դերին, զօրացած՝ հաւատքով՛ն իրենց
ցեղին կենսունակութեանն ու ազնութեանը,
պայծառ տեսողութեամբն ալ անոր թերութիւն-
ներուն եւ զանոնք ուղղելու հզօր ջանադրու-
թեամբ, Հայը պիտի քալէ այլեւս աւելի
հաստատ քայլերով, եւ իր դերը պիտի ըլլայ
ապագային մէջ՝ հետզհետէ աւելի մեծ ու բե-
ղուն:

ԱՐՇԱԿ ԶՊՊԱՆԵԱՆ

Հ Ա Յ Է Ջ Ե Ր

Ե Ր Գ Զ Ա Բ Ա Ր Ի Ա Յ Ի

Դու արեգական նրբան էլանես ի յառաւօտէ ,
Պայծառ հաւազայք լուսով կու լրնուս զաշարհս համօրէն :

Պատկեր գեղեցիկ լուսով՝ նրկարեալ ի յԱրարողէն ,
Հոյս եւ նեմելով ծագիս բաւալմամբ յամէն վաղօրէն :

Դու ես բոլորեալ լուսին լուսասու ի սասնուհրնդին .
Գիւտերն մեղմով գրնաս , փարասես զխաւարն ի սանէն :

Դու պայծառ մոյար ասեղ 1), երեւիս ի յերկոյնն .
Ոսոսոս ասեղօք օրջիս , միտ ի վառ յանաղօս լուսէն :

ՅԱղենայ դրախտէն ես դու , սրնկեցար հրգօր ի բազկէն .
Ի իմ անմահութեան պրտուղ՝ միտ կանաչ ես եւ լուսեղէն :

1) « Առեղ » բնէ կ'ուզէ :

Դու քեթե ամպ անձրեւին , մեղմ ցօղես ի յառաւօտէն .
Զարգարին երկիրս 2) բուսով , ծառք եւ տունկի յօրտ-
նան 3) ի լէն :

Ի գետն ի Փիտոն նմանիս , էլանես յեմաւոն լեռնէն .
Գաս ի յկարբուս երկիրն , եւ ոսկին բուսանի ի լէն :

Դու Գինոն մանրածաւալ , էլանես ի Լուսին լեռնէն .
Հասանես զեթովպիս , Եգիպտոս զովանայ ի լէն :

Դու ծիծաղագնաց Տիգրիս , էլանես 4) ի գեղջն ոլորէն .
Ասորեսանեօք պասիս , 'ւ արբնան երկիրս համօրէն :

Դու յերկու ականց Եփրատ , էլանես ի յոսկեանց ակնէն ,
Միանաս դու ընդ Տիգրիս , ոլոր սաս ի Պարսկաց սանէն :

. 5)

Զտովեալս ի Սիոնն) կոչես՝ կերակրես զիս յանմահ հացէն ,
Բաժակ բերկրութեան ես դու , արբեցո՛ ի քո սուրբ որթէն :

Տաշարան ին՝ 556 , Ա . Ղաշար :

2) Ձեռ . յերկիրս : 3) Ձեռ . Յորանան : 4) Ձեռ . երանես :
5) Հոս՝ երկու տղ՝ գրեթէ անընթեռնի : 6) Ձեռ . Սիոնն :

Ա Ն Տ Ո Ն Ի Ո Ս Ե Ի Կ Լ Է Ո Պ Ա Տ Ր Ա

Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Ա Ծ Գ .

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ա .

Սուրբոյ մէջ դաս զար :

Կը մանէ Վեցիդիոս , որպէս յազրանակով , կեօր Սիլիոս
եւ ուրիշ Հռոմայեցիներ , սպաներ ու զինուորներ .
Բակուրի մեռած մարմինը իր առջեւէն տարուելով :

ՎԵՆ . Հիմա , Պարթև՝ նետաձիգ , զո՛ւն զարնըւեցար , ու ժպտող բա՛ղըը
Հիմա կըրաստի մահուանը զի՛ս վըրիժառուն
Կը կարգէ : Թագաւորին որդւոյն մարմինը բանակին
Առջին կրեցէք : Բու Բակուրըդ Հատուցում՝ ա՛ս կուտայ , Հըրո՛տ ,
կըրաստի փոխարէն :

ՍԻԼ : Բաջաղնի՛ւ Վենտիդիոս ,
Մինչ սուրըդ զե՛ն ջերմ է Պարթև արիւնով , Հետապնդէ՛
Փախատական Պարթեւներուն , մորակ ի կուշտ աշտանակէ՛
Մարաստան , Միջագետք , ու Համայն ապաստաններն
Ուր պարտեալներն ապաւէնի կը փախչին , որպէս զի մե՛ծ
Զօրապետըդ Անտոնիոս յաղթական կառք քեզ Հեծցընէ
Ու պրսակներ՝ գլուխըդ գնէ :

ՎԵՆ . Ո՛վ Սիլիոս , Սիլիոս ,

Բաւական է ինչ որ ըրի: Ըստորագաս մը, լա՛ւ դիտե՛, կրնայ կարի՛ մեծ գործ գործել. զի սա գիտցիր, ո՛վ Սիլիոս, Լաւագոյն է զանց ընել գործ, քան մեր գործքով չափազանց բարձր Անուն ստանալ, երբ հեռո՛ւն է տէրն որուն կը ծառայենք: Կեսարն ու Անտոնիոս միշտ աւելի վաստըկած են Տեղակալի միջոցաւ քա՛ն անձամբ անձին. Սոսիոս՝ ան Որ իմ տեղս էր Սուրիոյ մէջ, իր ենթասպան՝ արագ համբաւ կուտելուն, զոր վայրկեանէ վայրկեան փառքով կը ստանար, Ինկաւ շնորհէ: Ով որ մարտի մէջ իր պետէն աւելի գործ կը տեսնէ, իր պետին պէտք կը դառնայ, և զօրակաւնը իր բընիկ յատկութեամբն իսկ փառատենէ՝ յաւէտ կ'ընտրէ կորուստ քան շահ որ կրսպտանայ զինքն ըստուերել: Աւելի գործ կրնամ տեսնել Անտոնիոսի օգտին համար, բայց սա կրնայ Ձինք վշտացնել, և պէտք է ջա՛նքըս՝ արդիւնքըս զո՛հ երթայ իր վշտացման:

ՍԻԼ: Վենտիգիոս, դուն ունիս ան առանց որու Զօրականն ու իր թուրն հազիւ կրնան գանազանուիլ իրարմէ: Պիտի գրե՛ս Անտոնիոսին:

ՎԵՆ: Խոնարհաբար Պիտի իրեն իմաց տամ թէ ի՛նչ արդիւնքներ մենք ստացանք իր անունով, պատերազմի այդ մոգական կոչումով. թէ ի՛նչպէս իր դրօշներով ու լաւ վճարուած զօրքերով պատերազմի Գաշտէն վտտած զուրս վանեցինք Պարթեւական դեռ անյաղթ Այրուձին:

ՍԻԼ: Ո՛ւր է հիմա: ՎԵՆ: Աթէնք երթալ կը մտադրէ, Ուր, որքան փոյժ ձեպով թոյլ տայ բեռը զոր մեզ հետ կը տանինք իր առաջ պիտի ելլենք: Յառաջ, երթա՛նք: (Կը Դիմէ)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Բ.

Հում — Նախասենեակ մը Կեսարի սան մէջ:

ԱԳՐ. Ի՛նչ, զատուեցա՞ն եղբայրներն իրարմէ: ԷՆՈ. Գործերնին լմեցուցին Պոմպէի հետ. ան գընաց, իսկ միւս երեքը կնիք դնելու վըրայ են: Հոկտաւիա կուլայ Հումէ մեկնելուն: Կեսար արտում է, Լեպիտոս՝ Պոմպէի խրախճանէն ի վեր, ինչպէս կ'ըսէ Մենաս Գլխի պտուտէ կը նեղուի: ԱԳՐ. Ան վեհոգի Լեպիտոս է: ԷՆՈ. Խիստ չքնաղ մարդ: Ո՛հ ինչքա՛ն սէր ունի ան Կեսարի վրայ: ԱԳՐ. Բայց ինչքա՛ն սիրով ան Մարկ-Անտոնիոսը կը պաշտէ: ԷՆՈ. Կեսար: Իրա՛ւ, Արամա՛զդն է ան մարդոց: ԱԳՐ. Հապա ի՛նչ է Անտոնիոս: Աստուա՛ծն Արամազդի: ԷՆՈ. Կեսարի՞ վրայ էր խօսքըդ: Ա՛հ արարածն այդ աննրման: ԱԳՐ. Ո՛վ Անտոնիոս, ով հազարան թռչունըդ դու Արաբիոյ: ԷՆՈ. Դուն Կեսարն ուզես գովել, ըսէ Կեսար, ալ տո բաւ է: ԱԳՐ. Իրա՛ւ, երկուքն ալ անուշեց պատուական գովեստներով: ԷՆՈ. Բայց Կեսարն աւելի շատ կը սիրէ: Սակայն դարձեալ Անտոնիոսը կը սիրէ: Ո՛հ խեղք, միտք՝ լեզու, հաշիւ, Գրող, երգող, բանաստեղծ չի՛ կրնար խորհիլ խօսիլ, ցոյց տալ Գրել, երգել, քերթել ոգել, ո՛հ իր սէրն առ Անտոնիոս: Բայց գալով Կեսարի, ծունկի եկէք, ծունկի եկէք, Ու հիացէք:

ԱԳՐ. Երկուքն ալ կը սիրէ: ԷՆՈ. Իր թեւերն

Ին անոնք, ու ինք բըզէ՛ղը անոնց: (Ներսէն Գողայան) Ասի կոչն է
2ի հեծնելու: Մնաս բարով, աղնիւրդ իմ Ագրիպպա:

ԱԳՐ. Բարի բաղդ, քաջ զօրական, և բարի երթ:
(Կը ճո՛ւնն Կեօսր, Անթուհոս, Լեպիտոս և Հոկոստիս)

ԱՆՏ. Ասկէ անդին աւելորդ է:
ԿԵՍ. Իմ անձիս մէկ մեծ մասն ինէ կ'առնէք կը տանիք: Լաւ վարուեցէք
Անոր հետ: Քոյր, արդեամբ ցոյց տուր ինքքզինքքդ այնպիսի կին
ինչպէս միտքըս քեզ կը նկարէ, և ինչպէս ամենէն լայն
Իմ երաշխիքս պէտք է փորձովդ իրաւանայ: Մեծահոգի
Անտոնիոս, թոյլ մի տար որ լաւութեան այն հրաշակերտն
Որ երկուքնուս մէջ զրուեցաւ իբրը շաղախ մեր սէրը պինդ
Բռնելով զայն ամրակուռ պահելու, վէ՛մ մը դառնայ
Անոր ամբոջը քարկոծող, զի լաւագոյն կրնայինք մենք
Սիրել առանց այս միջնորդին, եթէ երկու կողմէ ասի
Գուրգուրանքով նայուելու չէ:

ԱՆՏ. 2եր կասկածով: Մի՛ թշնամանք ընէք ինձ

ԿԵՍ. Ըսած եղայ:

ԱՆՏ. Թէև ատոր մէջ մեծ հոգ
Դուք ցոյց կուտաք, ամենափոքրը պատճառ չի՛ պիտի գտնէք
2եր երկնչել թուածին: Այսպէս ուրեմն, աստուածներն ո՛ղջ
Պահեն 2եզ, և 2եր մտքին խորհուրդներուն ծառայեցնեն
Հռոմայեցու սիրտերը: Հո՛ս մենք կը գատուինք իրարմէ:

ԿԵՍ. Երթաս բարով, շատ սիրելի իմ քոյրըս, երթաս բարով,
Տարեք համայն աղնիւ ըլլան քեզ, ու սիրտըդ հանգիստ պահեն.
Երթաս բարով:

ՀՈԿՏ. Ազնուակա՛ն եղբայր՛ս:

ԱՆՏ. Ագրիլն է աչքերուն մէջ. սիրոյ գարունն է ասի,
Ու այս արցունք՝ տարափներն են զայն բերող: Զուարթ եղիք:

ՀՈԿՏ. Տէր իմ, աղէկ նայէ ամուսինիս տանը ու...

ԿԵՍ. Ի՞նչ, Հոկոսաւիս:

ՀՈԿՏ. Ականջէդ վար պիտի ըսեմ...

ԱՆՏ. Լեզուն սրտին չի հնազանդիր, ոչ ալ իր սիրտ կրնայ լեզուին
Իմաց տալ. կարապին աղուափափուկ փետուրն է
Որ ջուրերուն լի աճումին՝ ուռած երե՛սը կը կենայ
Ու ո՛չ մէկ կողմ կը հակի:

ԷՆՈ. Կեսար արցունք պիտի թափէ:

ԱԳՐ. Ստուեր մը կայ դէմքին վըրայ:

ԷՆՈ. Իր յարգը ատ պիտի կտորէր,
Եթէ ձի մը եղած ըլլար, նոյն բանն է, երբ մարդ մ'է ան:

ԱԳՐ. Ի՞նչ պատճառով, Էնորբարբոս: Երբ Անտոնիոս մուսած գտաւ
Յուլիոս Կեսարն, մոնչելու պէս գրէթէ լաց կոծ ըրաւ,
Եւ արտասուեց երբ սպաննուած գտաւ Բրուտոսը Փիլիպպի:

ԷՆՈ. Ատ տարին, իրա՛ւ, պաղէ մը կը նեղուէր: Իր կամաւ
Խորտակածին վրայ ի՛նք այնքան, հաւատա՛, կ'ողբար որ
Ես ալ սկսայ արտասուել:

ԿԵՍ. Ո՛չ, իմ անուշ Հոկոսաւիս,
Պիտի անվրէպ լուրըս առնես, ժամանա՛կն այնքան սրընթաց
Պիտի չերթայ որ քու վըրայդ խորհելս անցնի:

ԱՆՏ. Օն, պարոն, օ՛ն,
Պատրաստ եմ 2եզ հետ մըցել իմ սիրոյս զօրութեան մէջ,
Տեսէք, հո՛ս 2եզ ունիմ, այսպէս ահա կը ձգեմ երթաք
Ու կը յանձնեմ աստուածներուն:

ԿԵՍ. Երթաս բարով, գոհ զուարթ ըլլաս:

ԼԵՊ. Թող աստղերուն թիւը բոլոր լոյս արձակէ քու աղւոր
Ճանապարհիդ:

ԿԵՍ. Երթաս բարով, երթաս բարով (Համբարելով Հոկոստիսն)

ԱՆՏ. Մնաք բարով:

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Աղեփանդրիա, սենեակ մը պալատին մէջ
Կը մտնեն Կլեոպատրա, Գարմիան, Իռատ ու Ալեփառ:

ԿԼԷՌ. Մարդը ո՞ւր է:

ԱԼԷՔ.

Կէս սարսափած կը քաշուի գալ:

ԿԼԷՌ.

Օ՛ն, օ՛ն, պարոն,

Եկուր հոս:

(Կը մտնէ պարփամբէր)

ԱԼԷՔ.

Վեհափառ Տիկին բարի, Հերովդէս

Հրէաստանի արքան չի՛ համարձակիր նայիլ Ձեր վրայ
Բայց միայն Ձեր բարեհաճ մէկ ատենին:

ԿԼԷՌ.

Ատ Հերովդին

Պիտի գըլո՛ւխը ուզեմ: Բայց ի՞նչպէս, երբ գացած է
Անտոնիոս որուն ձեռքով ատ կրնայի հրամայել:
Մօտ եկուր:

ՊՏԳ.

Վեհափառ Տիկին բարի...

ԿԼԷՌ.

Հոկտաւիան

Դիտեցիր:

ՊՏԳ.

Այո՛, ահեղ թագուհի:

ԿԼԷՌ.

Ո՞ւր:

ՊՏԳ.

Տիկին,

Հըռոմի մէջ դէմքին շիտակ նայեցայ, և տեսայ զինք
Երբ եղբորն ու Անտոնիոսի մէջտեղ զինք կը տանէին:

ԿԼԷՌ.

Հասակը բարձր է ինծի չափ:

ՊՏԳ.

Ո՛չ, տիկին, չէ:

ԿԼԷՌ.

Իրեն խօսի՛լը

Լըսեցիր: Բարձր ու սո՛ւր է իր խօսուածքը թէ ոչ մեղմ:

ՊՏԳ.

Տիկին, խօսի՛լը լըսեցի: Ցած ձայն ունի:

ԿԼԷՌ.

Այնքան աղէկ

Չէ ասիկա: Ան չկրնար ախորժ գգալ իրմէ երկար:

ՇԱՐ.

Ախորժ գգա՛լ անկէ, Իսի՛ս, կարելի՞ բան է ասիկա:

ԿԼԷՌ.

Իմ ալ կարծիքս է ասիկա, Շա՛րմիան: Լեզու չունի

Ոչ ալ հասակ: Ի՞նչ վեհափառին կայ գնացքին մէջ: Միտքըդ բե՛ր
Եթէ երբէք վեհաշուք շնորհք տեսած ես:

ՊՏԳ.

Կը սողայ,

Իր շարժումն ու իր կացք նո՛յնն են գրեթէ. իր երեւոյթը

Մարմին մ'է քան կեանք՝ հոգի, արձան մը քան

Շնչող էակ:

ԿԼԷՌ.

Ստո՛յգ է ատ:

ՊՏԳ.

Եթէ ոչ՝ ա՛չք չունիմ դիտող:

ՇԱՐ.

Երեք հոգի իրմէ աղէկ դիտող չկայ Եգիպտոս:

ԿԼԷՌ.

Շա՛տ բանգէտ է, կը տեսնեմ: — Դեռ անոր վրայ բան չտեսանք.
Մարդը լաւ դատում ունի:

ՇԱՐ.

Պատուակա՛ն:

ԿԼԷՌ.

Խնդրեմ, տարի՛քը

Գուշակէ:

ՊՏԳ.

Այրի մըն է նէ, տիկին...

ԿԼԷՌ.

Այրի: Շա՛րմիան,

Մտիկ ըրէ:

ՊՏԳ.

Եւ կը կարծեմ, երեսուն մը պիտի ըլլայ:

ԿԼԷՌ.

Իր դէմքը միտքըդ պահած ես: Երկայն է ան թէ կըլոր:

ՊՏԳ.

Կըլոր՝ նոյն իսկ պակասաւոր դատուելու չափ:

ԿԼԷՌ.

Եւ մեծ մասամբ՝ պակասամիտ կ'ըլլան ատ կերպ եղողներն:

Մազն ի՞նչ գոյն է:

ՊՏԳ.

Շագանակի գոյն, տիկին, և իր ծակատ

Յած որքան որ կարելի է :

ԿԼԷՈ.

Առ քեզ ոսկի : Գեշի մ'առնիր
Իմ առջի խառութիւնըս : քեզ նորէն ետ զրկելու
Գործ պիտի տամ : քեզ գործի խի'ստ յարմար գըտայ : Գնա', պատրաստ
Ըրէ ինքզինքդ : Նամակներնիս պատրաստուած են :

(ԿԸ ՏԷՆԻ պարգևատուութիւն)

ՇԱՐ.

Շնորհքով մարդ է :

ԿԼԷՈ.

Իրաւ անանկ, շատ կը պղծամ որ զինքն այնքան չարքրկեցի :
Գուն ըսէ, ասոր խօսքին եթէ նայինք, ուրեմն ատ
Արարածն անանկ մեծ բան մը չէ եղեր :

ՇԱՐ.

Ոչինչ, տիկին :

ԿԼԷՈ.

Մարդք տեսած է եղեր վեհափառ շնորհք, և պէ'տք
է որ գիտնայ :

ՇԱՐ.

Տեսա՞՞ծ վեհափառ շնորհք : Եթէ չէ,
Իսիս մեզի ողորմի : Ու Չեզ այսքա՞ն ծառայած
Ըլլալէ ե'տք :

ԿԼԷՈ.

Գեռ մէկ բան մ'ալ ունիմ իրեն հարցնելու,
Այնի'ւ Շարմիան : Բայց հոգ չէ : Գուն ետքը ան ինծի բեր
Գիր գրելու նստած տեղըս : Կարելի է, աղէկի է
Աժէն բան :

ՇԱՐ.

Կ'ապահովցնեմ ձեզ, տիկին :

(ԿԸ ՏԷՆԻ)

ՏԵՍԱՐԱՆ Դ.

Անտոնիոսի զան մէջ սենեակ մը .
Կը մտնեն Անտոնիոս ու Հոկտաւիա :

ԱՆՏ.

Ո՛չ, ո՛չ, Հոկտաւիա, ոչ միայն ատ — ատ չքմեղել
Կրնար ըլլալ, ատ ու ատանկ գեռ հաղարներ — բայց նոր մարտեր
Մըղեր է Պոմպէի դէմ, կըտանկ ըրեր ու կարգացեր
է հանրութեան տկանջին : Թեթեւ մը միայն խօսեր է վրաս :
Երբ առ հարկի՝ ձեռքէն չէր դար ինծի պատուող խօսք չընծայել,
Ցուրտ ու թոյլ արտայայտեր, նեղ ու կրճատ չափով տուեր,
Երբ շատ որոշ սաղրանք իրեն ըլլուեր է, չէ ըրեր բնա՛ւ
Մըտադրութիւն, կամ կէս բերնով լոկ կատարեր :

ՀՈԿՏ.

Ո՛վ իմ բարի

Իշխանըս, մի՛ հաւատար ամէն բանի, և կամ եթէ
Հաւատալու ես, մի՛ ամենուն կըքոտիր : Եթէ յայտ գայ
Այս պառակտում, երբէք ինէ դժբաղդ տիկին պիտի մէջտեղ
Կեցած չըլլայ, երկու կողման համար ալ աղօթք ընող :
Վերէն բարի աստուածներն իմ վրաս հիմա պիտի ինդան,
Երբ աղօթեմ «Ո՛հ պահպանէ իմ ամուսինս ու իշխանըս»,
Յետոյ ջնջեմ իմ այդ աղօթքըս գոչելով նոյնքան բարձրը
«Ո՛հ պահպանէ իմ եղբայրըս» : Այրբս յաջող, եղբայրս յաջող
Աղօթել է ու աղօթքն աւրել ջնջել : Այս երկու
Ծայրերուն մէջ բնաւ չկայ միջին ճանբայ :

ԱՆՏ.

Հեղ Հոկտաւիա,

Թող քու սրտիդ լաւագոյն սէրն ընթանայ այն կէտին
Որ լաւագոյն պահպանն է քու սիրոյդ : Եթէ ես
Իմ պատիւըս կորսնցնեմ, ինքքզինքքս կը կորսնցնեմ,
Լաւ էր որ քուկըդ չըլլայի, քան քուկը այդպէս ճիւղակոտոր :
Բայց ինչպէս որ ինդրեցիր, դուն ինքքդ մեր մէջ պիտի երթաս
Միջնորդելու : Նոյն միջոցին, տիկին, այնպէս պատերազմի
Ես կազմութիւն պիտի տեսնեմ որ քու եղբորդ ստուեր բերէ :
Ճեպէ՛ ժրագոյն քու փութովդ : Այդ կերպով բաղձանքներուդ
Կը հասնիս :

ՀՈՒՏ.

Հնորհակալ եմ իշխանիս: Զօրութեանց
Արամազդ զիս տրկարրս, խիստ տրկարրս Ձեր հաշտարա՛րը
Ընէ: Ձեր երկուքին մէջ մարտնչմունք այն կերպ կըլլան
Որպէս թէ աշխարհ ճեղքուե՛ր, ու սպաննուած մարդոց զիակունք
Փեռեկումին կըցող մածոյց ըլլային:

ԱՆՏ.

Տեսնես դուն թէ ո՞ր կողմն աս ըսկաւ, աս կգ՞ցմ
Քու տհաճութիւնըդ գարձուր, զի չեն կրնար մեր յանցանքներն
Այն աստիճան հաւասար ըլլալ որ քու սէրըդ հաւասար
Հակամար անոնց հետ շարժի: Քու մեկնումիդ պէտքն հոգա
Քու ուզած ուղեկիցնե՛րըդ ընտրէ, և քու սրտէդ
Ինչ ծախք որ գայ, հրաման ըրէ:

Երբ յայտնի

(Կը ղեկնին)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ե.

Նոյնեցի ուրիշ սեմեակ մը, կը մտնեն Էնարարոս
Եւ Յոնս. իրարու հանդիպելով:

ԷՆՈ.

Ի՞նչ կայ չկայ, ընկեր Երոս:

ԵՐ.

Տարօրինակ լուր կայ եկած, պարոն,

ԷՆՍ.

Ի՞նչ կայ, մա՛րդ:

ԵՐ.

Կեսար ու Լեպիտոս Պոմպէոսի դէմ մարտեր մղեր են:

ԷՆՍ.

Ատ հինցաւ, ի՞նչ է արդիւնքը:

ԵՐ.

Կեսար Պոմպէոսի դէմ պատերազմներուն մէջ զանի գործածելէ ետքը,
կ'ելլէ կը զլանայ իրեն ընկերակցութիւն, թող չտար իրեն պատե-
րազմին փառքին մէջ բաժին ունենալ, ու ատկէ անդին անցնելով,
ամբաստանութիւն կը բերէ իրեն դէմ նախօրօք Պոմպէոսին ուղղած
նամակները, նոյն իսկ իր դատախազութեան ուժով կը բռնէ զան,
ու այսպէս խեղճ երրորդը ծակն է, մինչև մահը գայ արգելանքն
արձակէ:

ԷՆՍ.

Ուրեմն հիմա, ո՞վ աշխարհ, զոյգ մը միայն ունիս քեզ տէր:

Ո՛չ աւելի, և թէպէտ երկուքին մէջ նետես բոլոր
Կերն որ ունիս, մէկն անոնց պիտի ջաղխէ միւսն: Ո՛ւր է
Անտոնիոս:

ԵՐ.

Պարտեզին մէջ ժուռ կուգայ. սա՛ կերպ,
Ու իր առջին ելած շիւղն ոտքով կը հըլէ, կը պոռայ
Անխե՛ղք Լեպիտոս, ու Պոմպէոսն սպաննող
Իր սպային վիզը կտրել կըսպառնայ.

Մեր մեծ տորմիզը

ԷՆՍ.

Սարքուած կազմ պատրաստ է:

ԵՐ.

Դէպ' Իտալիա, և Կեսար:
Ուրիշ բան կայ, Դոմետ, իշխաններս քեզ հիմա՛ տեսնել կ'ուզէ:
Լուրըս վերջն ալ կրնայի տալ:

ԷՆՍ.

Մեծ բան մը չի՛ պիտի ըլլայ,

Բայց հոգ չէ: Տար զիս ո՞ն Անտոնիոսին:

ԵՐ.

Եկուր, պարոն:
(Կը ղեկնին)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Զ.

Հոռոմ — Կեսարի օսն մէջ սեմեակ մը:
Կը մտնեն Կեսար, Ագրիպպա եւ Մեկեմնաս:

ԿԵՍ.

Քամահրելով մեծ Հըռոմն ան այս ամէ՛նն ըրեր է,
Ու աւելին. Աղէքսանդրիա իր վարմունքին կերպն աս է,

Հրապարակին մէջ արծրթէ տախտի մը վրայ Կէտպատրոն
 Ու ինք ոսկի աթուռներու վրայ գահակալ հանրութեան մէջ
 Բազմեր են: Անոր ոտքին, Կեսարիոն նստեր է .
 Իմ մօրեղբորըս որդին անուանածնին, ու բոլոր տոհմն
 Այն ապօրէն զոր տուփանքնին աշխարհ բերած է անկէ վերջ:
 Եգիպտոսի տէրութիւնն անոր տուեր է, Ստորին
 Սուրիոյ, Կիպրոսի ու Լիւգիոյ միահեծան
 Թագուհին ըրեր է զնէ:

ՄԵՎ. Հանրութեան աչքին առաջ:
 ԿԵՍ. Հանրային տպարէզին մէջ ուր մարդանք կը կատարուին .

Իր զաւակներն հոն հոչակեր շահնշահներ . մեծ Մարաստան,
 Պարթևաստան ու Հայաստան Աղեքսանդրին պարգևեր է,
 Պողոմէոսին բաժին հաներ Կիլիկիա, Սուրիա
 Ու Փիւնիկէ: Այդ օրը նէ նըման Իսիս դիցուհիին
 Չգեստաւորած կ'երևնայ, ու յաճախ ա՛յդ կերպարանքով
 Առաջ ալ, ինչպէս լուր կայ, ունկնդրութիւն տուեր է:
 Թող այգպէս տեղեկութիւն հաղորդուի Հռոմ:

ՄԵՎ. Չանձրացած իր խրոխտանքէն, իրենց բարի համարումն
 ԱԳՐ. Իր վըրայէն պիտի վերցնեն:
 ԿԵՍ. Որոնք արդէն

Ու հիմա ստացած է իր գրութիւնն ամբաստան:
 ԱԳՐ. Զո՞վ կ'ելլէ ամբաստանել:
 ԿԵՍ. Ժողովուրդն աս գիտէ արդէն,

ԿԵՍ. Գոմպէտոէն Սիկիլիան աւար առած ըլլալով
 Մաս իրեն չե՛նք տուած կղզիէն, յետոյ կ'ըսէ, քանի մը նաւ
 Որ ինձ փոխ տուաւ՝ ետ չէ ստացած, և վերջապէս կը բորբոքի
 Որ Լիպիտոս եռապետի իր կարգէն վա՛ր առնուած ըլլայ,
 Ու առկէ զատ, թէ մենք մեզի կը պահենք անոր հարկն
 Ու հասն ամբողջ:

ԱԳՐ. Պէտք է ասոր դէմ պատասխանը
 Տալ, տէր իմ:

ԿԵՍ. Ատի եղած է արդէն ու՛ պատգամաւորը
 Գացած: Ըսի իրեն թէ Լիպիտոս շատ անողորմ
 Մարդ էր դարձեր, թէ իր բարձր իշխանութիւնը չարաչար
 կը գործածէր ու արժանի էր փոխուելու. իմ նըւաճած
 Երկրիս գալով, ես իրեն մաս կը շընորհեմ, բայց այն ատեն,
 Նոյն իրմէ ե՛ս կը պահանջեմ, Հայաստանի մէջ ու իր միւս
 Իւրացուցած աշխարհներուն:

ՄԵՎ. Ատոր երբեք չընկր դիջում:
 ԿԵՍ. Ոչ ալ ուրեմն ասոր մէջ պէտք է իրեն՝ զիջում ըլլայ:

(կը յօնէ Հոկոստիա, էր Երեւոյթներով)
 ՀՈՎՏ. Ողջոյն, Կեսա՛ր, ու իշխանդ իմ, ողջոյն Կեսարըդ իմ սրտէ
 Սիրեցեալ:

ԿԵՍ. Մի՞թէ երբեք ընկեցի՛կ ես կոչելու
 Էի քեզ:

ՀՈՎՏ. Զիս կոչած չես դուն այգպէս, ո՛չ ալ պատճառ
 Կայ կոչելու:

ԿԵՍ. Ինչո՞ւ այգպէս գաղտագողի եկար դուն մեզ,
 Կեսարի քըրոջ պէս չէ քու գալուստըդ: Անտոնիոսի
 Ամուսնոյն պէտք է բանակ մը կարապետէ, ու ձիերու
 Խինջումնե՛րը պատմեն կ'ին իր մօտահաս, երևնալէն
 Շատ առաջ. ճամբուն վըրայ պէտք է ծառերը հեծէին
 Մարդոցմով, և սպասողներ նուազէին կարօտանքուն
 Չհասնելէն՝ ա՛լ աւելին, ձեր բազմամբոխ գունդերուն
 Հանած փոշին պէտք է ելլէր մինչև գմբէթն երկնքի:
 Բայց դուն այնպէս եկար ինչպէս աղախին մը շուկան Հռոմ,
 Ու արգելած եղար մեր ցոյցը սիրոյ որ երբ թողուի
 Անարտայայտ, յաճախ զգացումն իսկ կը ցամբի. պէտք էր ծովէն

Ու ցամաքէն ձեզ ընդ առաջ ելլէինք, ամէն մէկ
Օթեւանին առատացող ողջոյնով :

ՀՈՎՏ. Բարի 'շխանդ իմ,
Այսպէս գալուս ես հարկադրող չունեցայ, այլ իմ ազատ
կամքովս ըրի: Իմ իշխանս Անտոնիոս, լրսելով թէ
Պատերազմի կը պատրաստուէք, իմ վշտացած սկանջիս
Նոյնն իմացուց, որուն վրայ թոյլտուութիւնը խնդրեցի
Իմ գարձիս :

ԿԵՍ. Զոր շուտ շնորհեց, իբրև բարձուս մը իրեն ու
Իր առփանքին մէջտեղէն :

ՀՈՎՏ. Մի' այդպէս ըսէք, տէր իմ:
ԿԵՍ. Ես աչքեր ունիմ իր վրայ, ու իր արարք հովին թևովն
Ինծի կուգան կը հասնին: Ո՛ւր է հիմա :

ՀՈՎՏ. Աթէ'նք, տէր իմ:
ԿԵՍ. Ո՛չ, սաստիկ անիրաւուած իմ քոյրըս: Կլէոպատրան
Գլխովն անոր իր քով գալու նշան ըրած է: Իր կայսրութիւնն
Հաներ բողի մը տուեր է, որոնք հիմա արքաներն
Աշխարհիս պատերազմի կը գումարեն. ժողոված է
Բոքոս արքան Լիկիոյ, Արքեղայոս Կապադովկիոյ,
Փիլատելիոս Թագաւորն Պափլագոնիոյ, Թրակիոյ արքան
Աղալլաս, Մաղքոս արքան Արարիոյ, Թագաւորը
Պոնտոսի, Հերովդէսն Հրէաստանի, Կոմագենի
Արքան Միհրդատ, Պողեմոն ու Ամինտաս, Մարաց ու
Լիկիանիոյ Թագաւորներն, իշխաններու դեռ աւելի
Մեծ մէկ խմբով :

ՀՈՎՏ. Վահ ինձ, ո՛րքան եղկելի եմ, որ իմ սիրտըս
Բաժնուած ունիմ երկու բարեկամաց մէջ որ զիրար
կը նեղեն :

ԿԵՍ. Բարի եկար հոս, քոյր իմ: Քու նամակներդ
Արդարև մեր պոռթկանքն ետ կեցուցին, մինչև որ
Տեսանք թէ որ աստիճան քեզ մութի մէջ ծուռ կը տանին,
Եւ մենք անփոյթ կը վտանգուինք: Զուարթ բռնէ քու սիրտըդ:
Մի' խրոզովիր ժամանակէն, որ այս հարկերը հըզօր
Քու խաղաղիկ գոհ կեանքիդ վրայ կ'ամպովարէ, այլ առանց
Աւազանքի թող կանխորոշ բաներն իրենց ճանքան ուղղեն
Ճակատագրին դէպի կայան: Բարի եկար, քոյր իմ, Հըռոմ:
Իմ աւելի սիրածըս չկայ: Խեղճ մտքէ դուրս քեզի դէմ
Խաբէութիւն կ'ըլլուի. Ե բարձրեալ աստուածներն
Քու իրաւունքդ պաշտպանելու պաշտօնեանին կ'ընեն մեզ
Ու սիրողները քեզ բոլոր: Լաւագոյն սրտի հանգիստ,
Ու բարի գալուստ յաւէտ :

ԱԳՐ. Բարի եկաք, տիկին բարի:
ՄԵԿ. Բարի եկաք, ազնիւ տիկին: Ամէն մէկ սիրտ Հըռոմի մէջ
Ձեզ կը սիրէ ու կը գըթայ, միայն շնացող Անտոնիոս,
Իր գարշելի լիտութեանց մէջ ծայրալիր, Ձեզ կը նետէ
Իր վրայէն, Ե մեծագօր իր զօրագունդն անառակ
Կընոջ մը ձեռք կը յանձնէ որ գայն մեզ դէմ կը շըշընկէ:

ՀՈՎՏ. Միթէ' այդպէս է, պարոն:
ԿԵՍ. Ամենաստոյգ: Բարի եկար,
Քոյր, կը խնդրեմ, միշտ վարժ եղիր համբերելու, շատ սիրելի
Իմ քոյրըս:

(Կը Տեղին)

Ռազմագետի տաղանդը գիւր վասնած կ'ըլլաք կը խանգարէք,
Չեր բանակն որ մեծ մասամբ հետեակներ ունի իր մէջ
Մարտընտիր, Չեր անուանի յատուկ հանձարն անգործադիր
Կը թողուք, ապահով յաջողութիւն Չեղ խոստացող
Ճանապարհէն կը դատուիք, ու հաստատ ըստուգութիւնը
Չըզեւրով, ինքզինքնիդ կողմաք լոկ դիպումներու
Ու բարդի:

ԱՆՏ. Պիտի ծովու վրայ մարտնչիմ:
ԿԼԷՈ. Ես վաթսուն

Առագաստներ ունիմ, Կեսար աւելի լաւը չունի:
ԱՆՏ. Պիտի այրենք մեր աւելորդ նաւերն ու նաւագներու
Լեցուն թուով մնացորդով, Ահտինի հրուանդանէն
Հալածական կը վանենք Կեսարն երբ մօտ գալ խիզախէ:
Բայց եթէ չի յաջողինք, այն ժամանակ ցամաքի վրայ
Նոյնը կ'ընենք:

(Կը մտնէ պարթաւաւոր ժը)

Ի՞նչ գործ ունիս:

ՊՏԳՄ. Ըստոյգ է լուրը, տէր իմ,
Արտեսներէ դիտուած է, Կեսար Տորինն աւեր է:

ԱՆՏ. Կրնայ ըլլալ որ ինքն անձամբ հոն գտնուի: Անհրնար է.
Տարօրինակ է իսկ որ զօրքն ըլլայ հոն: Կանիգիոս,
Քեզ կը յանձնեմ մեր տասնըհինգ լէգէոններն ու տասերկու
Հազար հեծեալ ցամաքի վրայ: Մեր նաւն հիմա կ'երթանք մենք:
Օն ուրեմըն, իմ պարիկըս:

(Կը մտնէ Ձինուոր ժը)

Ի՞նչ կայ հիմա, քաջ զօրական:

ՁԻՆ. Ով կայսր ագնիս, մի՛ կռուիր ծովու վըրայ, անպէտ փայտի
Կտորներու յոյս մի՛ կապեր: Չե՛ս հաւատար այս թուրիս ու
Այս վէրքերուս: Եգիպտացիք ու Փիւնիկները թող բարի
Պէս ջըրերուն գլուխ տան. մենք սովորած ենք յաղթելու
Տըրամ հողի վըրայ կանգնած, ու ոտք ոտքի դէմ
Քաջամարտ:

ԱՆՏ. Լա՛ւ, լա՛ւ, երթանք:

(Կը Բիլին Անտոնիոս, Կլեոպատրա, և Էնթարքոս)

ՁԻՆ. Հերակլէս վկայ, իմ կարծիքովս ես իմ ուղիդ:

ԿԱՆ. Այո՛, գուն ես,
Ջորա՛կան, բայց իր բոլոր արարքն ու գնացք հիմնուած չին
Իրեն յատուկ զօրութեան վրայ, ու այս կերպով մեզի գըլուխ
Կեցողն ի՛նք ուրիշ գլխէ կ'առաջնորդուի, ու մենք կնկան
Ծառայ մարդիկ դարձեր ենք:

ՁԻՆ. Ցամաքի վրայ լէգէոններն

Ու այրուծին դուք էք պահող կազմ ու պատրաստ, այնպէս չէ՛:
ԿԱՆ. Հոկտաւիոս, Յուստէոս, Պուբլիկոլա և Կելիոս
Ծովի վրայ պիտի ըլլան, բայց մեզ յանձնուած է ցամաքի
Ջօրքը պահել: Կեսարի այս երազութիւնն հաւատալի
Գուրս բան է:

ՁԻՆ. Երբ դեռ Հըլում կը գտնուէր, իր գունդերն
Այնպէս բաժան բաժան ձանբայ հանեց որ մեր բոլոր
Արտեսներն ալ մոլորեցուց:

ԿԱՆ. Իր տեղակալն ո՞վ է արդեօք,

Լըսեցիք:

ՁԻՆ. Տաւրոս անուն մէկը կ'ըսեն:

ԿԱՆ. Լաւ կը ձանջնամ

Այդ մարդը ես:

(Կը մտնէ պարթաւաւոր ժը)

ՊՏԳՄ.
ԿԱՆ.

Կայսրը կ'ուզէ կանիզիոսը:

Ժամանակն

Երկունքի մէջ է լուրերով, և դուրս կուտայ ամէն բոպէ
Քանի մը հաստ:

(Կը Ռիլին)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ը.

Ա.կսիածի մօտ դասս մը, կը մտնեն Կեսար,
եւ Տաւրոս իր բանակին հետ. Զինուորական քայլով:

ԿԵՍ. Տաւրոս:

ՏԱՒ. Տէր իմ:

ԿԵՍ. Ցամաքի վրայ մի՛ գարներ, անբաժան պահէ զօրքըդ,
Մի՛ գրգռեր մարտ, մինչև մեր գործը ծովի վրայ աւարտենք:
Այս թղթին հրահանգներէն անդին մ'անցնիր: Այս խիզախման
Վըրայ մեր բա՛ղըը կախուած է:

(Կը Ռիլին)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Թ.

Դասին մէկ ուրիշ կողմը.
Կը մտնեն Անտոնիոս եւ Էնոբարբոս:

ԱՆՏ. Լերան սա կ'ողմը մեր վաշտե՛րը կեցընենք, Կեսարի
Մարտնչու՛մը աչքերնուս տակ. նոյն տեղէն կրնանք դիտել
Նաւերուն թի՛ւը ամբողջ ու ըստ այնմ՝ մեր գնացքն ուղղել:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ.

Դասին մէկ ուրիշ կողմը.
Կը մտնեն Կանիզիոս, իր ցամաքի բանակին հետ քայլով մէկ կողմ,
եւ Տաւրոս, Կեսարի տեղակալը, իր բանակին հետ՝ միւս կողմ:
Աստուց ներս երթալէն ետքը ծովամարտի մը ժխտը կը լսուի:
Փողածայն: Կը մտնէ Էնոբարբոս

ԷՆՈ. Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, ամէն բա՛ն ոչինչ կորինչ: Ա՛լ նայելու
Սիրտ չունիմ: Եգիպտական ծովապետի գլխաւոր նաւն՝
Անտոնիատ, ամբողջ վաթսուն նաւերն ալ հետ, կը փախչին
Ու ղէկերնին կը դարձընեն. սս տեսնելու՝ աչքըս կուրցաւ:

(Կը հոնէ Սկարոս)

ՍԿԱ. Դի՛ք՝ դիցուհի՛ք, ամբողջ սո՛ւրբ կաճառն անոնց համախու՛մը:

ԷՆՈ. Ի՛նչ է այդ յոյզըդ կըքի:

ՍԿԱ.

Աշխարհիս ամենէն մեծ

Կտորը գնաց, կորուստ գընաց պարզ տըգէտ անմտութենէ.

Տէրութիւններ ու գաւառներ պագտըւուքի զո՛հ տուինք:

ԷՆՈ. Երևոյթն ի՛նչ է կուրին:

ՍԿԱ.

Եթէ մեր կողմը հարցընես,

Կը նմանի նըշանահար ժանտախտին, որ մահն անխոյս

Կը ցուցընէ: Եգիպտոսի սա վաւաշտ մատակը գարշ —

Բորտութեան բռնըլի ան — պատերազմին ճիշդ միջուն,

Մինչդեռ երկու կողմերուն ալ յաջողելն՝ երկուորեակի՛ մ՝

Պէս նոյն նըման կ'երևար, և կամ մերի՛նը քիչ մ'ալ մեծ —

Յունիսի մէջ կողի մը պէս, ձիաձանձ վրան — առագաստնե՛րը
Կը պարզէ ու կը փախչի:

ԷՆՈ. Դիտեցի աս .

Չզուեցան աս աչքերըս տեսարանէն, ու ալ զիտել
Չեն տոկար:

ՍԿԱ.

Մէկ մը որ նէ իր առագաստն հովին դարձուց,
Իր կախարդիչ հրապուրանքին ազնուական աւերածն
Անտոնիոս, իր առագաստը կը շտկէ փախուստի
Եւ սիրարկու որձի մը պէս, կուռին տաքուն՝ կը ձգէ կ'երթայ
Ու անոր հետապնդած կը փախչի, երբէք այսպէս
Ամօթալից ճակատում ես չաեսայ: Փորձառութիւն,
Քաջայրութիւն, խտուր երբէք դրժած չէին ցարդ այսպէս
Ինքըզինքնուն:

ԷՆՈ.

Ափսո՛ս . ափսո՛ս:

(Սը հընէ կանդէտ)

ԿԱՆ.

Բազդերնիս ծովին վրայ շնչասպառ է, ու կ'ընկզմի
Խիստ խղճալի: Եթէ մեր մեծ զօրապետն իր գիտակից ինքնութեան
Տէրը ըլլար, ամէն բան լաւ պիտի երթար: Ո՛հ, օրինա՛կը
Ինք տուաւ մեր փախուստին, խիստ խայտառակ իրենով:

ԷՆՈ.

Իրա՛ւ ուրեմն, հոգտեղուանքն էք: Է՛հ այն ատեն ալ իրօ՛ք
Մընաք բարոյն եկած է:

ԿԱՆ.

Անոնք դէպի Պեղոպոնէս փախած են:

ՍԿԱ.

Հոն դիւրաւ

Կ'երթըցուի. ու ես հոն կ'երթամ սպասել հետագային:

ԿԱՆ.

Լէգէոններս ու այրուծիս ես կեսարին ձեռք պիտի տամ.
Վեց թագաւոր անձնատուութեան ինծի ձամբան ցուցուցին:

ԷՆՈ.

Անտոնիոսի անկեալ բազդին դեռ հետեող պիտի մնամ,
Թէպէտ իմ խեղքս ինձ հակառակ հով փրչէ:

(Սը ԶԿԻՆ)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն ԺԱ.

Ս.դէբասնդրիա — Կլեոպատրայի պարտք.
Կը մտնէ Անտոնիոս Կեսարիոսին.

ԱՆՏ.

Մըտիկ ըրէք, կի՛նն ինծի հրամայեց որ չկոխեմ
Ալ վըրան. ամօթ կըզգայ զիս կրելու: Բարեկամներ,
Եկէք հոս: Այնչափ ուշի մընացեր եմ աշխարհիս մէջ,
Որ ձանրաս յաւիտեա՛ն կորուսեր եմ: Նաւ մը ունիմ
Ոսկւով լեցուն, առէք ձեր մէջ զայն բաժնեցէք, փախէք գացէք
Ու կեսարի հետ հաշտութիւն ձեզ կըքնեցէք:

ԱՄԵՆ-ՔԸ.

Փախչի՛՛, քա՛ւ մեզ:

ԱՆՏ.

Ես ինքըս փախայ, ու դա՛ս տուի վատերու խոյս տալու,
Ու թիկունքնին դարձրնելու: Բա՛րեկամներ, ելէք գացէք:
Ես ինքըս ելք մ'որոշած եմ որ ձեզի պէտք չի ձրգեր:
Գացէք ասկէ. նաւահանգիստն է իմ գանձըս, առէք զայն:
Ո՛հ, ետեւէն գացի անոր որուն երեսն հիմա նայիլ կը կարմըրիմ:
Նոյն իսկ մազերս խռովութիւն կը հանեն, զի ձերմականե՛րը
Թուխրուն խիզախութիւն կ'այցաննն, ու ասոնք
Միւսներուն վախկոտութիւն, ու սիրացնոր զառածանք,
Բարեկամներ, գացէ՛ք գացէ՛ք: Ես նամականք Չեզ կուտամ
Իմ մէկ քանի բարեկամաց որ ձանրանիդ Չեզ դիւրեն:
Ինդրեմ, արտում մի՛ նայիք, ոչ ալ տուէք դժկամակող
Պատասխաններ. անյուսութեանըս թելագրած այս խորհուրդն
Ընդունեցէք. ձրգեցէք ան որ ինքըզինքը կը ձրգէ.
Շիտակ դէպի ծովեղերք: Ես Չեզ նաւին ու գանձին

Կը տիրացնեմ: Խնդրեմ, ձգեցէ՛ք քիչ մը զիս, օն ուրեմըն
 Կը խնդրեմ: Չէ, ըրէ՛ք իմ ըսածըս, զի իրաւ
 Հրամայելու վիճակըս գնաց, ուստի խնդրեմ, մտիկ ըրէք:
 Ձեզ կը տեսնեմ մէկ պահեկէն:

(Կը նստի)

(Կը հոնէ կը ետադրա սրան կ'առաջնորդէն Եսրիան ու Իւսոս, Երոս հեղեղելով):

- ԵՐՈՍ. Չըլլար, ագնիւ տիկին, գացէք անոր, ողբեցէք զինքը օն:
- ԻՌԱՍ. Ըրէք ըրէք, շատ սիրելի թագուհի:
- ՇԱՐ. Հապա, հապա, ուրիշ բան կա՞յ ընելիք:
- ԿԼԷՌ. Թողէք նստիմ: Ո՞վ Հերա:
- ԱՆՏ. Ո՞չ, ո՞չ, ո՞չ, ո՞չ, ո՞չ:
- ԵՐ. Կը նայի՛ք հոս մէ՛յ մը, տէր իմ:
- ԱՆՏ. Ո՞հ ամօթ, ամօթ, ամօթ:
- ՇԱՐ. Տիկին:
- ԻՌԱՍ. Տիկին, բարի՛ կայսրուհի:
- ԵՐՈՍ. Տէր իմ, տէր իմ:
- ԱՆՏ. Այո, պարոն, այո՛, անի՛ Փիլիպպի մէջ պարողի
 Մը նրման՝ սուրն իր կողին կպած պահեց մինչդեռ ես
 Ձարկի վրտիտ ու խորշումած կաստիոն, ու ես էի
 Որ խելահար Բրուտոսն հոն լըմընցուցի. ան միայն
 Տեղակալով կը գործէր, ու չունէր փորձ պատերազմի
 Արիական ճակատմանց. սակայն հիմա... փոյթ չէ:
- ԿԼԷՌ. Ա՛հ, օգնեցէք:
- ԵՐՈՍ. Թագուհին, տէր իմ, տեսէ՛ք թագուհին:
- ԻՌԱՍ. Քովը գացէք, տիկին, իր հետ խօսեցէք: Հոգի, կորով
 Չէ մընացեր վրան ամօթէն:
- ԿԼԷՌ. Օն, բռնեցէք զիս, օ՛հ:
- ԵՐՈՍ. Շատ ագնիւ տէր իմ, ելէ՛ք, կը մտնենայ թագուհին.
 Գըլուխը վար կը հակի, ու վըրան մահ պիտի գայ,
 Չեր սիտիանքը միայն թէ ան փրկէ:
- ԱՆՏ. Իմ անունիս դէմ գործեցի, ամենաստո՛ր խոտորում:
- ԵՐՈՍ. Տէր, թագուհին:
- ԱՆՏ. Ո՞հ, ո՛ւր տարեր զիս, թագուհի՛դ Եգիպտոսի: Տե՛ս ի՛նչպէս
 Իմ ամօթըս աչքէդ անդին կը տանիմ, լոկ մըտախոհ
 Աւերբին որ կը մընայ ինձ բաժին, անպատուութեան
 Մէջ կործանած:
- ԿԼԷՌ. Ո՞հ իշխանդ իմ, իշխանդ իմ, ներէ՛ վախկոտ
 Նաւերուս: Մըտքէս չէի անցըներ թէ իմ ետեւս
 Պիտի գայիք:
- ԱՆՏ. Թագուհի, դուն չափազանց լաւ գիտէիր
 Թէ իմ սիրտըս քու ղեկիդ չուաններով կապուած էր,
 Եւ թէ դուն զիս քու ետեւդ պիտի ընդ քարշ տանէիր:
 Իմ հոգւոյս վրայ լի կատարեալ իշխանութի՛ւնըդ գիտէիր,
 Եւ թէ քու մէկ նըշանըդ կարող էր աստուածներուն
 Պատուիրածէն իր հրամանով զիս շրջել:
- ԿԼԷՌ. Ո՞հ, ներո՛ւմ ինձ:
- ԱՆՏ. Հիմա պէտք է պատանիին զրկեմ խոնարհ աղերսանքներ,
 Անարգ դարձուած, շրջըջուածներ հընարք ընեմ ձղձիմ մարդու
 Ճար ճարակով. ես որ երկրիս յաղթ զանգուածին կիսուն հետ
 Ուզածիս պէս կը խաղայի, մէկ ակնարկէս բազդեր կանգնած
 Ու գըրած: Քաջ գիտէիր թէ ո՛րչափ իմ յաղթակալս
 Էիր դուն, և թէ իմ սուրս, սրտիս սէրէն անկարացած,
 Պիտի անոր հընազանդէր, ինչ պատճառով որ ըլլայ:
- ԿԼԷՌ. Ներո՛ւմ, ներո՛ւմ:
- ԱՆՏ. Օն, օն, արցունք մը մի՛ թափեր: Մէկն անոնց
 Կ'արժէ ամենն որ շահուեցաւ ու կորսուեցաւ: Համբո՛յր մը տուր:
 Ճիշդ ա՛ս ինձի լիով հատուցում է: Մեր ուսուցի՛չը

Ղըրկեցինք : Ետ եկա՛ւ : Սիրե՛ցեալքս , մէջքս կապար
Ծանրութիւն կայ : Քիչ մը գինի , ներսը հող , ու խորտիկնե՛ր :
Բազդն ինք գիտէ՛ թէ մենք զինքն ալ աւելի կ'արհամարհենք ,
Երբ աւելի թափէ մեր վրայ հարուածներ :

(Կը ՌԷԲ)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Բ .

Սգիպսոս . — Կեսարի բանակեցոյր .

Կը մտնեն Կեսար , Դոլարէլլա . Թիրէոս եւ ուրիշներ

ԿԵՍ .

Կը ճանչնա՞ք զան :

ԴՈՒ .

Անտոնիոսէն եկողը թող յառաջ գայ :
Կեսար , ան ի՞ր ուսուցիչն է . յայտնի փաստ թէ անձրկած
Փետրաթափ դարձած է ան , երբ իր թուէն այդքան խեղճուկ
Փետուր մը հոս կը զրկէ , ան որ պէտքէն աւելի
Թագաւորներ ունէր բանբեր , դեռ շատ լուսին շրջան չըրած :

(Կը ՏԳՆԷ ԵՎՐՈՒԿՈՍ)

ԿԵՍ .

Յառաջ եկուր ու խօսէ :

ԵՓՐ .

Ինչպիսի մարդ որ ըլլամ ,

Անտոնիոսէն ես կուգամ : Ես քիչ առաջ՝ այնքան չնչին
Էի իր մե՛ծ խորհուրդներուն հետ կշռելով , որքան ցօղն
Առաւօտին՝ մրտենիի տերեւին վրայ , մեծածաւալ
Իր ծովին հետ բաղդատմամբ :

ԿԵՍ .

Այդպէս ըլլայ . գործըդ յայտնէ :

ԵՓՐ .

Իր բաղդին տէրն ու իշխա՛նը կ'ողջունէ ան քեզ . ու
Եզիպտոսի մէջ իր ապրի՛լը կը խնդրէ . որ եթէ
Չի շքնորհուի , իր պահանջնե՛րը կը փոքրէ , ու Չեզմէ
Կ'ազերսէ որ թող տաք իրեն , երկնքի ու երկրի մէջտեղ
Կենդանութեան շունչ շնչել լոկ իբրև սոսկական մարդ
Աթէնքի մէջ : Ասի իրե՛ն համար . յետոյ՝ Կէոպատրա
Քու մեծութիւնդ կը դաւանի . քու զօրութեանդ կը հպատակի ,
Եւ քենէ կը հայցէ ժառանգներուն իր ի նպատ
Պտղովեանց թագն , որ հիմա Չեր բարեհաճ շքնորհէն
Կախուած է , ու կը մընայ :

ԿԵՍ .

Անտոնիոսի նկատմամբ ,

Իր պահանջին խրցուած են իմ ահանջներս : Թագուհին՝
Ունկնդրութիւն , և կամ ուրիշ բաղձանք անվրէպ պիտի ստանայ ,
Միայն թէ իր ՚ի սպառ պատուակորոյս բարեկամն
Եզիպտոսէն վաճառէ , կամ հոն բառնայ զինքը կեանքէ :
Եթէ աս կատարէ , իր ազերսանքն անլըսելի չեն մընար :
Այսպէս ահա երկուքին :

ԵՓՐ .

Բազդն ետէէդ հասնի միշտ :

ԿԵՍ .

Գունդերուն մէջէն ճանրայ տուէր իրեն :

(Կը ՌԷԲ ԵՎՐՈՒԿՈՍ)

(Թիրէոսին)

Հիմա՛ ատենն

Ի պերճախօս լեզուդ փորձի դնելու . աճապարէ՛ .
Անտոնիոսէն մեր կողմ շահէ Կէոպատրան . խոստացիր ,
Ու մեր անուամբ՝ ինչ պահանջ որ ան մէջ բերէ . աւելցուր
Քու մտքեդ՝ դեռ աւելի շքնորհումներ . կիներն՝
Իրենց բաղդին ամենէն լաւ վիճակին մէջ հաստատ չեն ,
Բայց պէտքն անձեռնամուխ վեստալ կուսին անգամ դրժել
Կուտայ իր ուխտ : Ճարտարութիւնդ հիմա փորձէ՛ , Թիրէոս .
Կրած նեղութեանդ փոխարէն քու ուղածիդ հրաման հանէ ,
Ու մենք անոր արդիւնք կուտանք որպէս թէ ան օրէնք ըլլար :

ԹԻՐ. Կ'երթամ, Կեսար :
 ԿԵՍ. Լաւ դիտե՛ թէ ինչ կերպով Անտոնիոս
 Իր բեկումին մէջ կը վարուի, և թէ ինչ բան կը մատենն
 Իր բոլոր մասանց շարժմունքն ու զօրութիւն իր գնացքին մէջ :
 ԹԻՐ. Կ'ընեմ, Կեսար :

(Կը ՉԿԻՆ)

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն ԺԳ.

Աղէփանդիա — Կլեոպատրայի պալատը
 Կը մտնեն Կլեոպատրա, Էնոբարբոս, Շարմիստեա Էւ Իռատ

ԿԼԷՈ. Ի՞նչ ընելու ենք, Էնոբարբոս :
 ԷՆՈ. Մտահոգուիլ, ու միտնիլ :
 ԿԼԷՈ. Ատոր մէջ ո՞վ է յանցաւոր, Անտոնիոս թէ ոչ մենք :
 ԷՆՈ. Լոկ Անտոնիոս, որ ուզեց իր կամքն իշխել տալ մտքին :
 Իրեն ի՞նչ եթէ դուք կը փախչէիք պատերազմին
 Մեծ ձակատէն, որուն տող տող ապմի շարքերն՝ իրարու
 ԱՏ ու սարսափ կ'ազդէին : Ի՞նչ գործ ունէր Տեաեելու :
 Իր տարփանքին խրատումը բնաւ պէտք չէր որ այն միջոցին
 Ռազմամուղի իր վե՛Տ պաշտօնը խանգարէր, ասանկ կէտի մ'
 Երբ աշխարհիս կէտը կիսուն դէմն ելած էր, ինքն ըլլալով
 Վէճի խնդրին նշանադիր նպատակ : Իր կորուստէն
 Ոչինչ նըւազ ամօթ էր փախտական Ձեր գրօշներուն
 Հետապնդիլ, ու իր տորմի՛ղը հոն ձըգել ապուշ կտրած :
 ԿԼԷՈ. Չըգէ՛, խնդրեմ :

(Կը մտնէ Անտոնիոս, բռնաբանց եփրոնիոսի հետ)

ԱՆՏ. Իր պատասխանը ա՛տ է :
 ԵՓՐ. Այո՛, տէր իմ :
 ԱՆՏ. Ուրիմըն՝ թագուհին ազնիւ վարմունք պիտի գտնէ
 Պայմանով որ մեզ ձեռք տայ :
 ԵՓՐ. Այնպէս կ'ըսէ :
 ԱՆՏ. Թող իմանայ
 Թագուհին ատ : Աս աշխատունքն գըլուին ա՛ն զրկէ մանուկ
 Կեսարին, ու փափաքներդ մինչև բերանը կը լեցնէ
 Իշխանական երկիրներով :

ԿԼԷՈ. Ա՛տ գըլուին, իշխանըդ իմ :
 ԱՆՏ. Ետ գնա անոր, ըսէ՛ իրեն թէ ինք ծաղիկ հասակի
 Վարդը կը կրէ իր վըրայ, որմէ աշխարհ նորանըջան
 Բարձրը բան մը տեսնելու է : Իր գըրամն, իր նաւերն,
 Լէգէոններն վատասրտի մըն ալ կրնան պատկանիլ
 Որուն պաշտօն տանողն'ըր տըղու մ'ալ հրամանին տակ
 Կրնան յաղթել նոյնքան որքան Կեսարին : Ուստի իրեն
 Ես ասպարէզ կը կարգամ մէկդի թողուլ իր գերազաս
 Չուարթ դիրքն ու ելլել իմ գէմն — որ վայրահակ եմ տարիքով —
 Թուր թուրի գէմ, մենք երկուքնիս միայնակ : Պիտի գրեմ :
 Հետեւեցէք ինձի, օ՛ն :

(Կը ՉԿԻՆ Անտոնիոս և եփրոնիոս)

ԷՆՈ. (Մէկտէ) Հա՛, շիտակն, ըլլալիք բան որ մարտագոռ Կեսարն հիմա
 Իր վե՛Տ վիճակը բաղդաւոր մերկանայ ու թատրոնի
 Յոյց տեսարան մը դառնայ, սըրավարժի մը գէմն ելած :
 Ես կը դիտեմ որ մարդոց գատողութիւնն ու բաղդ ամէնք
 Մէկ կըտոր են, ու արտաքին իրերը միշտ ներքին հոգւոյն
 Կարողութիւնն ետեւնուն քարշ կը տանին, ամէնքն ալ
 Նոյն խանդարման մասնելու : Ըսե՛լ թէ երազելու
 Պիտի ելլէր, ինքն որ գիտէ ամէն բանի չափն ու կարգ,

Թէ իր լրման հասած Կեսար պիտի հաճի դէմն ելլել
Իր դատարկուած ինքնութեան : Կեսար , Կեսար , գուն անոր
Գատողութիւնն ալ նուաճեր ես :

(Կը ճո՛նէ սղառաւոր յը)

ՍՊԱՍ. Պատգամաբեր մը Կեսարէն :
ԿԼԷՌ. Ի՞նչ , ալ չի մնաց ուրիշ կարգ շըքադրութեան : Տեսէք , կանայք ,
Լեցուն բացուած վարդին դէմ քիթ խըցել կրնան եղեր
Անոնք որ կոկոններուն առջեւ ծունկի կուգային :
Ներս բեր , պարոն :

(Կը ճե՛նէ սղառաւորը)

ԷՆՌ. (Մէկուսի) Ես ու պարկեշտութիւնս հակառակիլ կը սկսիմք :
Անմիաներուն հաւատարիմ մընալով՝ ուղիղ միտք
Կը գառնայ լոկ անմըտութիւն , սակայն դարձեալ ան որ կրնայ
Բարեմտորէն ինկած տիրոջը հետեւիլ , իր տիրոջ
Յաղթողին ի՞նք կ'ըլլայ յաղթող , ու պատմութեան մէջ իրեն
Տեղ կըստանայ :

(Կը ճո՛նէ թիբեոս)

Կեսարի կամքը ի՞նչ է :
Մեկուսի

ԹԻՐ. Լըսեցէք ան :

ԿԼԷՌ. Բարեկամներ են ամէնք . համարձակ
Խօսէ ուրեմն :

ԹԻՐ. Նոյնպէս թերեւս Անտոնիոսի բարեկամ են :

ԷՆՌ. Ան , պարոն , այնքան շատի պէտք ունի որքան Կեսար ,
Այա թէ ոչ մեզի ալ պէտքը մնացած չէ : Եթէ Կեսար
Լոկ հաճութիւն ցուցնէ , մեր տէր իշխանը կը ցատկէ
Իր բարեկամն ըլլալու : Գալով մեզի , առ դուք գիտէք :
Որունն ըլլայ մեր տէրը , մենք անորն ենք , որ ըսել է ,
Կեսարինն :

ԹԻՐ. Շատ լաւ : Աս է ըսելիքըս : Ո՛վ մեծանուն ,
Կեսարին ինչո՞րքն աս է , որ չի խորհիք Ձեր կացութեան
Վրայ ուրիշ կերպ բայց միայն թէ Կեսարն է անիկա :

ԿԼԷՌ. Կատարեալ արքայակերպ , շարունակէ :

ԹԻՐ. Ան գիտէ որ

Գուք յարած էք Անտոնիոսի , ոչ սիրելնուդ , այլ վախնալնուդ :

ԿԼԷՌ. Օ՛ :

ԹԻՐ. Հետեւաբար Ձեր պատուին վրայ բիծերուն
Կ'արգահատի իբրը հարկէն եկած արատ , և ոչ թէ Ձեր
Արժանն եղած :

ԿԼԷՌ. Աստուած մ'է ան ու գիտէ ինչ որ ուղիղ
Է կատարեալ : Ի՛վ պատիւս չէ յանձնըւած , այլ լոկ կորզուած :

ԷՆՌ. (Մէկուսի) Ատոր վատահ ըլլալու կերպն ես գիտեմ : Անտոնիոսին
Կը հարցընեմ : Տէ՛րըս , աէ՛րըս , այնչափ ծակոտ է քու գործըդ
Որ պէտք է ձգենք քեզ միայնակ ընկղմելուդ , քանի որ
Քու ամենէն սիրելիներդ քեզ կը լքեն : (Կը ճե՛նէ)

ԹԻՐ. Ըսե՛մ հիմա

Կեսարին թէ իրմէ ի՞նչ կը փափաքիք , զի մասամբ
Ի՛նք կը խնդրէ որ շնորհելուն փափաք ցուցուի : Շա՛տ հաճելի
Պիտի ըլլայ իրեն եթէ իր բարի բա՛խտը Ձեզ նեցուկ
Մ'ընէք վըրան կրթնելու . իսկ իր հոգին պիտի բերկրի
Ձերմուգին , եթէ ինէ տեղեկանայ թէ Անտոնիոսը
Չըզեր էք , ու իրեն՝ տիեզերքի երկրակալին
Պաշտպանութեան տակ զըրեր էք ինքըզինքնիդ :

ԿԼԷՌ. Ի՞նչ կը կոչուիք :

ԹԻՐ. Թիրէոս է իմ անունըս :

ԿԼԷՌ. Շա՛տ աղնիւ պատգամաբեր ,
Մեծ Կեսարին գնա ա՛ս ըսէ . փոյթեալնուդ կը համբուրեմ՝
Իր ձեռքն ամենայալթ . ըսէ իրեն՝ փոյթ ու պատրաստ
Եմ իմ թագս իրեն ոտից առջև զընել ու հոն ծունկ գալ .

Ըսէ իրեն , ամենիշխան բերնին չունչէն կը սպասեմ
Եգիպտոսիս բաղդին վճի՛ռը լըսելու :

Թ.Ի.Բ.

Ատի է

Ամենավե՛հ Չեզ ընթացք : Երբ խոհական միտք ու բախտ
Մարտնչին իրարու գէ՛մ, Եթէ առջի՛նը համարձակ
Չեռքէն եկածը գործէ , չկա՛յ դիպուած որ կարենայ
Չայն գրգուեցնել : Շնորհ ըրէք , ծառայական իմ համբոյրս
Չեր ձեռքին վրայ զետեղեմ :

ԿԼԷՈ.

Չեր Կեօարին հայրը յաճախ

Երբ կ'որոճար պետութիւններ գըրաւել , իր շուրթներն
Այդ անարժան տեղին վրայ շնորհ կ'ընէր , կարծես համբոյր
Տեղացնելով :

(Վերստին կը յորն Անդանիս Լ Էնթարթո)

ԱՆՏ.

Շնորհներ , ա՛յ շանթորոտ Արամազդ :

Ի՞նչ ես դուն , մարդ :

Թ.Ի.Բ.

Մէկը որ միայն պաշտօն ունի մարդոց մէջէն

Ամենէն կատարեալին ու հրամանն հնազանդելու

Արժանիին պատուիրածները կատարել :

ԷՆՈ.

(Մեկուսի)

Խարազան

Պիտի ուտես :

ԱՆՏ.

Հասէ՛ք , մարդեր : Այ , գարշելի արարած :

Ի՞նչ է աս , ո՛վ աստուածներ ու զեւեր : Հրաման , սաստ

կը հալի կ'երթայ ինէ : Քիչ առաջ , երբ «ո՛ւր էք»

կը պուայի , ինչպէս տղաք նետուած զրամի վրայ կռուելու՝

Թագաւորներ կը ցատկէին յառաջ գայու «Հրամաններ» ,

Գոչելով : Ահանջ չունիք : Անտոնիոսն եմ ես դեռ :

(Կը յորն պատասխարէր)

Սա ապուշն ասկէ տարէք ու խարազան կերցուցէք :

ԷՆՈ.

(Մեկուսի) Աւելի լաւ է խաղալ առիւծին կորիւնին հետ

Քան օրհասին մէջ գանուող ծերացածին :

ԱՆՏ.

Ա՛յ լուսին ,

Ու լուսաւորք , լաւ ծեծեցէք , Կեօարն իրենց տէր դաւանող

Հարկատու ամենէն մեծ իշխաններուն քրտան ըլլայ ,

Եթէ գտնեմ աներես՝ լիրք վարմունքնին սրւոր ձեռքին

Հետ — ի՞նչ էր անունն անոր , որ երբեմն էր Կէօպատրա :

Լաւ ծեծեցէք , օ՛ն , մարդեր , մինչև տեսնէք տըղու մը պէս

Ծըռմըռակին իր գէմքին , ու բարձրաձայն լալով հայցելը

Գըթութիւն : Տարէ՛ք սըկէ :

Թ.Ի.Բ.

Անտոնիո՛ս :

ԱՆՏ.

Քըշեցէք զան

Անդին տարէք : Ծեծուելէն վերջ , կրկին բերէք : Կեօարին աս

Մանչը մենէ իրեն բանբեր պիտի երթայ :

(Կը ղեկին պատասխարէրը Թիբեոսի հետ)

Քեզ ճանչնալէս առաջ դուն կէս քանդուած էիր : Ասանկ ,

Ամուսնական բարձրս Հըռոմ գլուխ չի գրած՝ ես թողում ,

Ես կենամ օրինաւոր ինծի սերունդ պտանալէ ,

— Եւ գոհար կնոջմէ մը , որ խարուիմ ծառաներու

Վերակացու արարածէ մ' :

ԿԼԷՈ.

Ազնիւ տէր իմ . .

ԱՆՏ.

Գեղեկատին

Մէկն եղած ես դուն յաւէտ , բայց երբ մենք զառածանքնուս

Մէջ քարանանք — կո՛ւկ ատոր — իմաստուն աստուածներն

Աչուրներնիս կը կապեն , մեր յստակ դատողութիւնը

Կ'ընկղմեն մեր կեղաին մէջ , մոլորանքնիս պաշտել կուտան ,

Մինչ մե՛նք սիգալով մեր կործանման կը դիմենք :

ԿԼԷՈ.

Ո՛հ , միթէ աս պիտի լըսել հասնէի :

ԱՆՏ.

Ես մեռած

Կեօարի տախտակին վրայ մընացած պաղ մօի կտոր

Մը քեզ գըտայ . ոչ միայն ատ . Պոմպէոսի հատակորոն

Էիր դուն, մէկդի դնելով գեւ որքան որ հեշտոտ ժամեր՝
Ամբոխին բերնին առակ դարձածէն դուրս՝ հոսկէ հոնկէ
Տուփատննչիկ քաղած ես, զի վստահ եմ, թէպէտ կրնաս
կրասհել թէ ցանկութեան մէջ չափը ինչ ըլլալու է,
Գուն չես գիտեր թէ ինչ է ան :

ԿԼԷՈ. Ի՞նչ պէտք կայ այս ամենուն :

ԱՆՏ. Թող տա՛ւ մարդուկի մը որ պարգեւ կ'ընդունի
Ու «Աստուած քեզ փոխարէնը տայ» կ'ըսէ, համարձակ
Չեւեր առնել խողընկերիս՝ այս ձեռքիդ հետ, վեհ սրտերու
Արքայակա՛ն այդ կնքողին՝ կապողին հետ : Ո՛հ, ո՛ւր էր թէ
Բազանի*) բարձրը լերան վրայ ըլլայի, եղջիւրաւոր
Եղն շէն բարձրը գոռալու, զի կատղելու պատճառ ունիմ,
Ու բարեկիրթ եղանակով գայն հռչակել պիտի նմանէր
Վիզը չուանին մէջ դահիճին շընորհակալ ըլլալու :
Որ ժիր իր գործը կը տեսնէ :

(Վերսին կը ծռէն Ապաստարէրը Թրեոսին հետ)
Ինչպէս, աղէկ ծեծ կերա՛ւ :

Ա. ՍՊԱՍ. Փառաւոր, իշխանըդ իմ :

ԱՆՏ. Լացա՛ւ, հայցե՛ց ներողութիւն :

Ա. ՍՊԱՍ. Այո՛, շընորհ աղերսեց :

ԱՆՏ. Եթէ դեռ հայրը՛դ կ'ապրի, թող ախոսայ որ դուն չեղար
Իրեն աղջիկ, և գընա դուն ցաւ ըզգա՛ կեսարին
Յաղթանակին հետեւելուդ, քանի որ իր հետեւորդն
Ըլլալուդ կերար դուն ծեծ, այսուհետեւ տիկնոջ մը ձեռքը
Ճերմակ քեզի ջերմ տայ, անոր նայի՛լըդ դող բերէ :
Կորիր գնա ե՛տ կեսարի քով : Պատմէ իրեն այս գրոսանքդ :
Միգ դիր, ըսես՝ թէ բարկացնել կուտայ ինձի իրեն հետ,
Զի յոխորտ ու քամահարող կը թուի, բերնին յանկերդ
Ըրած այժմու գիրքս իմին, ոչ թէ իրեն ծանօթ առջի
Իմ վիճակս, բարկանալ կուտայ ինձի, ու այս պահու
Շատ դիւրին է ատ ընել, երբ իմ աստղերը բարի՛
Իմ ուղղիչներս երբեմնի, թափուր ձըգած իրենց ծիրեր,
Գժոխքի անյատակ վի՛հը պարպած են հուրերնին :
Եթէ իմ խօսքս ու գործածս իրեն ախորժ չի թուին,
Իրեն ըսէ՛ որ քովն ունի Հիպպարքոս, ազատ ըրած
Իմ սարուկս, զոր, ըստ հաճոյս, կրնայ ծեծել, տանջել, կախել,
Իմ ըրածիս փոխարէն, վրայ տուր դուն : Գնա սըկէ,
Կապուտ կապուտ մարմնով, կորի՛ր : (Կը ծռէն Թրեոս)

ԿԼԷՈ. Լմնցուցիր :

ԱՆՏ. Աւա՛ղ, մեր երկրային լուսինն հիմա խաւարած է,
Ու ատ նշանն է չարագոյժ՝ Անտոնիոսի լոկ անկման :

ԿԼԷՈ. Պէտք է սպասեմ իր բարկութեանն անցնելուն :

ԱՆՏ. Փաղաքչելու համար կեսարն, ուզեցիր աչք ո՛ւնը ընել
Անոր կապե՛րը կապողին :

ԿԼԷՈ. Գեւ չի ձանձնա՛լ զիս այդպէս :

ԱՆՏ. Սիրտըդ պաղի՛լ իմ վըրաս :

ԿԼԷՈ. Ա՛հ սիրելիս, եթէ այդպէս
Ըլլամ ես, թող պաղած սրտէս երկի՛նքը կարկուտներ
Ծնցընէ, ու բղխած տեղն՝ աղբիւրն իսկ թունաւորէ,
Եւ փղիս առաջին քարն իջեցնէ, ու երբ թափի
Ան վար տեղայ, կեանքս լուծէ՛ խորտակէ : յետոյ գարնէ
Կեսարիոնն, մինչև որ հետզհետէ, յիշատակն
Իմ արգանդիս՝ բոլոր արի Եգիպտացիքըս միասին,
Հալեցնող այս քարընկէց փոթորիկին աղէտբէն,
Անգերեզման մեռած մընան, մինչև որ կեր ըլլան թաղուին
Նեղոսի ձանձերէն ու մժղուկներէն :

ԱՆՏ. Գոհ եմ հիմա :

*) Սաղմոս ԿԷ :

Կենար նստած է բանակով Աղէքսանդրիան պաշարելու ,
 Աւր իր բազդին ու գորութեան ընդդիմակալ պիտի կռուիմ :
 Մեր ուժը խրոխտ ցամաքի վրայ կանգուն կը մնայ , մեր ցրուած
 Տորմիդն ալ վերստին մէկտեղած է , ու կը ծրփայ
 Ծովափարժիկ յոխորտանքով : Սրտիս հատորն , ուր էիր :
 Լքէ՛ ինէ , ո՛վ տիկին : Եթէ դառնամ ես ճակատէն
 Անգամ մը ես այս շրթունքներն համբուրելու , արիւնոտ
 Պիտ՛ երեւամ : Ես ու իմ թուրս պատմութեան մէջ մեզի էջեր
 Պիտի շահինը : Դեռ յոյս կայ , յոյս այս բանին մէջ :

ԿԼԷՈ .

ԱՆՏ .

Տեսար հիմա , իմ քաջարի իշխանըս :
 Ես երիցըս ջրղապինդ , արիասիրա . հրգորաշունչ
 Պիտի ըլլամ , ու անողորմ պիտի կռուիմ , զի երբ ժամէ՛րըս
 Գողտր էին , ու բարեբազդ , մարդիկ կեանքն ինէ փրկանք
 Կը ստանային կատակներու փոխարէն , բայց հիմա
 Ահաներըս պիտի կըցեմ , ու զիս կեցնել ով որ փորձէ
 Պիտի գլուխը՝ զրկեմ խաւար : Եկուր , ուրախ մէկ գիշեր մ՛ալ
 Ունենանք , կանչէ՛ ինձի բոլոր տրամած սպաներս ,
 Անգամ մ՛ալ ըմպանակնիս լեցընենք , կատականքով
 Անմըտապիւր կէս գիշերուան զանգակին :

ԿԼԷՈ .

ԱՆՏ .

Տարեղարձս է : Միտքըս անշուք տօնել էր զա՛ն , բայց քանի որ
 Իմ իշխանս վերքստին ինքըզինքն է , ես ալ նորէն
 Պիտի ըլլամ՝ Կլէոպատրա :

ԱՆՏ .

ԿԼԷՈ .

ԱՆՏ .

Ինչխանիս քով կանչեցէք բոլոր ազնիւ իր սպաներն :
 Այս , թող գան , պիտի խօսիմ ես իրենց , ու այս գիշեր
 Ես իրենց ըսպիններուն մէջէն պիտի ծայր տալ պիտի
 Հարկադրեմ : Եհո՛ւր , եկուր , թա՛գուհիս : Դեռ հոգի կայ
 Գործին մէջ : Երբ գալ անգամ ես կռուիմ , մահն իս սիրել
 Պիտի տամ , զի ես նոյն իսկ իր մահատիւնու գերանդիին
 Հեռ մըցելու պիտի ելլեմ :

(Կը Ռէնն ահեւը Բայն Էնթարթս)

ԷՆՈ .

Չիմա ան հո՛ւր իր աչքով
 Փայլակին հետ մըցում կ'ընէ : Կատողիլը լոկ զարհուրիլ է ,
 Վախի զգացում կորսնցնելու աստիճան , ու այդ կէտին՝
 Տատրակն անգամ կ'ելլէ ջայլամը կոցելու : Եւ իմ տեսածըս
 Աս է . գորավարնուս խելքը քանի նըւազի ,
 Սրտոտութիւնն ետ կու գայ . երբ քաջութիւնն ելլէ խելքն
 Իրեն ճարակ ընելու , իր ձեռքի սուրն՝ իր գործին
 Կը կրծէ , կը մաշեցնէ : Եթեմամ ես կերպ մը գանեմ
 Ձինքը ձգել երթալու :

(Կը Ռէնն)

(Շարունակելի)

Թրգւ. Գ. ՓԱՌՆԱԿ

Հ Ի Ն Օ Ր Ե Ր Ո Ւ Խ Ա Ղ Ա Շ Խ Ա Ր Հ Է Ն

Ճ Ո Պ Ա Ն Ի Ա Ղ

Հոկայից դարերուն յառուկ այս ձիախաղին
 գոյութիւնն իսկ կ'անդիտանան խաղաղէա շատեր .
 հազիւ միայն գիւղական կոչ աշխարհի բնիկներու
 բերնին մէջ կ'յնշուի գիւցաղնական վէպերու կարգին :
 Ճապանխաղը իրական մենամարտի հին կերպն
 ըլլալ կ'թուի , քանի որ ան երբեք բնայթը չունի՝

անմեղ ու պարզ զբօսանք ճ'ըլլալու . խաղէ աւելի
 ճա՛րս ճ'է ճապանխաղը՝ խաղցուած երկու անյաթթ
 հսկաներու մէջ , երկու փահլեաններու՝ որոնք
 բնական է թէ իրենց արտասովոր յա՛ղթ ու հսկայ
 կողմուածքին յարմար ալ խաղէր պիտի խաղային :
 Մեր ժամանակի մարտերէն , այս գաճաճ սե-
 րունդէն , ամենամեծն ու հսկան անգամ կրնո՛յ ,
 օրինակի համար , խաղալ ճընըլըզի օրերէն մնացած
 նեւա-աղեպի մը հետ . կրնո՛յ շարժել այն քարերը՝
 գորս ամեն ազգերու նախնիք մէկ ձեռքով բռնելը
 վերցուցեր են՝ մեր վերջնել կրցած ձեռնաքարերուն
 պէս . կամ կարո՞ղ է Գորդ նեաել , քառասուն ֆե-
 ռըզի (հսկայի) թուր մէկէն խրո՛ւփ կտորել անպին
 ձգել :

Այսպէս ալ ճապոնիացիին համար: Չեմ յուսար թէ մեր օրերու ճարտարներն մէկը ճարքն անցունէ փորձել նախնական ճապոնիացի մը: Բայց արդիացած տեսակներն են՝ կրնայ բաւել, մեր Եւրոպայէն, Չառնաւազ կամ Չառնոցիէն, և արեւմտեան sport-ի խաղերէն՝ ըսթիփլ-չէզ (steepie-chase-ը), զորս խաղալը բաղաձայնաբար շա՛տ հեշտ ու քաճաճային է՝ հանդէպ այս հսկայական խաղամարտին:

Ճապոնիացի, որքան հնար եղաւ ինձ հասկընայ, վաղը կենսապէս կազմուելիք խաղ մը չըլլար՝ ամէն հսկան կամ քաջերու պետք, կամ ցեղապետը իրեն համար շինուած պատրաստ կ'ունենար անոր խաղալուը: Իրեն ուժին հաւատար ուրիշ հսկայ մը դէմն ունեցած ասան, կ'ուռաջարկուէր ճապոնիացի խաղալ, ո՛րը որ յաղթուէր՝ յաղթողին գերին ու զոհն էր պարգապէս:

Ինչպէս Բորլ Բաւլու խաղին համար պեղուած կ'ըլլար գեանափոր խաղովակ-առու մը, ճապոնիացի համար ալ յատկապէս փորուած պատրաստուած կ'ըլլար ընդարձակ փոս մը, զուցէ լճաջա՛փ լայն՝ կլոր ծիրով: Այս անդնդային կլոր գեանադաշտին սեպ պատին մէջ՝ դէմ դէմի՛ վարուած կ'ըլլար հաստակուռ շղթայ մը, կամ աւելի ճիշտ՝ կաշիէ և չուանէ հրուած հաստամետա հողան մը, որուն անունովն ալ յորջորջուեր է խա՛ղը. — ճապոնիացի:

Այդ զույգ ճապոնիներուն գլուխներն ունէին, կ'ըսուէի, մէկ մէկ լայն օղակ, խաղցողներուն ձիու սորբերուն համար, զուցէ ճիշտ նման մեր գործածած սանանուրներուն (բուգալը, entrave) օղակին:

Ճապոնիացի խաղցող հսկաները, իրենց սեփական և եղական ո՛վ գիտէ ո՛ր ծովէն քաշած կամ ո՛ր սարին գլխէն բռնած հրեղէն! ձիերը հեծած՝ կ'իջնէին խաղալուսին մէջ, և հանդիպակաց ճապոնիներէն մէկուն օղը կ'անցուէր մէկու ձիուն սորբին, միւս օղը մէկալին ձիու սորբին:

Այսպէս կազմ ու պատրաստ վիճակի մէջ, զուցէ անհրաժեշտ նուազարաններու խրախուսիչ ու խաղազորգիւ ճայներուն նշանին վրայ՝ երկու տիտան հեծեալները կ'ըջէին իրենց ձիերը մէկը միւսին ետեւէն, նախ կամաց կամաց, ապա երթալով աւելի՛ արագ ու թա՛փ: Կ'ըջէին, կ'դառնային շրջանակաձև՝ հսկայաբայ փոսին մէջ, իրարու դէմ եկած պահան կ'ցտակէին մէկմէկու ճապոնի վրայէն. ասկառ աւելի կատաղի հրաշունջ ձիերուն հրեղէն վազքին ու սաստառամներուն հեռ՝ հեծեալ տիտաններն իրենք ալ ճարտար կ'ըջէին իրարու վրայ, կ'ցտակէին իրարու վրայէն, կամ կ'ջանային այնպէ՛ս մը դառնալ որ փոխադարձաբար զիրար կապէին, կապանէին, ու յաղթահար ձգէին: Ո՛վ որ անվարժ կամ տկար զուրս գար միւսին վարպետ ու շո՛շտ շարժումներուն հանդէպ՝ անոր ձիուն սորբերը կը բռնուէին հակառակորդին ձիուն սանակապին — ճապոնին — մէջ, և ա՛յ չէին կրնար խլրալի ո՛չ ինքը, ո՛չ ալ իր ձին. երկուքը մէկ յաղթահար, շղթայուած գերին կ'դառնային յաղթականին, և ապա զոհ՝ իր թուրին:

Ճապոնիացի ուրեմն, հին դարերու հսկայ պատանիներու ձիամարտն էր, ձիամարտ՝ որ կը խաղցուէր հրեղէն ձիերու կրակոտ թուրջովն ու բնածիր վարժութեամբը:

Վան 8ԻՊՐԱՆ ԶԻԹՈՒՆԻ

ՊՍԵՄԻԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՏՏԱՐԻ «ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԼԵՉՈՒՆ»

Ատրու նրասարակող բանաստեղծութեան նկիւնակն է **Շէի Գերիպուզին Ա.ՏՏԱՐ**, մի կրօնական խորհրդապատ փիլիսոփայ բանաստեղծ, որ մեկ է նիւսապուրում ևւ ապրել մօտ 110 տարի — 513-627 (1119-20-ից մինչև 1229-1230). Գանաստեղծ է Չինգիզ խանի արեւմտեան թմարանակ, ինչպէս ցոյց է տալիս իր սապանագիրը.

« Սպանեցաւ Հուլախու խանի օրով, Նանաստեղծեց Գանաստեղծի սուրբ հոգով, » —

Իործը, որից մի դրուագ է միայն ներկայ քարգմանութիւնը, մի քնարձակ գրուած է, մի կրօնափիլիսոփայական երբեւ, որի վերագիրն է « Մանսիկ-ուս-սայիր » (Թոչունների լեզուն): Ամբողջ գործը մի գեղեցիկ ալլաբանութիւն է, ուր գործող անձինք բաշտներն են: Պարագլուխը յուսուցն է, որ իբրև Սողոմոնի խորհրդակցանակը է գալիս բանաստեղծի գրչի տակ իբրև ներկայացուցիչ ինաստեղծան (*):

Գեղեցիկ է այն ողջոյնը, որով բանաստեղծը դիմում է առաջին անգամ յուսուցին.

« Ողջո՛յն, յո՛ւսուց, բայ առաջնորդ արևայի, Պասգանաբերդ ամէն հովսաց իրաւի. Հասար բարեւա միւնջ Սարայի օսմաններ, Սողոմոնի նեւ խօսեցար իբր ընկեր. Նրա գաղտնեաց խորհրդակալն Լիար դուն, Իբխանական դրիբ քաղը ն գրիտուն. » —

Ժողովին եւ ամբողջ գործի ընթացում նախազանոց ու ուղեցոյցն է յուսուցը, որ նրաւ է կարողում ուղեկցիլ իրան գնալու Սիմոնի մօտ, իբրև քաղաւորի, որպէսզի սա գայ ու քաղաւորէ: Սիմոնը, որի տառացի իմաստն է « եւխուն բաշտն », սոյն բանաստեղծութեան մէջ ներկայանում է իբրև մարմնացումն ձեմարտեան, որ, բոս բանաստեղծին, Ասունած ինքն է: Սիմոնին ոչ ոք չի տեսել. առաջին անգամ յայտնել է նա Չինաստանում գիտեւալ կէտին. իր անկարագրելի նազաններին միջոցին գեթն է ձգել իրանից մի փետուր, որից միայն մարդիկ զաղափար են կազմել և իր մասին: Ա՛րդ, գեներու համար Սիմոնի՛ք՝ բաշտները նանապարս են ընկնում դէպի Չին: Գմուսի՛ն, վսանգաւո՛ր նանապարստորութիւն, որից խոյս տալու համար իւրաքանչիւր բաշտն մի պատուակ է մէջ քերում: Առաջին պատուակը բլբուլինն է, որին յաջորդում է յուսուցի պատուակը եւ մի առակ նեղիմոնի կողմից պատուած. այս երեքը, որ քարգմանաբար տալիս ենք, կազմում են մի ամբողջութիւն:

(*) Հոս աւանդութեան՝ Երջանիկ Արաբիայի Սարա նանակցից մի քաղաւորի (բոս Աւեսարանի՝ « դեխոյն հարաւայ ») այց է եկած Սողոմոնին մի յուսուցի ուղեկցութեամբ. Սողոմոն մեծեմացել է յուսուցի նեւ, խօսել է նրա նեւ բաշտի լեզուով և պարգեւատրել մի փետուր քաղով, որ ակնարկութիւն է յուսուցի փետուրագր կատարին:

ԲԼԲՈՒԼԻ ՊՍՏՃԱՌԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԷՐ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ՝
դերասան Յ. Սեւուպեանին

Բլբուլն եկաւ, բլբուլն արբշու, խելը ած,
Անչափ սիրուց ողջ զբուխը կորցրած:
Բիւր ելեւջ, բիւրաւոր էլ իմաստներ,
Մէն մի իմաստ ունէր գաղանեաց աշխարհներ:
Բացաւ բերանն, երգեց զովքը անբըջոց,
Պապանձեցան լեզուները հէգ թըռչնոց:
Ասաց. « Սիրոյ է՛ս իմ ըսկիզբն ու վախճանն,
Գիշեր ցերեկ սէր եմ երգում, սէր միայն:
Չըկո՞յ արդեօք Դաւթի նրճան մի սիրող,
Որին սիրոյ սաղմուն երգեմ սիրա էրող:
Իմ երգիցն է հեծեմանքը սըրնդի,
Իմ ողբն է որ սաղը տխուր կը երկնի.
Ո՞վ է լինում վարդաստանն իր ճիշերով,
Կամ սիրողի սիրան յայգերով, տենչերով.
Ամէն մի ժամ յայանում եմ մի նոր գաղանխք,
Ամէն վըշտի աւելիմ ուրոյն մեղեկիք:
Ամէն անգամ, երբ սէրն հոգուս բըռնանայ,
Հոգիս ցասկոտ, մըռնչոյ ծո՛վ կը դառնայ.
Իմ մըռունչներս հանճարն անգամ թէ լըտէ,
Հարբածի պէս իր զբուխը կը կորցնէ:
Չըմեռն ամբողջ՝ որ չեմ տեսնում սիրածիս,
Սուգ եմ մըռնում, ընդհատում թեյն երգածիս,
Մինչ գարնան երբ ողջ բընութիւնն է պատում
Միրելուհուս մուշկ բոյրով անպատում,
Իմ էլ սըրտից, որ բանում եմ իր առաջ,
Վերանում են և՛ տանջանքներ և՛ հառաչ:
Այո՛, այո՛, սիրելուհին երբ չըկայ,
Բլբուլն ի սուգ, նըրա բերնում երգ չըկայ.
Որովհետեւ վարդն է միայն բլբուլի
Գաղանխքների թափանցողը լիութի:
Վարդի սիրոյ խորն այնպէս եմ ես թաղւած,
Որ բովանդակ էութիւնս եմ ճողացած:
Վարդի սիրուն էրեւս արգէն շա՛տ խոկ է,
Իմ ուղածըս թարմ ու քընթուշ վա՛րդն խոկ է.
Ես անգոր եմ երթալ սաքը Սիմորդի,
Թողէ՛ք սիրտըս վարդի սիրով մորմաքի:
Հարիւրթերթեան երբ լինում է սիրուհիս,
Ամէն չարից ազատում է հէգ հոգիս:
Վարդն որ այսօր սրտագըրուս փթթեցաւ,
Հըրճանօք նախ ի՛մ երեսիս ժրպտեցաւ.
Բօղը գըլխից նա հէնց որ դէ՛ն է տանում,
Ժըպիտն խոկոյն ի՛մ դէմքիս է ցոյանում:
Մըղ, կարո՞ղ է մի գիշեր խոկ հեռանալ
Հէգ բլբուլն ու ժպտող շուրթը մոռանալ: »

Յուպոյն ասաց. « Ո՞վ դու տեսքի հեռամուս,
Ըղբուշացիք սէրերից այդ անօգուտ.
Չըքնաղ վարդի փըշերից դու վիրաւոր,
Սըրտումդ ունիս միայն վըշտեր բիւրաւոր.
Վարդն ինչքան էլ գեղեցիկ է և չըքնաղ,
Հըրապոյրը շա՛տ շատ եօթն օր է, ուսո՞ղ.
Մըղ սէրն այսքան ողորմելի մի բանի
Ո՞ր լուրջ սըրտի տաղաուկին չէ արժանի:
Վարդի ժըպտից, որ տիրել է քո սըրտին,
Գիշեր ցերեկ արտաւում ես լալաղին. »

Բայց ինձ լըսիր. վարդն որ բացում է գարնան,
Չի ժըպտում քեզ, ծիծաղում է քո վըրանն:»

Ա Ռ Ա Կ

Մի թագաւոր մի լուսնագեղ դուստր ունէր,
Տեսնողների սիրաը սիրով կ'արիւնէր.
Կիրքը արթուն նըրան էր միշտ պապակում,
Նրան որ վնաս իր աչերը չէր փակում.
Դէմքն էր քափուր, հերքն իբրև մուշկ էր աճում,
Շըրթներիցը սուտակն ինքն էր սմաջում.
Իր գեղից որ մի շամանգաղ էլ ցոյց տար,
Հասու լինել չէր կարող ոչ մի հանճար.
Խոկ շաքարը թէ նրա շըրթանց համն աւնէր,
Աճօթիցը կը հալէր կամ կը սուտէր:
Յանկարճ մի օր մի դէրվիշ ա՛նցիկեակաւ,
Աչքը ընկաւ այս լուսատու լուսնեակաւ.
Դէրվիշն ունէր ձեռին բըռնած մի կէս հաց,
(Միւս կէսը հացատանն էր մուսացած).
Հէնց որ աչքը ընկաւ լուսնի այտերին,
Շըւարեցաւ, վեր ձըգեց հացը գետին:
Աղջիկն անցաւ կըրակի պէս առջեկից,
Անուշ անուշ ժըպտաց սիրուն այտերից.
Խեղճ դէրվիշը հէնց որ ժըպիտը տեսաւ,
Արիւնաշաղ խոկոյն գետին փըռեցաւ.
Ողորմերցն կէս հաց մընաց կէս հոգի,—
Ենթարկեցաւ այսպէս կըրիկն կըրկանքի:
Գիշեր ցերեկ չէր ձօռնեում քունն աչքին,
Շունչ չէր աւնում լաց ու կոծից դառնազին.
Արքագնուհու ժըպիտն էր միշտ միտ բերում
Եւ աչքերից աղի արցունք անձրեւում:
Այսպէս գըծւած մընաց ուլիղ եօթ տարի,
Շընէրի հեռ, փողոցումը իր ետրի,
Նստիշաններն ու ճառաները աղջիկան
Նըկատեցին, զարմացան ու զայրացան.
Եւ վըճնեցին, որ դէրվիշին խիտ դատեն,
Նրան վառւած մամի նըման գըլխատեն.
Մածուկ կանչեց աղջիկն իր մօտ դէրվիշին.
Ասաց. « Անխեք, ո՞վ կը տայ ինձ քեզ պէսին.
Վեր կաց գընա, քանի գըրտըդ վըրաղ է,
Թէ չէ՛ շուտով սուրը գըրտըդ կը հատէ: »
— Դէրվիշն ասաց. « Ես այն օրից եմ մեռած,
Որ օրից որ սիրտըս սիրուցդ է էրած.
Թէ ինձ նըման բիւրաւորներ էլ գոհին,
Գեղեցկութիւնդ արժանի՛ է այդ գոհին.
Բայց այժմ որ ըսպանեւրու եմ ի գուր,
Մի հարց ունիմ, պատասխանը խընդրեմ սուր.
Ինչո՞ւ դու ինձ ժըպտեցար այն ժամանակ,
Քանի որ գըրտա հատելու էր սուր դանակ... »
Աղջիկն ասաց. « Յափշտակումդ տեսնելով
Ծիծաղա եկաւ, ծիծաղեցայ հեշտ կերպով.
Ես քեզ վըրայ կարող եմ միշտ ծիծաղել,
Բայց քեզ ժըպտիլ ինձանից մի՛ ըսպտալ: »
Ասաց աղջիկն ու մուխի պէս վըրացաւ,
Մինչ դէրվիշը հոգին փըչեց, վերջացաւ:

1910 Փետ. 4 Թրգւ. պարսկերէնից
Փարիզ ՄԵՍՐՈՊ Վրդպ. ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ

ԳԵՂԱՄ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

“Ե Ս Ք Ե Ձ Մ Ե Ղ Ա Յ”

ԹԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

Ներկայացման եւ արտասովորութեան իրաւունքը վերապահուած է հեղինակին:

Ա Ն Ձ Ի Ն Ք

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՊՍ.—Նախագահ, 45 տար.	} Գրաստանակալ Խորհուրդ
ՄԱՐԿՈՍ ԱՆՈՎ ՔՏՆ.— 70 »	
ՂՈՒԿԱՍ » » 65 »	
ԱՄԲՎՈՒՄ ՔՏՆ.— 50 »	
ՏՔԹ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ — 60 »	
ՎԱՀԱՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ (Ժառ.) 40 »	
ԵՐՈՒԱՆԴԵԱՆ — Բարտուղար, 45 »	
ԲԱՐԱԳԱՆ ՄԸ	
ՄԱՐԳԱՐ ՃԹՐԻԿԵԱՆ—Նիկողոսի աները, 60 տ.	
ՍՐՄԱ — Նիկողոսի կինը, 30 »	
ՆԻՎՈՂՈՍ ՄԵՆՈՒԿԵԱՆ — Ահնջի Խրեք, 40 »	
ՀՈՒԹՍԻՄԷ—Մուխթար Յարութի կինը, 28 »	
ԿՈԶԻԿ—Նիկողոսի Հայրենակիցը, 40 »	
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ — Մուխթար Գուժ-Գարուի, 35 »	
ՍԱՎԱ { — Ոստիկանապետներ.	
ԱԼԻ {	
ԲԵՌՆԱԿԻՐ ՄԸ	
ԽԱՏԷՄ — Մարգարի կինը, 50 »	
ՆԱԶԼՈՒ — Խաչիկի » 25 »	
ԽԱԶԻԿ — Նիկողոսի քենեկալը, 35 »	
ՊԵՅՐՈՍ — Ինքնակոչ բժիշկ մը, 45 »	
ՄԱՐԻՅԱ—Կողիկի կինը, 35 »	
ՈՍՏԻԿԱՆ ՄԸ	
ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆ	

Առաջին երկու գործողութիւնները կ'անցնին Պոլիս, իսկ երկրորդը Ակն՝ 190...ին, Հին Բեթիմի օրերուն մէջ:

ԱՌԱՋ ԻՆ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

Գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ Պատրիարքարանի դահլիճներէն մէկուն մէջ: Բեմի խորք երկու ասիճանի վրայ դուռ մը, աջ կողմը դարձեալ դուռ: Նիստը գումարուած հորիզոնական կանանց սեղանին շուրջ: ՆԱՍՊԱՆՔ քանոն է սեղանին կեդրոնը, Տ. ՄԱՐԿՈՍ եւ ՏՔԹ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ աջ եւ Տ. ՂՈՒԿԱՍ ձախ կողմը, իսկ երկու բովեր Տ. ԱՄԲՎՈՒՄ եւ ՎԱՀԱՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ դեմ դիմաց: Բեմի ձախակողմը՝ ԲԱՐՏՈՒՂԱՐԻ իր գրասեղանով: Կողմնակի պատուհաններ եւ պատերու երկարութեամբը զետեղուած նստարաններ եւ արոտներ:

ՏԵՍԻՒ Ա.

ԳՐԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ. — (Աջ ձեռքով նախակ մը բռնած եւ ձախովը ստորաք շոյեղով) Այսօր ժողովի սեղանին վրայ ամուսնական ուշադրութեամբ ինչպիսիք մը կայ: Գաւառացի կին մը, Սրմա Մանուկեան եւ իր հայրը՝ Մարգար Ճիւրիկեան, Պոլիս եկած են եւ կը բողոքեն Նիկողոս Մանուկեան անուն անձին դէմ, խանութպան ի Մեծ-Շուկայ, որ տասը տարիէ իվեր թողուցած է հայրենիքը եւ վերջին չորս տարիներուն մէջ ալ բոլորովին լքեր է իր ընտանիքը: Կինը նախապէս չորս տարի անընդհատ թախանձագին նամակներ գրած է, որոնց ոչ մէկին պատասխանած է: Ամէն դիմումներէ եւ ճիշտներէ յետակտուր՝ յաջողած են կառավարութեան ամուսնան մը համար արտօնութիւն ձեռք բերել եւ Պոլիս գալով ներկայանալ յիշեալ անձին որ մերժած է ընդունիլ եւ ուրացած է այլոց թէ կին չունի: Նկատելով ինքզնուրիւններուն հոս երկար մնալու անկարելիութիւնը՝ ստիպուեցանք առաջնութիւն տալ այս ինչպիսիք եւ փութով նկատողութեան առնելով զայն՝ բացատրութեան հրաւիրել ամուսնինը՝ Նիկողոս Մանուկեան:

Ժողովակազմներ. (Միաբերան) — Այո՛, այո՛: Վ. Առաքելեան. — Կը ինչորե՛մ, Սրբազան Նախագահ, Նիկողոս Մանուկեան ըսիք:

Նախ. — Այո՛, Նիկողոս Մանուկեան:

Վ. Առաք. — Բայց ես լու՛ւ կը ճանչնամ այդ անձը. այո՛, Ահնջի՛, խանութպան. անոր մէկ առեւտրական փոանգաւոր դասը վարած եմ մեծ յաջողութեամբ. այո՛, այո, Նիկողոս Մանուկեան, խանութպան, Ահնջի՛, պատուաւոր, գործունեայ...

Նախ. — Կը ինչորե՛մ ղԱռաքելեան է՞քէնտիէն, որպէս զի իր քարոզը ներկայացնէ մեզի՛ փակելու համար այն կաշնագրին հետ, զոր պիտի ղրկենք իր բարեկամին:

Վ. Առաք. — Ես՛մ լու, շատ լու՛ւ այս վայրկեանս: (Քարոզ մը հանկեղով կ'սկսի գրել:)

Նախ. — Այսօր բացատրութիւն ըլլալով պէտք է կաշնագրին հետ կանչել այդ անձը եւ որչափ կարելի է, երկու նիստով վերջացնել այս ինչպիսիք:

Ժողով. — (Միաբերան) Այո՛, այո՛:

Նախ. — (Քարոզարարին) Կոշնագիրը պատրաստէ՛, ահա՛ ինչպիսիքը:

Քարոզարար. — Մտաւ՛ց եմ: (Ոտի եղելով կ'աննէ Նախագահի երկարած նամակը եւ կը սկսի գրել՝ մերք ընդ մերք ակնոցին սակեմ ուշադիր ըլլալով եղած խօսքերուն:)

Վ. Առաք. — Այսպէս գրեցի: — « ՎԱՀԱՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ (Փաստաբան), Անդամ Գրաս. Խորհրդոյ, Ասեմապետ Բերայի Թաղ. Խորհրդոյ, Ասեմադպիր Մրացեալ Աղիտաստանալ Մարմնոյ, Անդամ Բերայի Թաղապետ. Խորհրդոյ, Եւն. Եւն. Եւն.՝ կը ինչորէ իր բարեկամէն՝ Նիկողոս ազա Մանուկեանէ՛ որպէս զի անհետեւանք չը թողու Ժողովիս կաշնագիրը եւ փութայ գրաբերիս հետ ներկայանալ փտած ըլլալով որ միշտ բարեացակամ պիտի գտնուի իր ինչորոյն համար: » (Կը բողոքը սեղանին վրայ:)

Տ. Ամբակում. — Այդ գրուածքը ժողովու հեղինակութեան պատիւ չի՛ բերեր սակայն :

Վ. Առաք. — Տխուր փորձառութիւններ տեսած ենք զժբախտաբար մեր կոչնագրերու ճասին :

Նախ. — Մինչեւ ցարդ բոլոր ամուսնական առկախ հարցերուն պատճառը կոչնագրերու անհետեւանք մնա՛լն է :

Տ. Ամբ. — Մինչեւ հիմա բոլոր ամուսնական հարցերուն տարիներով առկախ մնալուն պատճառը երանելի ժողովն է :

Ժողով. — Կը բողոքե՛նք, կը բողոքե՛նք :

Տ. Ամբ. — Այն, պատկառելի ժողովն է որ այսպէս զեռ խնդիրի ծագումէն թեր ու գէճ կ'ելլէ մէկուն կամ միւսին :

Վ. Առաք. — Այս անտեղի խօսքերուն պատճառը ի՞նչ գրած քա՛րդս է, լա՛ւ, փոխանակ կոչնագրին մէջ ծրարելու առանձին կը զրկենք :

Տ. Ամբ. — Առանձին կը զրկեմ, բւէք զոնէ :

Վ. Առաք. — Նախագահ Սրբազան, կը բողոքեմ Տ. Ամբակումի յարուցած քննախնդիր խօսքերուն համար :

Ժողով. — Կը բողոքե՛նք, կը բողոքե՛նք :

Նախ. — (Տ Ամբակումի) Բոլոր ժողովականները կը ստիպեն զիս որ ի կարգ հրաւիրեմ զձեզ և յայտնեմ որ այս ժողովը անձնական քննախնդրութեան և վէճի տեղ չէ :

Վ. Առաք. — Արդէն գաւառացիները, կրօնական ըլլան թէ աշխարհական, մի՛շտ հաւկիթին մէջ մտղ կը փնտռեն. չեն ճանչնար ո՛չ զիրք, ո՛չ պատշաճութիւն :

Տ. Ամբ. — Գաւառացի ըլլալս քիչ առաջ թուած ձեր տխարութեան աւելի պարծանքով կրնամ յիշատակել, զարով լեզուս պապանձեցնելու համար ձեր բողոքներուն և անիրաւ խօսքերուն, անոնք չե՛ն կրնար տկարացնել ի՞նչ մէջ ճշմարտութեան զգացումը. ալ հերիք սա կողմնակցական հոտանքը :

Նախ. — Տէրա՛նք, ինձի՛ նայէ, ես եպիսկոպոս եմ :

Տ. Ամբ. — Կաթնովիկա ալ ըլլաք, ճշմարտութենէն վեր չէ՛ք կրնար ճագցիլ :

Նախ. — (Անծրանար) Ճշմարտութիւնը ձեզ մէ սորվելու պէտք չունի՞մ :

Ժողով. — Կը բուէ՛, կը բուէ՛ :

Բարսուղար. — (Կոչնագիրը կը ներկայացնէ (Նախագահին) : Ձեր սրբադատութիւնը սրդեօք ...

Նախագահ. — (Բարկութեամբ) Վերջացա՞ւ : (Ընդհանուր ակնարկ մը ձգելով գրութեան վրայ, կ'ստորագրէ, կ'առնէ նաեւ Վ. Առաքելեանի բողոքած փառքը եւ երկուքը մեկ պահարանի մէջ փակելով կը յսնանէ Բարսուղարին) Հասցէն գրէ : (Զանգակը կը զարնէ) :

ՏԵՍԻՆ Բ.

Նոյնք, Բարապան

Բարապան. (Վայրկենապես ներս կ'իջնայ ու խոնարհելով կը կանգնի Նախագահին առջեւ) Ծառա՛յ եմ :

Նախ. — (Բարկութեամբ) Ա՛ռ այդ նոստակը, իր հասցէին տար և բոլոր հնարքներդ ի գործ դիր :

անպատճառ հետո բերելու համար սա մարդը : (Ժողովականներուն) Կանչե՛նք նաեւ բողոքարկուները որոնք այս պահուս զուրը կը սպասեն կարծեմ, (Բարապանին) այնպէս չէ՞ :

Բար. — Ծառա՛յ եմ :

Ժողով. — Կանչեցե՛ք, կանչեցե՛ք :

Նախ. — Է՛հ, ուրիմն կանչէ և զուն ալ շուն վագէ : Բոլոր միջոցներդ ի գործ դիր, քե՛զ տեսնեմ :

Բար. — Ծառա՛յ եմ : (Նախակը առնելով փարսուղարէն կը խոնարհի ու կը մեկնի աջեկն) :

ՏԵՍԻՆ Գ.

Նոյնք, Մարգար, Սրմա

Մարգար. (Միամիտ եւ քարի աջերով, առողջ եւ ջղուս կազմով, քայքայ ընկճուած երեւոյթով, կարմիր այտերով եւ աշխատն մագերով ներս կը մտնէ աջեկն. Հագած է շայն սպիտակ, մեջքը գոթի, հաստ վերարկու, վիզեկ կախած ժարակոյտիկ երկար շորակ, եզերքը սեւ եւսգույն փաքքուած փես, ոտները հաստ «խոնսուրա» գոր դրակ ետերը կը հանէ երկիւղածութեամբ : Գանդաղ ֆայտերով կ'երթայ կրօնականներու աջը առնել) :

Սրմա. (Մարգարի կը հետեւի՝ նոյնպէս ընկճուած եւ ժխոր, քայքայ յսկակ շակակակ գեղեցկութեամբ, վայելչուց հասակով, սպիտակ, փափուկ մորթով, քոխ, գրաւիչ այտերով եւ հաստ, երկար ծամերով : Կը կրէ «մարշաֆ» որու գլխու ծածկոցը վար ձգուած է, «կիւղմեզ փիսուս», վիզը եւ քեւերը ծածկուած անթիւններով եւ ուկեթը բանուածներով, «կոնիկ-ֆուրֆ» եւ վրակ «նեմ-ֆուրֆ» նոյնպէս ուկեթը բանուածներով, մեջքը «լափուռ-շար» գրախը «կոնակով եւզակ», ոտները փայլուն կոշիկ : Մարգարի հետեւելով կրօնականներու ձեռքը կը հանքուրէն) :

Կրօնականները. (Համարուել չսալու ձեւեր կ'առնեն) Ծա՛ռ ապրիս, շա՛տ ապրիս :

Նախ. — (Յոյգ սալով արքունէր) Նստեցե՛ք :

Մարգար եւ Սրմա. (Լուռ ու մունջ կը նշարին : Մարգար միամիտ շարժումներով շուրջը կը դիտէ, իսկ Սրմա անկողնաքնեկէ շառագունած է եւ հագիւ աջերը կը հանարձակի քանալ եւ զոցել) :

Ժողով. — (Իրարու մեջ կը փափասն) :

Նախ. — Ոտքի ելէք, տիկին, ինչոքե՛մ :

Սրմա. (Ոտքի ելլելով կը խոնարհի) :

Նախ. — (Աջփն ծայրով չափելով Սրման) Ի՛նչ է ձեր անունը, տիկին :

Սրմա. — (Անկողնաքնեամբ շուրջը նայելով, ցած) Սրմա :

Նախ. — Մականուննի՞դ :

Սրմա. — (Կը մտնայ, չի՛ հասկնար) :

Տ. Մարկ. — Օրհնա՛ճ, ձեր տանը անունը ըսել կ'ուզէ նորին Սրբադատութիւնը :

Մարգար. — Ծառա՛յ Ի՛ճ, Սրբազան, ա՛Ք կուսնէք, կու խմի : Մանուկի՛նք, կ'ըսին :

Տ. Դուկաս. (Մորուփէն քեղ մը ֆայտերով) Օրհնա՛ճ, մի խմիր, սա ազգին տունն ու ազգին ժողովն է :

Տ. Մարկ. — Գիճած, արդարադատ...

Տ. Ղուկ. — Անտիակա՛յ, անաչա՛ն...

Տ. Մարկ. — Անչիշաչա՛ր, ներողամիտ...

Մ. մա. — (Յուզուռեկն կը սկսի արտասուել եւ քաշկիկնակը աջերուն կը սանի):

Նախ. — Տիկի՛ն, համարձակ եղէք, համարձակ գիտեցէք, համարձակ ձեր սիրաբը բացէք, համարձակ...

Տ. Մարկ. — (Ընդհատելով) Օրհնած, ինչո՞ւ կուլաս, քեզի գէշ խօսք բողոք եղա՞ւ:

Տ. Ղուկ. — (Թաշկիկնակով ուժով մը բիրք խնջելով) Օրհնած, (նորեկ խնջելով) օրհնած, աս բու տունդ է, Սրբազանը, համարձակ եղիր, կ'ընէ:

Վ. Առաք. — Ո՛չ, տիկի՛ն, մենք չսխալուի փափաքէնք որ ձեր գեղեցիկ սեռը վշտանար ձեզի դէմ:

Տէր. Միհասեան. (Ոսֆի կ'երդէ հանդիսաւորապէս):

Ժողով. — (Մտնելով սեղանի վրայ մը կը շարժիկ պատկանելու ձեռով):

Տէր. Միհաս. — (Յոռեկն սկսեալով մը պրօքրօցնելով ժողովարարին մեջ) Եկեցե՛ք սկսե՛ք հարց, պատուարժան տիրք... Չկա՛յ հարց մը ա՛յնչափ կիճուտ, ա՛յնչափ խորունկ, ա՛յնչափ բարդ, ա՛յնչափ փափուկ, ա՛յնչափ բազմակողմանի՝ որչափ սա գաւառի սմուսնական հոգեբանական հարցը...

Աչարջութիւնն և շրջահայեցութիւն գերագոյն ժողովիս գերագոյն առաքինութիւններն են, յերաւի, պանծալի՛ առաքինութիւններ... Պէտք է նկատի ունենանք դաւաճի յետին բարբերն ու լեղուն որով միայն կարող պիտի ըլլանք թափանցել գաւառացի կնոջ մինչեւ խղճին խորը: Հետեւաբար արժան կը դատեն և կ'առաջարկեն, գրեթէ կը խնդրեն, որպէս զի այս հարցաքննութեան պաշտօնը թողունք արժանապատիւ անդամներէս և Հայաստանեայց Սուրբ և Ռազմափառ Եկեղեցւոյ պաշտօնեաներէն Տ. Ամբակունձ հօր որ պատուաբեր գաւառացի ըլլալով գիտէ այս կնոջ սրտին ամենամալ զուտները բանալ: (Կը նստի):

Ժողով. — (Կես դժգոհութեամբ) Թո՛ղ հարցաքննէ:

Նախ. — (Տ. Ամբակունձի) Ժողովու ձե՛զ կը յանձնէ այս կինը քննելու պաշտօնը:

Տ. Ամբ. — Պէտք է նախապէս Մարգար աղան քննել այս կնոջ ճախին, զի գաւառի կինը ամէկտէ է՝ հակառակ ժիր և չարքաշ ըլլալուն: Մարգար աղայի սուսած պատասխանները կնոջ հաւանութեանը կ'ենթարկենք, որ ատեն կրնանք իրը համարել զանոնք:

Տէր. Միհաս. — (Լուրջ ժպիտով) Շա՛տ լաւ հանելուկին մէջէն ելաք, Տ. Հայր:

Տ. Ամբակ. — Մարգար աղա, դուն աս կնկանը ի՞նչն ես:

Մարգար. — (Մտնալի փեշեկն փաշելով որ նստի) Մտա՛յ իմ, տէրպապա, հա՛րը:

Տ. Ամբակ. — Հի՛մա աս աղջկանդ ցան ի՞նչ է:

Մարգ. — Ի՛շ տ'իլլի ուր, տէրպապա՛, Նիկողոս աղանիս չորս տարի է ուր նէ՛ գիր կու խրկէ, նէ՛ խապար:

Տ. Ամբակ. — Ինչո՞ւ, Մարգար աղա, քէ՞ն ըրեր չի զրկեր թէ ոչ պատճառ մը կայ:

Մարգ. — (Հատուցելով) Ա՛խ, տէրպապա՛, սէպէպ եղովն աչիքը լո՞ւր քորնայ:

Ժողով. (Մերք կը փնտրուի):

Տ. Մարկ. — Մի՛ անիծեր, օրհնած, անիծելը ձե՛ղք է:

Մարգ. — Անիծելը ձե՛ղք է, տէրպապա՛, ըմճա իֆթիրա քսելը արհա՛ եւել ձե՛ղք է: Ինտո՞ր չանիծի՞մ, տէրպապա՛, Նիկողոս աղանուս հարը, լուս իշնէ ֆոյուն վրայ, աս աղջիկը օրանին մէջ էր նշաներ իր աղան, հէ՛մ ալ աս օսկի պլիկցուկը (ցոյց տալով Մտնալի աջ դասակիկնակն անցուած ապարանջակը) փե՛ն էր սուեր ինձի: Երբուր երկուքն ալ մեծցան ու կարգեցինք, տարի մի ետքը իրարու ետուէ աս դավալուին պարունասան ու կետուար մեռան, փութուն տունին ու էգիններուն քորձերը աս դավալուին վրայ մնացին... Տեսնէ՛ր, տէրպապա՛, իպթիտան ան ի՛շ սէր էր ուր ունէր վրան. Ետընուն օրը թէր կ'առնէր, ատախն կիւրձէր քիւրքն ալ կու հագնէր ու խառ պողճան ժուռ կուգար... Թագուռու պէս մէ՛կ գրկէն մէկալ գրկը կ'առնէր, մէ՛կ պաղճալէն մէկալ պաղճան կուտանէր. չէ՛ր գիտեր թը ինտո՞ր սիրէ, ինտո՞ր մեծարէ...:

Տէր. Միհաս. — Է՛ տա սէրը պտուղ տուա՞ւ...:

Մարգ. (Կը շփոթի, չի՛ հասկնար):

Տ. Ամբ. — Ես ինչն գաւառի ունեցա՞ն:

Մարգ. Ատ էր ուր տ'ընէի, տէրպապա՛: Նիկողոս աղանիս արհա փատուրի չէ՛ր երբ ուր աս աղջիկը ծօնջ մի բերու: Երկու ամիս արհա հալաք չառած էրա Ստրմուլ եկաւ: Անխտար գերիկցանք թը, Նիկողոս աղա, հայօղուլ, աստեղի կէջնմէնիս պակէ է իշտէ, խանութ կու դարձնես, էգի, աղճառ ունիս, երկիր քեզի կու հալախի, մենք զուրպէթութիւնէն կշտացեր ինք, խօսքերիս մտիկ չարաւ թը փարա փատկելու փախիթս է, ֆրաթը ձեռքէ խայլ անելու չիգար, քանի մի տարի տի կենամ՝ տի դառնամ կինէ տի գամ:

Տ. Ամբակ. — Պուէն դրամ կը զրկէ՛ր կնոջը:

Մարգ. — Էմէ՛ն տասնընկնց օրը գիր, էմէ՛ն ամիսը խաշըխ: Գործն ալ սրեալի պէս կու բանէր: Տարի մը աս ճապուրը մինակ մնաց ծօնջովը. գործերը ծօյրբցան, Նիկողոս աղանուս հրամանովը քովերնիս բերինք ուր հէ՛մ իրեն հետ էգիններուն ու պաղճաններուն նայինք, հէ՛մ ատ մինակ չի ձգինք ճահիլ աղիկը: Երկու տարի ետքը ծօնջը թիֆօ եղաւ, մեռաւ: Նիկողոս աղանիս շա՛տ մէրազ արաւ, թէզի՛ր պլիկէ գրեց մեզի... Ա՛խ տէրպապա՛, ձեռքերնուս ի՛նչ ուր կուգար նը արինք. պէլքի շնորքով հէքի՛մ ուր գրնեուէր նը կ'աղէնար... Ա՛խ, ան ի՛շ շիհտ ծօնջ էր, հիւրմէլէ՛կ կու ճանէր...:

Տ. Ամբակ. — Մանչը մեռնելուն համար Նիկողոս աղան ա՛լ նաճակ չգրեց:

Մարգ. — Ա՛խ, տէրպապա՛, ըսիք թը անէճքը մեղք է, ըմճա ինտո՞ր չանիծի՞մ ուր աս նազնի մը աղջիկին վրայ վեց տարի ետքը երան ախօնձը չի լաճ ի՛նչ ուր սուտ ու իֆթիրա կար զրին, կիւրէ պաշխա փեայ մի ունի՞մ, ա՛ն կու սիրէ: Կանձի՛ն ու չարան ան ձեռուրն ուր աս սուսճանութիւնն արին մեզի... Ա՛խ, տէրպապա՛, սիրտս էրբ է, մի՛ մեղադրեր, անննկ փախիթի մին ինք հասեր ուր մարդ մարդու երեսը նայելէն կուլախէ: (Թաշկիկնակը հանելով արցունքները կը սրբէ):

Մ. մա. (Կը հեծկոյսայ):

Տ. Ամբակ. — Մարգար աղա, մի՛ լար, հիմա՛ կը հաշտուիք իրարու հետ, նորէն իրարու զիբկ կ'իյնաք, անցեալը կը ծռոնաք...

Մարգ. — (Լաշագիև) Նազարի՛ եկաւ, տէրպապա՛, նազարի՛ եկաւ...

Տ. Ամբակ. — Ո՞վ ձեզի խրատ տուաւ որ ելլէք Պոլիս գաք, ի՛նչպէս յաջողեցաք:

Մարգ. — (Արցունհները սրբերով) Ա՛խ, տէրպապա՛, արհա ես աս ծառուծին Փիղահեանուն չի կրցայ զիմանալ. էճէն ինչ ուր ձեռքերնուս կուզար նը արիւնք. է՛ն ետքը խարարը սուկնք ուր Սարճագոյ գանք, պէլքի՛ճ կու խոնկնինք, էկէր ուր ան ալ ուր չիլլէ նը՝ հրամանուցոյ ձեր հալը ի՛Փատէ անինք: Տէրպապա՛, խարճածներս հարուր սուկին երա զընաց, անխտար հապուանեանուն ձէջ քաշածներնի՛ս ալ ճապա՛: Խամ ձարդ ին գտեր ուղածնուն պէս սօյժիչ կ'անին... Խրեք օր: Իրեք զիշեր ձեզ Ձապթիչէ-Խարուսին վար զրին, անխտար նիկողոս աղանուս ետընէն ձարդ խրկեցինք ուր գայ, իրար հասկնանք, էկէր ուր ձեր քովն է խաղահաթը նը՝ կի՛նէ կ'ելլէինք կ'երթայինք, չէ նը՝ ձեր ձէջի ծուռը կու շիտկուէր, կու պարզէինք, վէտէլա՛ճ... Ըճճա խօսք ձորիկ չարաւ էն ետքը զո՛ւք ալ ուր չիլլէինք նը՝ ձեր հալը եամա՛ն էր... Ա՛խ, տէրպապա՛, դուն ապէ՛կ զիտես ուր ձեր թարաֆները աղբորին սուշմանները շա՛տ ին, աս ի՛չ զէշ վախիթ է, ձարդը ճիւերէն կու կախին...

Տ. Ամբակ. — Այս բացատրութիւնները կը բաւեն (Մրմայի) Աղշի՛կ, ձի քաշուիք, ըտէ՛, հօրդ ըսած ներուն պէ՛ս է իրողութիւնը:

Մրմա. — (Արտաւարայից այցերը վեր կ'առնէ.) Մարգ. — Աղշի՛, Սոճա՛, մի՛ լսմիք, «այս՛» ըտէ տէրպապային:

Մրմա. — (Յած եւ շաշագիև) Այս՛:

Տ. Ամբակ. — (Ժողովականներուն) Առա՛նց կանխակալ կարծիքի, աս՛ զիտողութիւնները ձեր ուշադրութեանը կը յանձնեմ: Պաշտօնիս բերձամբ գաւառական կարգ մը ընտանեկան վէճեր կը ճանչնամ, որոնց շարժառիթը միմիայն քառթիւնն ու զրպարտութիւնն են: Այս գէշ սովորութիւնը շա՛տ ստորածուած է այդ կողմերը: Յաճախ պղտիկ զըրպարտութիւն մը ոճիրի դուռ կը բանայ: Այս մարդոց պէս գաւառական տիպարներու շա՛տ հանդիպած եմ, որոնց խօսածները կատարեալ պարզամտութիւն են: Դուռուի ձէջ ազգակցական կապերը շա՛տ նուիրական են. արդէն զրպարտութիւնը կը ծանրանայ անպիտի՛ անձի մը վրայ, որուն հետ չտեսնուելու պատճառ մը չկայ: Նկատի՛ առէք այն երկար տարիները որով այլը բացակայած է իր ընտանեկան յարկէն: Չարիքի արձատր հո՛ս է ծանուանք, որ ընդարձակ ծաւալ գտած է այդ դժբախտ երկրին ձէջ ուր հապուղէպ է որ պանդխտած այլը իր ամուսնոյն քով մեռնի: Աճէնէն մեճ անարդարութիւնը ա՛յն է որ այսպիսի միամիտ և երկչոտ մարդերու իրաւունքը կը կողոպտուի:

Տէք. Միևաս. — Տ. Ամբակում հայրը իր պարտականութիւնը խղճի՛ մտօք կատարեց, շնորհակալութիւնն:

Նախ. — (Դժգոն) Ի հարկէ տարբեր բան չէ՛ր կարելի հարցնել և ըսել:

Փողով. — Ի հարկէ, ի հարկէ:

(Դուռը կը գարնուի.)

Նախ. — Մտէ՛ք:

ՏԵՍԻԼ Դ.

Նոյնք, Բարապան

Բար. — (Խոնարհեցող) Անրա կը մեճե խորհե՛: Նիկողոս Մանուկեանը սպասման սրահն է:

Մարգ. — (Յափշտակուած) Օ՛ արեւուզ կըշտանամ, նիկողոս աղա, նե՛րս եկուր:

Նախ. — Բի՛չ մը սպասէ, Մարգար աղա:

Մարգ. — (Վախով եւ սրտնորթանք ետ կը փաշտի.)

Նախ. — Չվտանա՛ս, Մարգար աղա, պէտք է յարգել օրէնքը: (Տ. Անբակումի) Վերջացա՛ւ հարցաքննութիւնը:

Վ. Առախ. — Կը բաւէ, տաղակալի՛ է, կանչէ՛լ տուէք:

Նախ. — (Բարապանին) Կանչէ՛ ուրեմն:

Բար. — Մառայ եճ: (Խոնարհեցող կը մեկնի.)

ՏԵՍԻԼ Ե.

Նոյնք, Նիկողոս

Նիկողոս. (Խոշոր, ազգուն կազմուածով, քուխ եւ հաս պեխերով, յաւառ եւ կծծի երեւոյթով՝ Անրա կը մեճե: Երբ Մրման եւ Մարգարը կը նշմարէ, կ'ընկրկի եւ կը պատրաստուի դուռն ելլելու.)

Մողով. — Նե՛րս հրամայեցէք, նիկողոս աղա, ներս հրամայեցէք:

Նիկողոս. (Դժուարին համակերպութեամբ ետը կը դառնայ.)

Բար. (Դուռը դրսեւ կը փակէ.)

Մարգ. — (Թեւերը բացած) Վա՛յ սիրական նիկողոս աղա, պօջղ ու պօջղ սիրիմ. ո՛ւր էիր, կարանցուցեր էանք ու դտանք, մեռեալ էիր ու յարութիւն աւիր:

Նիկ. — Թո՛ղ տուր ետխաւէս, մարդ Ատարձու, արհա նե՛ բարեւ, նե՛ Ատարձու բարին: Դուք ուր բարով մարդ ուր իլլէինք նը՛ իս Փոս չէինք կանչեր:

Մարգ. — (Պաղատագիւն ձեռքերը բացած) Արեւդ սիրիմ, նիկողոս աղա, իճ սերս ի քեզ, իճ գանգաստ ալ ի քեզ:

Բարս. — (Ոսփի կըլլելով ակնոցը կը շփէ եւ կը միջոյնէ.) Մարգար աղա, կ'աղաչեմ, նըտեցէք ձեր տեղը, Սրբազանը կը բարկանայ... էֆէնտիները անհանգիստ կ'ըլլան...

Մարգ. — Ի՞չ կ'ըսես, քեթիկ էֆէնտի, աս փեսու կարօս է, պաշխա բան չէ. աս տատը տարի է ուր երեսը չիճ տեսեր... (Կը նստի իր տեղը.)

Նիկ. — (Քարտուղարին ցցուցած արտոյն վրայ կը նստի՝ երեսը դիտարար քարձակելով Մարգարի եւ Մրմայի հակառակ կողմը.) Օ՛ՖՖ, փութան եղածները չէր օգտեր տանքիմ, փո՛ս ալ ինկանք, է՛օֆ, է՛օֆ, է՛օֆ...

Մարգ. — (Նիկողոսի) Բեզ ասեճկ անպիլն ինչ ըսիմ ուր ինչ իլլի:

Տ. Ամբակ. — Մարգար աղա, քիչ մըն ալ համբերէ: Տ. Մարկ. — Համբերէ, օրհնած, համբերէ...

Տ. Առկ. — Որ տէրը քեզի բան բերէ :

Տ. Մարկ. — Ոյ որ համբերէ, խաղառ նա կեցցէ :

Տ. Առկ. — Համբերութիւնը կեանք է :

Մարգ. — Բճճա, տերպապա, երկանն ալ ասն-
ջանք է . . . Գրուիւր (երկրցնէրով) Տէր Աստուած,
տէր թագաւոր, առ ասնիկ ճարգ էր ուր. Մարգար
պա, կ'ըսէր, խեղք կու թոցընէր վրաս :

Վ. Առախ. — (Նիկողոսի) Բարի եկաք, սիրելի
բարեկամս, ի՞նչպէս էք, ա՞ղէկ էք. հանգիստ նստե-
ցէք :

Նիկ. — (Ուշաբերումս) Վա՛յ Ասործու բարին,
Վահան էֆէնտի. բարոյ ուր չառնէի նը՝ չի աի
գայի բանին շրտաակն ուր տի խորաթիմ նը :

Վ. Առախ. — Մեծ պատիւ ճը բրած եղաք : (Կը
դիտէ Տ. Աւրակումի աջինն մեք ու կարծես
ըսէ կ'ուզէ, տեսա՞ր . . .)

Փողով. — (Միանապոյն Տ. Աւրակումի կը
նայինն.)

Տ. Աւրակ. — Կ'ըմբռնեմ, կ'ըմբռնեմ ինչ որ ձեր
ակնարկները կ'ուզեն ինձ բացատրել, բայց ձեր
ժողով . . .

Նախ. — (Ձեռքը շրտունիին սանկերով) Կը
խնդրեմ, տէրտէր . . .

Սուս. (Կը շարունակէ արտասուել՝ քաշկի-
նակը աջերուն բռնած, եւ երբեմն գաղտնաբար
իր անուսինը կը դիտէ . . .)

Մարգ. — (Գրուիւր կը ծեծէ եւ աջերը մե-
ջաւարդորէն Նիկողոսի վրայ շարած . . .) Աս
ասնիկ ճարգ էր ուր. տէ՛յ կիտի վախիթ, տէ՛յ,
Մարգար աղան քիւֆիւր ալ անէր նը « աներ պա-
պայիս խօսքն է » կու ըսէր, ձան չէր հաներ . . .
Տէ՛յ կիտի վախիթ, տէ՛յ . . .

Նախ. — (Խնուրեաւոր) Ժամանակը կը յա-
ւաջանայ . . . մէկ քանի հարցումներով Նիկողոս
ապաշէն տեղեկանալ հարկ է պատճառները իր այն
վարձուքին, որով չէ ընդունել իր կինը իր
բնակարանը : (Նիկողոսի) Ինչո՞ւ կը ձերբէք ձեր
կինը ձեր քով ընդունիլ :

Նիկ. — (Վերահիշուի զրպակները կը քրքրի
եւ կարգ մը նախակներ կը յանձնէ Նախագա-
նին.) Աս գրիչները իմ կնիկանս ինչ իլլելը կուշայանին.
քէրիմ ու ընայէիք արէք, կարգացէք ձե՛յնի :

Նախ. — (Առնելով) Ծառ լաւ, կրնա՞ք բերա-
նացի ալ յայտարարել պատճառները :

Նիկ. — Ծառայ իմ, Սրբազան, տասը տարի է
ուր ես զուրպէթ տեղը չիւրիւմիս կուլլիմ : Էմէն
վախիթ զիր, փարս Եփրեմիս չէի աներ, փա՛ւր
Ասործու, ի՛շտէ թող ըսէ (Մարգարը ցոյց տա-
լով) : Վեց տարի իրարու վրայ հայեցայ . . . ետքէն,
եանի չարս տարի ճը կայ ուր, թախում ճի զիր կու
առնիմ թը առ կնիկս, սոյտու պաճընախ մի ունիմ,
անո՞ր հետ եաշամիս կուլլի . . .

Մարգ. — Նիկողոս աղա, ճու՞ւր նստինք, շխտակ
խօրաթիմք :

Նախ. — Սո՛ւս, քիչ ճը սպասէ, Մարգար աղա
(Նիկողոսի) Դուն շարունակէ :

Նիկ. — Մինչուի առ թախիտէն զիր պի վրայ :
Տը՛ս երեկ ալ զիր մի առ թը սա՛, սա՛, սա՛,
(մնասնէրով քաճակելով) կերած սպուրները չի թու-
ղելունս ետքը՝ ելեր ին Սորձալ կուզան . . .

Մարգ. — (Անխանգիտ շարժումներով կ'ուզէ

բողոքել, բայց վախկնալով Նախագանի յանդիմա-
նական նայումսինն՝ ետ կը ֆաշուրի . . .)

Նիկ. — Աւրած հաւկիթ ուտելու ճէրամ ունիս
նը՝ քովդ առը, չէ՛ նը վեց զիրը զիր, վէստէլա՛մ :
Ես թա՛ իպիտան պէրի գրեր էի իրենց ուր արհա
ուճուանին կըլլին իսմէ : Ի՞ճ լուարձապի տատս ու
ճարս նստուարու էին իմ կնիկս ուր նստուարու ուր
իլլի՛ իշտէ իմ խափայիս թասը կու թուչի . . . Հաթաս
Սուրը Աւետարանն ալ կու պատուիրէ թը պառնիկ
կնիկան հետ մի՛ ապրիր, ըմճա իմ կնիկս տրեւես
կիւղէլի իլլի, ինչո՞ւս պէտք : Ան պաճընախ օրա-
ճախս մեր հէմիշէրիները աղէկ կու ճօշնան ուր
ճահերութեանը Սորձալի մէջ արհա նէ՛ կնիկ թու-
ղուցեր է, նէ՛ վարնոց տան . . . տատին անխտար
փարաներուն տակէն մտաւ, վրայէն դուրս ելաւ,
խաճար խաղցաւ, հուսա գնաց, հունա գնաց, փա-
ւաները ջարի պէս հարցուց, հիճա ալ նէ՛ փարս
վատուիւրուն ետեւէն է, նէ՛ ալ ճարդավարի կու
բանիս Աս բաները ինձի պէս նստուարու ճարդուն
ուտտ կուգայ : Ես տասը տարի նստիմ խաճուլթիս
մէջը, մերայ է Ասործու, աչքս էթրաֆ-թարաֆ
չիլլի, առտուն խաճուլթ, իրիկուն տուն, էօմրիս
մէջ ճիւրս լօքանդան չի կոխիմ, շա՛տ վախիթ ալ
ճահին հացով օր անցընիմ, ի՛նչ է աէնի քիչ ճը
փարս եւլըցընիմ, ելլիմ սիլա երթամ, առ կնիկ
օրաճախս քիչ ճը պէթլէմիս չ'աներ տէ սուլա մէճ-
լէթէթը պէրապէր եաշամիս իլլինք : Պաշխա խօրաջը
չիկա՛յ . . . Ինտար ուր եկեր ին նը՝ անէնի ալ թող
տէֆ իլլին երթան. հէ՛մ երկիրը կ'աւըրին նստուս,
հէ՛մ Սորձալ կուզան կ'աւըրին : Գանի ուր իմ
կնիկս նստուարու ելաւ նը՝ արհա ես առ ճարդիկը
չիմ ճօշնար՝ իշտէ ես կ'երթամ. (ոտֆի կ'ըլլէ) ասն-
քիմ վեք գալու ալ մէրամ չունէի ըմճա քանի ուր
մեր Վահան էֆէնտին գրեր էր նը՝ խաթրը չի կոյ-
րիմ տեհի եկայ : (Կը պատրաստուի դուրս ելլել . . .)

Փողով. — Նիկողոս՛ աղա, խնդրե՛նք,
սպասեցէք քիչ ճըն ալ, նստակները կարգանք, ան-
բատանութեանց իրազեկ ըլլանք, յետոյ ապա՛տ էք
մեկնելու :

Նիկ. — Ազէկ ըմճա միւշտէրիներս կու փախ-
ցընիմ անդին :

Մարգ. — (Ոտֆի ելլելով) Նիկողոս՛ աղա, Նիկողոս՛
աղա, խեղք տուն կանչէ. դուն մեր մէմլէթէթը կու
ճօշնաս . . . հաթաս իֆիթիրա իլլենն ալ պէցու է,
քանի ուր խաչիկ աղային վրայ ին ձգեր ուր քու
պաճանախը է : Մէկը մէկին սատանայ, մէկը մէ-
կին քահանայ :

Տ. Ամբ. — Մարգար աղա, դուն նստէ : (Նիկո-
ղոսի) Դուք պարտուար էք քիչ ճը սպասել հոս .
ձեր բացատրութիւնները անբաւական են : Նստակ-
ները կարգանք :

Նիկ. — (Ոտֆի վրայ) Աղէ՛կ ըմճա, տերպապա,
էմէն ճարդ ալ նստուս ունի. ես ինչ իմ արեր ուր
խա ֆոս կու կանչէք. վի՛վ ուր պաքը խուեր է նը
անո՞ր ըսէք :

Վ. Առախ. — Նիկողոս աղա, սիրելի բարեկամս,
քիչ ճը նստեցէք. երբ ամէնքը, « քիչ ճը նստեցէք »
կ'ըսեն, հարկաւ բան ճը կայ : (Բարեկամական
ակնարկ կ'ընէ նստուս նստուս . . .)

Նիկ. — (Նստելով) Դուն գիտես ուր ես քու
խաթրը չեմ կոյրեր, Վահան էֆէնտի (Դառնալով

Մարգարի) Սեւ օր իշնէր վրանից ուր ֆոս չի գա-
լիք. վե՛լ գրեց ուր գար:

Մարգ. — Աս ճաղուճը տարին տասներկու ամիս
արուն արցո՛ւնք տի թափէ:

Նիկ. — Կրո՛ղը տանի ատենկ ճաղուճին: (Սըր-
ւնայի դառնալով) Քանի՛ հագնիս ամիսս ու խոս
կինէ կ'ըսին Լորդուեց հարս:

Մարգ. — Նիկողոս աղա, բարկ քացախը իր ամա-
նը կ'երէ: (Մեկուսի) Տէ՛ր Աստուած, տէր բարե-
բար: (Կը խաչակնիտ:)

Նախ. — Կը բաւէ՛, կը բաւէ՛. ժամանակը
կ'անցնի: (Քարսուղարիև յանձնելով) Ներկայա-
ցուած նամակները կարգա. է՛ լուծին:

Քարս. — (Ակնոցը շփելով եւ պահարան մը
բանալով կը կարդայ) «Յաւ ի սիրտ կուգամ իմացնել
Նիկողոս աղա Մամուկեանի օր իր կինը՝ Սըմա՛
ապօրինի յարաբերութիւններ կը ճշակէ իր քննա-
կալին՝ Խաչիկ աղայի հետ: Անպատուութիւնը բոյն
դրած է ձեր ընտանեկան յարկին մէջ եւ խլած է
ձենէ ամուսնական երջանկութիւնը:»

«ՄԱՆԾԹ ՄԸ»

Ժողով. — (Մերք կ'ունկնդրեն եւ մերք կը
փախսակ իրարու մէջ):

Քարս. — Երկրորդ ճը. «Պայտական աղբարս,
գիր չգրելուս հրճար չի գիննաս քի քեզ ճոռցեր իմ:
Եճէն վարիթ շէճի-Պէկը հողիս կու հանէ թը
աղատայիս ո՛ւր է գացեր, ե՛ր սի գայ: Տղաքը
եարամաղցեր ին, ձեռքս ուր գիր ու թուզթ ուր
կ'առնիմ նը եէ՛ կու թափին, եէ՛ կու խզալին:
Էնիշտաղ ալ գեղուքնանքը քէրի ելիւ է. լուսիկ ու
չէօքէլիկ կու բերէ, Ակը կու ծախէ:

Սիրական աղբարս, Սոման ֆոդ բերելու ճար
մի գաիր. էհալին բերանն է ինկեր թը կիւշէ Խա-
չիկ աղան կու սիրէ: Նէ՛ աշքովս իմ տեսեր, նէ,
ալ Սոմային վրայ շիւպէէ կ'անիմ: Գիտես ուր շի-
հետին տուչմանները շատ ին: Էոջի շարթուն Սըր-
մային ետըւէն ճարդ խրիեցի, եկաւ, տասը օր
վար դրի. զավալու աղշիկը արուն արցունք թափեց
թը փութուն խորթաները տուչմանութիւն ին: Քա-
նի ուր միսն ու ըղունկը իրարմէ չին զատուիր նը՝
ճար մի արէ, զավալուն ատենկ երեսի վրայ մի
ձգեր, մեղք է, գիր գրէ, եէ՛ ելիր եկար ուր էճէրք-
նիս ալ արգունիս առնինք: Բիճա կու անիմ,
պաշտական աղբարս, էճէն խօսքի խորթայի կարբ-
ւորութիւն մի տար, գիր գրէ ուր ֆէսֆէսէի մէջ չի
մնանք: Սոմային հրճար գրածներս ալ չի ճոռնահ:»

«ՓՈՒՆՈՒԼ ԹՊԵՐՈՒԵՆՆ»

Մարգ. — Լօ՛ս իշնէ տասիդ ու ձօրդ հոգուն
վրայ, Փուլփուլ խաթուն:

Նիկ. — (Մեկուսի) Աս գիրը ինտո՛ր ճոռցայ տէ
եո չառի, թի՛ւհ . . .

Քարս. — Երրորդ ճը. «Նիկողոս աղա, շա՛տ ու
շատ բարև կ'անիմ: Նիկողոս աղա, բերանս չի
բաներ ըմճա քանի ուր տօսթ արխատաշ ինք նը՝
վազիֆէս է ուր քեզմէ բան չի պահիմ: Ակինը մէջ
թօլաֆ բաներ մի կու խօրաթին Սոմային համար.
մինչև ակօնճա եկաւ թը կիւշէ Սոման Խաչիկ աղա-
յին հետ էլիկ կուլի: Աշքովս չիմ տեսիր ըմճա
անենկ բաներ կու խօրաթին ուր չի հաւատլ ալ
չ'իւլը: Քանի ուր միսն ու ըղունկը իրարմէ չին

կրնար զատուիր, աղէկ կ'անես, Նիկողոս աղա,
կինկդ մէջ մի Սարմալը կ'անչես. թէզքէրէ առնելը
խօրայ բան չէ ըմճա՛ կինիներուն կինէ պիր թիւր-
լիւ ճար մի կու գինուր: Իրեք տարի է ուր մեր
ճուհալէին ճուխթարը ես իմ, հիւքիւմէթին ճար-
դիկը կու ճօշնամ, բերրնին օսկոր մի կու նետիմ,
Սարմալը կու խրկիմ, անհօդ լրնիս աս թարաֆէն: Աս
գրիս խարշուլուիր գրէ ուր անոր կէօրէ շարթիմ:»

«ԿԻՐԱՆՈՒ ԳԱՆՎԵՆՅ»

Չորրորդ ճըն ալ. «Նիկողոս աղա, վայնիվրադ
կինկ օլաճալը չի կերած ասպունները չի թողուց
պաճընախից հետ: Գիշերները էգուոցը հախէն կու-
գայ գողութիւնով, ցորեկներն ալ կնկանդ հախէն.
Թախում մի ճարդիկ պիլէ տեսեր ին ուր եանի
ցորեկ ի բարին ձեր խոս պախճային մէջ խալթ
մին ին կերեր. . .»

Մարգ. — (Ընդհանրելով եւ պոռալով) Տընս համ-
բերութիւնս ֆո՛ս հասաւ. տունն ու օճախը քանդուի
ատուց գրողներուն. կարգուն ալ աստիկ, կարգուողն
ալ, Սարմալը գարուն ալ. բարո՛վ խերով չի գա-
լինք: Հայտի աղշի, (Սըւնայի թեռէն ֆաշելով)
հայտի՛ ուր երթանք: Վա՛խ մեր պայտական նամու-
սին, վա՛խ մեր սէվապցին, վա՛խ մեր անխտար
քաշամներուն, վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ. . .

Նախ. — (Քարսուղարիև) Կը բաւէ՛, ա՛լ մի
կարգար: (Մարգարի) Հանդարտեցէք, Մարգար աղա,
հանդարտեցէք, նստեցէք քիչ ճըն ալ, արդարու-
թիւնը երեւան պիտի հանենք:

Մարգ. — (Ոսֆի վրայ) Աշխրբին ո՞ր արդարու-
թիւնը, Սըբաղան, ես ի՛շ գիննամ ուր իմ մէջքիս
գօտիովը իս չէք կախեր. . .

Տ. Ամբակ. — Մարգար աղա, նստէ՛, իրա՛ւնք
ունիս, ճշմարտութիւնը հիմա երեւան պիտի ելլէ,
հիմա պիտի հաշտուիրք:

Նիկ. — Տընս նէ՛ հաշտուիր. ես աւըրած հաւկիթ
ուտելու մէրամ չունիմ, ըսի՛. իշտէ գիրերը տընս
նո՛ր կարդացիք:

Տ. Ամբակ. — Նիկողոս աղա, մի կարծեր որ այս
դէպ ճը նամակներով խլի պէս շրին երեսը բարձ-
րացար: Ամբաստանութիւնները թղթի վրայ են, բու-
լոն ալ ենթադրութեանց վրայ հիմնուած: Ուշադիր
եղա՛ր. մէկը ճամկանուն էր, երկրորդը, քու քրոջ
նամակը, զոր կ'երեւի ճոռցեր էիր միւսներուն հետ
չխառնել, քեզ դէճ գէնք ճը կաղծելու սահմանուած
է: Ան կատարելապէս կը հերքէ միւսները. ան ամե-
նէն աւելի պատուախնդիր պիտի ըլլար ձեր ընտա-
նեկան բարոյականին համար: Երրորդը՝ էթէ չի
հերքեր, գոնէ չի հաստատեր, իսկ չորրորդը սրուն
ճապին հարկ չիկայ ըսել, լրբութեան գրուս գործոց
է, զոր ո ե է բարոյականի տէր ճարդ կը դանի
իսկ ձեռքն առնել:

Նիկ. — Տեճէք, տէրպապա, ես ալ եղի պէս տի
կլիմ թը աս կնիկս հրիշտա՛կ է:

Տ. Ամբ. — Ինչպէս որ չես ուզեր անոր հրեշտակ
ըլլալը ընդունիլ, այնպէս ալ պէտք չէ կլիես անոր
անբարոյական ըլլալը, այլ դուն ինքզ, էթէ պատ-
ուախնդիր ճարդ ես, հարցնես, քննես, ստուգես և
անկէ վերջը վճիւ արձակես: (Դառնալով ժողովա-
կաններուն) Ուտի կ'առաջարկեմ անչապաղ հեռա-
գիր ճը ուղղել Ախայ Առաջնորդին՝ տեղա՛ն վրայ

ձէկ երկու շարժուման ձէջ ճանրակրկիտ և անկողմնակալ քննութիւն ճը կատարելու և արդիւնքը հարցրելու ձեղն: Եթէ այդ արդիւնքը զայ հաստատել թէ այդ բոլոր ըստածները ձրի զբարտառութիւններ կամ լսի ենթադրութիւններ են և ձէկ հատիկ ապացոյց չիկայ կնոջ անհատարձութեան ճառին, այն ատեն ժողովս իրաւունք կ'ունենայ վըձուելու օրէնքի համեմատ թէ դուք, Նիկողոս աղա, պարտաւոր էք ապրել ձեր կնոջ հետ և երբեք այլևս չհեռացնել զինքը ձեր քովէն՝ նոր զբարտառութիւններու քառ չբացուելու համար: Իսկ եթէ ապացոյցուի հակառակը, այն ատեն ձեր կամքին պիտի ձգենք ընդունիլ կամ ճերժել:

Ժողով. — (Միաբերան) Այո, այո, այո:

Մարգ. — Տէրապապ, Աստուծո՛վ ինդաս:

Նախ. — (Առնելով Քարտադարեան Նիկողոսի նամակները) Աբրեմ, Մարգար աղա, պէտք է տար-տասնեակինգ օր ալ սպասել ձեր տեղը՝ ճինչև Արնէն յիշուած հեռագրի պատասխան գալը:

Մարգ. — Ըճճա, Սրբազան, հիւրիւծէթը իղին չի տար ուր եւել կենանք: Օխար օր է մացեր, էկէր ուր չերթանք նը՝ իրենք ետրնուա տի գան, սողրա գլօխնիս կինէ տի ցաւքնին...

Նախ. — (Ժողովակալներուն) Այս ատիւ հետեւեալ կարգադրութեան զանք: Ես կը խօսիմ Մուխթար Յարութիւն էֆէնախի, թող այս խեղճերը իր բնակարանը ընդունի և Ռոտիկանութեան ճօտ պէտք եղած բարեխօսութիւնն ընէ:

Ժողով. — Այո, այո:

Նախ. — (Մարգարի) Այ ինդիրը կարգադրուեցաւ. դուք Յարութիւն էֆէնախի բնակարանը պիտի փոխադրուիք, ինչ պիտի սպասէք ձեր հրահանգներուն Նիկողոս աղա, կարծեմ ալ պատճառ ճը չմնայ ձեր այս օրինաւոր առաջարկը ճերժելու:

Վ. Առախ. — Ես կը վառահացնեմ Նիկողոս աղայի կողմէ, այնպէս չէ՞, սիրելի բարեկամա:

Նիկ. (Ճաստանշտով Առախեյեանի աչքին մէջ կը նայի):

Նախ. — Ի՞նչ կ'ըսէք, Նիկողոս աղա, հեռագրիւրը քաշե՞նք:

Նիկ. — Ես պիտիմ ուր պօջ բան է ըճճա... քաշեցէք ձէյ ճի:

Նախ. — Դուք պիտի տեսնէք որ երկու պարագային ալ ձեզ համար նպատաւոր պիտի ըլլայ: Արդ, վճարեցէք հեռագրի արժէքը:

Նիկ. — Ի՞նչ պարագա ինչ է:

Մարգ. — Ես կու վճարի՛մ, Սրբազան, ես...

Տ. Ամբակ. — Նիկողոս աղա, այսչափ ճը զոհողութիւն կարծեմ ձեր պատիւն է որ կը պահանջէ:

Վ. Առախ. — Ո՛չ, ո՛չ, Նիկողոս աղան իմ ճանչցած առատաճեան, աստուածավախ, վիհանճն, բարի, ընտանեուէր, ճարպիկ, ձեռներէջ բարեկամներէս է:

Նիկ. — (Դանդաղօրէն ոսկի մը դնելով աեղանիւն վրայ): Ա՛ս ալ վրայի պիպէտն է:

Նախ. — Արժէքի համեմատ կը վճարուի և վրայիբքը Պատրիարքարանէս ձեզ կը վերադարձուի: Հիճա, դուք ալ կրնաք ճեկնիլ, պայմանաւ որ երբ կանչուիք, անձիջապէս ներկայ ըլլաք: Եսա շնորհակալ ենք որ չճերժեցիք ձեր կրջնագրի համեմատ ներկայանայ եւ ընդունիլ ձեր օրինաւոր առաջարկը: Տէր. Միհաս. — Երբ հաստատուի որ ձեր կինը

անձեղ է, դուք պիտի հաւանիք կրկին ապրել իր հետ: Ժողով. — (Միաբերան) Հարկաւ, հարկաւ:

Նախ. — Ի՞նչ պատասխան կուտաք սօքթէօր էֆէնախին:

Նիկ. — Ի՞նչ ճուղապ տամ, կու հաւրնիմ ըճճա Ալը ա'ելլէ ա'երթայ, քանի ճը սէպէպներով: Պիլինճին ուր ես աստեղի կէջինճէյին չիմ կրնար հասնիր, իքինճին ուր ձէյ ճի նամուս փարայի ճը արին, իւչինճին ուր ես փարա տի վատարկիմ եարէն աահաթ եաշամիշ իլլելու համար, տէօրտիւնճին ուր սոօր Սարճպոլի ճամբաները գոյ ին, վազն ուր նորէն գալ ուզիմ նը՝ չի տի կրնամ:

Տ. Ամբակ. — Նիկողոս աղա, այդ պարագաները վերջէն կը ճասճուին, զիւրին է:

Մարգ. (Մուխի նէս ոսֆի եղելով Տ. Ամբակուրի ձեռքը կը հաւրարեւ) Տէրապապ, քեզ Աստուած զրկեց ուր ձեզ աս տուչններուն լիսանէն խարստ: (Մուխի) Աղջի՛, ձեռքը պագ տէրապապին ուր օրհնէ:

Տ. Ամբակ. — Եսա ապրիս, ալջիկս, աշխարհ է. աճէն բան ձեզ համար է, ուրախութիւն ըլլայ թէ արճութիւն: Դուն միտակղ չես անիրաւութեան և պանդխտութեան զոհը. դեռ քեզի պէս բողճաթիւ բոյրեր անդին կը ճեռնին անհատկացուրթեան և ազիտութեան ձէյ:

Նիկ. (Փոքրով ոսֆի եղելով դուռը կը բանայ եւ դուռս կ'եղլէ):

Մարգ. — (Արտօւալով Նիկողոսի ետեւեմ) Նիկողոս աղա, եկուր տա սէվապէյ վա՛ղ ճնցիր, ճ'աներ, արե՛ւդ սիրիմ... Նիկողոս աղա...

(ՎԱՐՍՄԻՅՐ)

Շարունակելի ԳԵՂԱՍ ԱՐԹՐՈՒՆԻ

ՀՈԳԻՆԵՐՈՒ ԵՐԳԸ

„ՌՈՏԵՆԻ ՀԱՄԲՈՅՐ“Ը

Այսպէ՛ս, անգա՛րճ... Յաւիտեան լրոտքիւն՛վը Վայրի, Աղաչաւոր Հրաշքիդ մուր կը հարանայ յանկարճ հող. Հրաշքիդ մուր նըլիւտեմ՛վը մեհաւալ ճախրի, Կալեկոմուի, ո՛վ ցանկութիւն, խուլ հեւեիդ մէջ կատկածոս:

Տե՛ս, բազուկները կը հեգեն իրենց տեղա՛նք այրի. Եւ յուտաքիկ նայուածներու մոլորումն՛վը տեղոս. Չոյզ սիրիմ մէջ կ'իջնես, ո՛վ Կիրք, հոմ մուքիմ պէտ հարայրի:

Չոյզ սիրիմ մէջ կ'իջնես անսանձ՝ նուպայիդ մէջ հիւանդոս:

Ու օրոնցները կ'երկարին մասուցումն՛վ մը վայրագ, Կարճես յեթիմ փարումն ըլլար, հազա՛ր տեղով մեսարբուն, Կարճես անվերջ աղօթ մ'ըլլար, կրօնիմ լու՛ն պատարագ:

Այսպէ՛ս, անգա՛րճ... — ո՛վ սիրուան յիմարութիւնը մարդուն,—

Բընագրն աւա՛ղ, կ'ասուածանայ նանապարնիմ վրայ կեանքիմ,

Իր յառնումին մէ՛ջ իտղղած հե՛լ Միտիմ բաղճոս հիչն անգին:

Ու օրոնցները կը կառչին մասուցումն՛վ մը վայրագ... ՄԻՉԲԱՆ ԹԵՐՈՍԱՆԱՆ

ՄՕՆԲԼԱՆ - ՆԱՊՈԼԷՕՆ

Հրպա՛րս են Ալպերն իրենց բարձունքում,
Բայց է՛լ հրպարս է Մօնրլանն երկնում...
Այնտեղ բուխեր բրնձամ կոճապար
Թրուչում են, սուլում, հրչում խելապար:

Պառկած է Մօնրլանն էն վե՛րն Ալպերի,
Եւ չէ՛ սոսկ մի սար այդ մեծ լեռ—հսկան,—
Նապոլեո՛նն է նա, այն մե՛ծն ամեհի,
Քրնամ իր հրնով յաւ իսեմական:

Սուլում են, հրչո՛ւմ հողմերը անուն,
Միտս ձայն են սալի, գոռում ականջին,
Ու մե՛ծ ուժգնաձայն հոգոց են երգում,
Էն վե՛րն յաւերժող ձիւների միջին:

Եւ հրնամ է նա, արձա՛ր Նապոլեոն...
Ձեռները խաչած մեռած իր կրծքին,
Մահուր պատանեմ ձիւնովն յաւերժի
Ու այն եռանկիւն գրլխարիք գրլխին:

Քրնամ է այնտեղ Եւրոպի դիմաց,
Դարերին նրէր, ամպերի վրայ,
Որ երբ մոռանան մարդիկ ամեն բան
Նայեն ու յիշեն անունը նրա...

Եւ զո՛ւր կրչանայ ժամանակն յամառ
Նրան զնչելու երկրի երեսից
Եւ զո՛ւր կը ոռնայ սարերը խելառ,
Նա չի՛ զարթնի էլ, զարժի ալնտեղից:

Եւ չե՛ն ծառանայ ռամիկ սերունդներն
Իրենց բաներով արձապարձան—
Կը մաւսեն բաներ, կը մեռնեն ձեռներն
Ու չեն կորձանի այդպէս մի արձան:

Եւ կ'անցնեն դարեր, կ'անցնեն այս մարդիկ
Եւ կրգայ քրզուկն անդո՛ւր, ձանձրալի՛,
Եւ զո՛ւր ետ կացած իր ժամանակից
Կըսելի այնտեղ արձանը մեծի...

Ոչ ո՛ր չի գիտնայ անունը նրա,
Ոչ ո՛ր չի տեսնի գրլխարկ մի ծանօթ
Ոչ ձեռներ խաչած մեծ կրծքի վրա
Ոչ Իո՛ւն փառանեղ, ոչ տե՛ստ մահահոս...

Եւ խօլ բուխերի երգերովն անվերջ
Կը հրնի՛ այնտեղ արձանը լրւած,
Այնտե՛ղ յաւերժի արձաք ձիւնի մէջ
Անփա՛նօ, անանուն, մեկնա՛կ, մոռացւած...
Լօզան ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ

Գ Ր Ք Ե Ի Բ

Հ. Ն. Ալինեան, Չարբիա եպիսկոպոս Գնաձեաց
է- ի-ր գաղերը. —
Հ. Ն. Ալինեան, վիենայի Միսիթարեան Միա-
բանութեան ամենէն համակրելի անդամներէն ծին,
ի լոյս ընծայած է Միջնադարեան Հայ բանաստեղ-
ծութեան անձանոթ մնացած էջերէն մէկը, Չարբիա
Գնաձեաց եպիսկոպոսի տաղերը: Առաջնակարգ

դէժը ճը չէ որ երեւան կուգայ, բայց սիրուն ու
շահեկան անհատականութիւն ճը որ այդ շնորհալի
շրջանը կազմող բոլորն մէջ իր որոշ տեղն ունի և
սրուն գործը կ'արժէր ի լոյս հանել: Գրիգոր Աղթա-
մարցիի հետեւող ճըն է, նուազ ճոխ ու ինքնատիպ,
աւելի պարզ ու կոկիկ: Լաւագոյններն են առաջին
երկու տաղերը, ճանաւանդ առաջինը ուր շատ քնն-
քուշ տաղեր կան: Հ. Ալինեան տաղերուն սկիզբը
զրած է ուսումնասիրութիւն ճը Չարբիայի կեան-
քին եւ գործին ճասին: Չարբիա եղած է բանա-
ստեղծ եւ նոյն ատեն ճանրանկարիչ. արուեստաւոր
ձեռքով օրինակած և նկարագրագրած է Աղթաճա-
րոս Չարբիայի թարգմանութեան Կեչառեցւոյ խմբա-
գրութիւնը. իր բանաստեղծական արտադրութիւն-
ները (գէթ անոնք որ ճանօթ են մեզ), սահաւաթիւ
են տանջորս տաղ, որոնց ճիւղն վեցը՝ ըստ Հ.
Ալինեանի կարելի է հաստատապէս վերագրել Չա-
րբիայի, եւ տաներիւ «կաֆան»ներ, կամ կաֆայի
կատրանքներ ճոր աւելցուցած է Չարբիա այն
հոֆաներուն վրայ ճոր արդէն Աղթաճաճարու վարուց
Կեչառեցւոյ խմբագրութեան մէջ ընդելուած էին
Կեչառեցի եւ Գր. Աղթամարցի: Այդ կաֆաներուն
մէջ կան ըսնի ճը կատրներ իսկապէս ճեղեցիկ:
Հատորին մէջ ամփոփուած կատրները հեղինակին
ամբողջ գործերը չեն ներկայացներ սակայն, ինչպէս
հրատարակչն ալ կ'ըսէ իր քննական ուսումնասի-
րութեան մէջ. ուրիշ ձեռագիրներու մէջ ճեռ
անշուշտ պիտի գտնուին Չարբիայի տաղեր. եւ
ինքն 1898ին Վենետիկի թ. 556 տաղարանէն (ուր
կը գտնուին եւ Երեճիա Չէլէպիի տաղերը) օրինա-
կած եմ տաղ ճը Չարբիայի (ճոր այս թիւին մէջ
կը հրատարակեմ) և որ ոճով բոլորովին կը նճանի
Գնաձեաց եպիսկոպոսին հարազատ տաղերուն եւ
անոնց ամենէն սիրուններէն ճին է:

Հ. Ալինեան իր ներածութեան մէջ ճտարու-
թիւն կը յայտնէ Չարբիայի ճաճանակակից ճիւս
բանաստեղծներու տաղերն ալ ի լոյս ընճալել՝ «էթէ
պարագաները ներեն»: Սրտանց կը ճողթներ որ
պարագաները ներեն: Ընդհանրապէս ճեր նախնեաց
— և ճանաւորապէս միջնադարեան աշուղական կամ
աշուղաճեք քերթողներու — անախ պ մնացած գորճե-
րու հրատարակուճը շատ կարեւոր ճառաշուրթիւն
ճըն է՝ ճեր գրականութեան ճատուցուած... Հ. Պո-
տուրեան, վերջին տարիներու մէջ, այդ կարգի
հրատարակութեան ճեր շնորհապարտութեանն ար-
ճանացաւ, — և կը յուսանք որ շուտով պիտի
վերսկի իր ընդհատուած այդ շարքը. ուրախ ենք
տեսնելով որ վիեննական Հ. Ալինեանը կուգայ
աջակցել Հ. Պոտուրեանի ձեռնարկին. այդ ճաճ-
բուն մէջ՝ ընելու բան շատ կայ, և ինչքան շատ
ըլլան այդ գորճին վիտակցաբար լճուղները, այն-
քան պէտք է ճոճ ըլլանք: ճանկալի էր որ՝ ի միջի
այլոց՝ լոյս տեսնէր Աղթաճաճարու Վարուց թարգ-
ճանութեան երկրորդ եւ լրակատար հրատարակու-
թիւն ճը. առաջին հրատարակութիւնը վաղուց
սպառած է. լաւ կ'ըլլար որ այս երկրորդ հրատա-
րակութեան մէջ ունենայինք հին թարգմանութիւնը
ամբողջութեամբ, անոր հետ Խաչատուր Կեչառեցւոյ
նոր ու «ամօթխած» խմբագրութիւնը՝ իր, Գրիգոր
Աղթամարցիի եւ Չարբիայի կաֆաներով. վերջին

ճայր կարեւոր եւ ամենաշահեկան հրատարակութիւն ճը պիտի ըլլար ստիկա . եւ ինչո՞ւ Հ. Ալիւնեան, անգամ այն Միաբանութեան որուն ներկայ ճեճագոյն դէճքը Հ. Յ. Տաշեան՝ այդ Արեքսանդրու Վարուց հայ կրկին թարգմանութեանց եւ կաճանեւրուն նուիրած է հոյակապ աշխատութիւն ճը, ինքն իսկ չատանճնէ՝ աջակցութեամբ Հ. Պատուրեանի՝ այդ հրատարակման ճանր ու փառաւար բեռը :

Կ. Կոստանեանց, Գրէէր Մաքրորոտի Բը՛նեը.— Գրեթէ ճիւղնոյն ատեն Պ. Կ. Կոստանեանց ի ըյտ կ'ընճայէ Գրիգոր Մաքրատրոտի Թղթերը Պ. Կոստանեանց, որ առաջիններէն եղած է ճեր ճէջ ճիջնադարեան հայ գրականութեան վրայ ուշադրութիւն դարճնող եւ բազմաթիւ հմտալից հրատարակութիւններով ճէջտեղ հանած է այդ շրջանի կարգ ճը ինքնատիպ քերթողական արտադրութիւնները (Մըլըրախէ Նազաչի, Յովհ. Թլուրանցիի, Գր. Աղթամարցիի տաղեր, Ստ. Միւնեցիի Ողբը, Միջնադարեան հայ բանաստեղծութեան չորս հաւաքածունները, են) այս գրքով կուգայ ուրիշ տեսակի բայց նոյնքան կարճար գորճը ճը երեսն հանել : Գրիգոր Մաքրատրոտ, իբր աշխարհական գրագէտ, իբր հեղինական քաղաքակրթութեւը խորապէս իւրացուցած գրահմուտ, իբր հեղին իճաստասիրական եւ քերթողական գորճերու թարգմանիչ, առաջնակարգ եւ եղական շահեկանութեամբ դէճք ճըն է ճեր նախնեաց դասական գրականութեան ճէջ . իր գորճերէն ցարգ հրատարակուած էին ճիւղն ստանաւորները, անտիպ կը մնային թղթերը որ շատ աւելի արճէք ունին բան ստանաւորները՝ թէ՛ գուտ գրական տեսակետով եւ թէ՛ իրենց պարունակած պատճական եւ այլ տեղեկութիւններով : Զարճանալի հակասութեամբ ճը՝ այդ ատտիկեան հին գրականութեան սիրահար ճիւղքը՝ իր սաղաչափեալ արտադրութեանց ճէջ աւելի արաբ է ու բիւզանդացի քան ատտիկեան . կենճուտ, իրթին են այդ քերթուածները եւ նոյն ատեն՝ ո՛չ վերճ ճուտութենէ ու տափախութիւններէ . իբրուն, աշխարակ յունտորութեամբ խաթարուած, յաճախ՝ պարզապէս անհասկանալի է : Իսկական բանաստեղծութիւն կարելի է գտնել ճիւղն, քիչ ճը՝ « Ընճայեճ քեզ տարեկան » քերթուածին եւ ճանաւանդ « Անցք բտուերի է փառք ճարգոյ » սաղին ճէջ : ուր ոճ ու իբու՝ իր տոլրականէն տարբեր ճեճ պարզութիւն ցոյց կուտան : Նաճակները անհունապէս աւելի լեցուն են ճաճաճաճ, ճգայճաճ, հմտութեամբ, ճոխ ու իսկատիպ ոճով . իբրուն ալ հին թէեւ ճերթ կ'իջնայ յունտանրական ճայրայեղութեանց ճէջ, յաճախ շատ աւելի պարզ է քան ստանաւորներուն ճէջ : Պ. Կոստանեանց խորին ճիւղնակարութեան արճանի է այդ շատոնց ի վեր սպասուած ու փափաքուած հրատարակութիւնը ճեղ ընճայճ ըլլարուն : Հատորը կը պարունակէ կենտագրական ուտունասիրութիւն ճը Գր. Մաքրատրոտի վրայ եւ բազմաթիւ ճանթութիւններ այն անճերուն վրայ որոնց կ'ուղղուին Մաքրատրոտի թղթերը՝ ինչպէս եւ՝ ճաճաճը՝ իրողութեանց եւ հարցերուն վրայ ճըր ստոնք կը շօշափեն : Կայ սակայն դեռ ստուար աշխատութիւն ճը կատարուելու՝ այդ հրատարակման գորճին իբր լրացուցիչ : Մաքրատրոտի թղթերը ողղուած են հեղին դիցարանութեան ճանրաճանտութիւններով, հեղին

բանաստեղճներու, իճաստասէրներու, արուեստագէտներու անունաց յիշատակումներով, անոնց գորճերու ճասին ճանթութիւններով . ատոնց ճէջ թերես կարելի ըլլայ նորութիւններ գտնել հեղին հնութեանց ճասին . ճաննագէտներու կողճէ այդ ուղղութեամբ ուտունասիրութիւն ճը շահեկան պիտի ըլլար ոչ ճիւղն ճեղի, այլ եւրոպական բանասիրութեան իսկ հաճար : Օգտակար պիտի ըլլար նաեւ որ քաջ յունապէտ ճը հրատարակէր աշխարհաբար թարգմանութիւն ճը Մաքրատրոտի սաղաչափեալ եւ արճակ գորճին, դարբնուած անհասկանալի բաւերուն հանելուկը՝ յունարէնի օգնութեամբ լուճել ճանարով :

Բճ. Աւէրիտ Բաբայեան, Եկեղեցական արտոյջատահոնիւն.— Անպիճելի ճճարտութիւն ճին է որ հայ ճողովուրդը անհրաճեշտ պէտք ունի՝ աղղային ու քաղաքական ճաներու իսկ տեսակէտով իր Աղղային եկեղեցուոյն : Ատոր ճասին կրնան տարակարճիք ըլլալ ճիւղն իսենթերը եւ իճաստակները : Ասիկա յայտարարելը ճի բաւեր սակայն . եկեղեցին՝ իբր բնաղանցական գաղափար ճը, իբր ճիւղնակական պատկեր ճը ճէ որ այդ սղղապահական դերը կը կատարէ, այլ իբր հայոց հանրային կեանքին ճէջ որոշ ու կարեւար դեր ունեցող հաստատութիւն . ուրեմն՝ անհրաճեշտ է որ ամեն ճայ, հաւաստացեալ կամ աղատտիտ, ճերճորէն հետաքրքրուի այն կացութեամբ ուր կը գտնուի ճեր եկեղեցին, իր վարչութիւնը, կաղճակերպութիւնը, ճաճաճ ու նիւթական կեանքը : Ինչքան աւելի ճեր եկեղեցին կարգաւոր, կենտասխայ, գորճոն, ճեղուն ըլլայ, ինչքան աւելի ճեր ճողովրդին ներկայ պոճանջներուն ու դարուտ ողղոյն հաճապատատախանող դերքի ճը ճէջ կը գտնուի, այնքան աւելի պիտի ճեճնայ անոր գորութիւնը, այնքան աւելի ճեր ճողովրդին սիրտը պիտի կապէ իրեն, եւ այնքան աւելի ան պիտի կարենայ հզորապէս կատարել իր դերը : Այս ճասին շատ բան կայ բտելու եւ ընելու . Բճ. Ա. Բաբայեան, ճին ճեր այն սղղաճիւղ գորճիչներէն որ լրովին կ'ըճբանեն ճեր եկեղեցուոյն կարեւորութիւնը ճեր աղղային կեանքին ճէջ, այդ բտուելիք բաներուն ճէկ որոշ ճարքը յտտակորէն պարզած է իր այս գորճին ճէջ . իբր ճաննագէտ՝ նկատի առած է առողջապահական պայճանները եկեղեցուոյն ճը. ճեր եկեղեցին ունի արարողութիւններ, սովորութիւններ, ճէտեր, որոնք հին ատեն՝ ուրիշ պայճաններու ճէջ հաստատուած են, եւ ճեն հաճապատատախաներ արգի հանգաճանքներուն, եւ առողջապահական տեսակէտով քննադատելի կողճեր կը ներկայացնեն . ատոնք անպատենութիւններ են, որ ճողովրդին եկեղեցիէն ուճանարուն նպատտող կարգ ճը պատճառներուն ճէջ իրենց որոշ տեղն ունին . Բճ. Բաբայեան ուշադրութիւն կը հրաւիրէ ատոնց վրայ եւ կ'ուտաջարկէ ճարք ճը բարեկորղութեւը, որոնք կարող են կատարուել առանց եկեղեցուց հիմնական աւանդութիւնները խախտելու :

Այս վիբքը օգտակար գորճ ճըն է, եւ արճանի ուշադրութեան : Հաճաճով նկատեցինք որ կովկասեան ճաճուրը արգէն ընդարճակ յօղաճաներ նուիրեց անոր . իճայանք նաեւ որ Մատթէոս Բ. կաթողիկոսը լրճորէն նկատի առած է այդ գրքին ճէջ ներկայացուած առաջարկութիւնները եւ անոնց-

ճով որոշած է գրականապէս դրաղիլ : Կ'արժէ որ
մեր թրքահայ ժամուրն ալ իր ուշադրութեան առար-
կայ ընէ Բժ. Բաբայեանի շահեկան աշխատութիւնը :

Հ. քրտնէր. — Պ. Պ. Ղ. Աղայեան, Յովհ. Թու-
ճանեան եւ Վրթ. Փարսպեան կողմած են գեղեցիկ
հաւաքածու ճր արեւելեան Հայ հին ու նոր մեծա-
գոյն գրագէտներու եւ բանաստեղծներու հատընտիր
էջերուն . հատորին մէջ կը գտնուի իւրաքանչիւր
գրողի կենդանագիրն ու կենսագրութիւնը : 688 էջէ
բաղկացած ստուար զիրք ճրն է, շքեղ սպազրու-
թեամբ : Ռուսահայ ու տաճկահայ հասարակութիւն-
ները շատ քիչ ծանօթ են իրարու գրական արտա-
դրութեանց, եւ ասիկա ամենէն սխալ երեւոյթներէն
մին է մեր ազգային կեանքին : Այս հատորը կարող
է մեծապէս նպաստել այդ ցուալի պակասը գոր-
ծանելու : Ճանալի է որ այդ հրատարակութիւնը,
որ ռուսահայ գրականութեան ամենաբարձր էջե-
րէն ստուար ծառ մը կը պարունակէ, լայնօրէն
տարածուի թրքահայ հասարակութեան մէջ :

Հրատարակիչները ծոտղիր են նճարներու երկ-
րորդ հատար մը նուիրել թրքահայ գրականութեան :
Ա. Զ.

Փ Ե Ր Թ Չ Ի Ա Ղ Ի Տ Ը

Սէնիին անօրինակ բարձրացումը պահ մը
մեծ վտանդի մէջ դրաւ Փարիզը. աղէտը բա-
րերաղջարար սահմանափակուեցաւ նիւթական
խոշոր վաճառի մէջ :

Աղէտին զոհերուն ի նպաստ բացում
հանդանակութեան մասնակցեցան Փարիզի
Հայ Աշխատաւորաց Միութիւնը, Անահիտի
խմբապետութիւնը եւ Փարիզի Հայկական Մի-
ութիւնը, որ ուղարկեց 300 Փրանք. Միութեան
քարտուղարը Պ. Փիշոնին ուղղեց հե-
տեւեալ նամակը :

«Պարոն Նախարար,
«Վստան եմ որ բովանդակ Հայութեան զգացումը կը բարգ-
մանէ՝ ձեզ յայտնելով այն ցաւագին յուզումը որ կը համա-
կէ զիս ի սես անուելի աղէտ մը աւերող Փարիզին : Գո-
րովագին սխալացումը եւ երախտագիտութիւնը զոր կը բա-
ձնեն այս մեծ ու ազնիւ երկրին համար, մեզի նաղորդակից
կրնէ այն սրտուքեան, այն անձկութեան զոր այս պահուս
կրողան Ֆրանսացիք :

Մաղթելով վաղընդփոյթ աննեսացումը այս փորձանքին,
կը խնդրեմ որ ընդունիք, եւն
Ա. Զ.

Ահա՛ Պ. Փիշոնի պատասխանը.

«Պարոն,
«Ընդունեցայ ցաւակցական նամակը զոր հաներ էք
ինձ ուղղել՝ Սէնի ողորման պատկառած աղէտին առթիւ :

«Շատ զգածուած եմ ձեր յայնմ զգացումներէն, եւ
պարտ կը համարիմ ձեզ ուղղել իմ շատ անկեղծ զնորեա-
կալութիւններս :

Հանեցէք ընդունիլ, եւն. Ա. Փիշոն

Խուսք մը փարիզաբնակ հայեր սղարկեցին Պ. Փիշոնին
ցաւակցութեան նամակ մը եւ 500 Ժր. (մմն, 200 Ժր. Պ.
Պ. Էսկրեան 75 Ժր., սիկին Էսկրեան 50 Ժր. Պ. Էսկար
Շանին, 50, Լեոն Կիւրիւսիւքեան 50, Յովնանէս խան

Սրիքեան 50 ական Ժր., Երուանդ Կիւրիւսիւքեան 25 Ժր. :
Պ. Փիշոն այս նամակական ցոյցին պատասխանեց սիրալիր
նամակով մը :

Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Բ Ի Տ Ո Ի Ն

Վերջին պահուն, կը ստանանք Պոլսէն «Կոչ
ճր արաստահանի Հայութեան», զոր կ'ուղղէ «Աշ-
խատանքի տուն» նորահաստատ Տիմարկութիւնը :
Տեղի պակասը ձեզ թոյլ չի տար հրատարակել զայն
ամբողջութեամբ : Բայց պարտք կը համարինք ձեր
ամբողջ համակրութիւնը յայտնել այն շատ գեղեցիկ
նպատակին զոր իրեն աւաջադրած է «Աշխա-
տանքի տունը», այն է թէ՛ Կիլիկիոյ մէջ ժամաւա-
ւորապէս, և թէ՛ Հայաստանի մէջ ընդհանրապէս՝
աշխատանք հայթայթել արկածեալ և կարօտ Հա-
յերուն՝ փոխանակ ոլորմութիւն տալու անոնց : «Աշ-
խատանքի տուն» կազմակերպութեան վարիչները
մտալիր են աշխատանքներ Տիմարկութեան Օգնելու լաւա-
գոյն եղանակն է գործ հայթայթել . գրական, տե-
ւական ու բարոյացուցիչ բարեգործութիւնն է այդ :
Մենք արժանի կը նկատենք այդ կազմակերպութիւնը
ամէն քաջաբերութեան և աջակցութեան Ազգային
կազմակերպութիւն մը անշուշտ մեծ յաջողութիւն
կ'ունենայ, եթէ ունենայ ազգային հանգամանք, և
ինքզինքը հեռու պահէ կուսակցականութենէ :

Աշխատանքի տան վարչական ժողովի կեդրոնա-
տեղին է 100, Kayloradjji Koulek,
Péra, Constantinople

Գրածական նուիրատուութիւններն ուղղել կազ-
մակերպութեան նախագահին՝ Տր. Վահրամ Թոր-
գոմեանի՝ անունով :

Մ Ա Ր Ս Ի Լ Ի Ո Յ Ս Մ Ս Ա Ր Ն Ե Ր Ը

Բաւական ատենէ ի վեր ծանր արտունջներ կը
յայտնուին Մարտիլիա և այլուր հաստատուած բանի
մը հայ «սրճար»ներու ծախսի որոնք կը շահա-
գործեն, կը հարստանարեն Ամերիկա գացող հայ
խեղճ միամիտ գաղթականները : Այդ հարցին վրայ
վերջերս ստացանք գրութիւն մը Անգլիայէն, զոր
զմբաղդաբար տեղ չունինք հրատարակելու համար :
Նոյնպէս և Մարտիլիայէն Պ. Ալան, ազնիւ Հայ մը,
որ 25 թունի 1895ի ապրտամբութեան ատեն գեղեցիկ
դեր մը կատարած է, ձեզ հարցրեց կարգ մը տե-
ղեկութիւններ : Առաջին անելու համար «սոմար-
ներու» հարստահարութեանց, Պ. Ալան Էրճանեան՝
քանի մը Հայերու աջակցութեամբ՝ հիմնած է արդէն
Մարտիլիոյ մէջ ընկերութիւն մը որ լրջօրէն ու պար-
կեշտօրէն պիտի դրաղի գաղթող Հայերով և թոյլ
պիտի չտայ որ անոնք «սոմար»ներու ճանկն
իյնան : Այդ ընկերութիւնը հրապարակ հանած է
արդէն յայտարարութիւն մը որ ցոյց կուտայ իր
ծրագրին թէ՛ ազնիւ թէ՛ գործնական հանգամանքը :
Մարտիլիոյ Հայութիւնը ժամաւորապէս, և հայ մա-
նուրն ու Հայոց արարիարքարանը պէտք է աջակցին
այս ընկերութեան : Հասցէն է A. Elmassian,
Asdikian & Cin, 40. Grand Rue Marseille.

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLER.
Imprimerie CH. NERCÈS, 7, Rue du Pot de Fer—Paris.

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆԻ

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Գին՝	Ֆրանկ՝
Les massacres d'Arménie, Préface de G. Clémenceau,		1
L'Arménie, son histoire, sa littérature, son rôle en Orient; introduction d'Anatole France.		1
Zeïtoun, depuis les origines jusqu'à l'insurrection de 1895, par Aghassi; traduction française: préface de Victor Bérard.		—
Նահապետ Բուշակի դիւանը, քննական ուսումնասիրութեամբ հրատարակուած		2
Poèmes arméniens anciens et modernes, traduction française, précédée d'une étude sur la poésie et l'art arméniens par Gabriel Mourey.		1
Chants populaires arméniens, traduction française avec une introduction et des notes: préface de Paul Adam. (պատկուած՝ Ֆրանսական Ակադեմիայէն):		3,50
Մկրտիչ Պէճիկբաշեանի ֆերբուածներն ու նաւերը, ծանօթագրութիւններով հրատարակուած,		2
Les Trouvères arméniens, traduction française, avec une introduction et des notes.		3,50
Մկրտիչ Պէճիկբաշեանի կեանքն ու գործը, քննական ուսումնասիրութիւն. Գերբուածներ		5 3

Ա Չ Դ

Ի նկատի ունենալով Յաճկաստանի — մասնաւորապէս գաւառներու — Հայոց նիւթական անձուկ կացութիւնը և դժբաղդատ տալու համար մեզի ուղղուած խնդրանքներուն, որոշեցինք մեր հետեւեալ հրատարակութեանց զինը զեղչել:

Նահապետ Բուշակի դիւանը	2	Ֆր.
Մ. Պէճիկբաշեանի ֆերբուածներն ու նաւերը	2	"
Ա. Զօպանեան — ֆերբուածներ — Poèmes arméniens anciens et modernes	3	"
Les massacres d'Arménie	1	"
Անաթոլ Ֆրանս, Եպիկուրի պարտեզը	1	"

— հաւուածներ, հայ թարգմ. 25 սնդ.
Ալֆրէտ ար Վինի, ֆերբուածներ. " "
հայ. թարգմ. 25
Իսկ Անահիթի տարեկան բաժանորդագրին վրայ ևս պատրաստ ենք զեզչ մ'ընել ամեն անոնց որ յատկապէս պիտի զիմեն մեզ այդ մասին:

Լոյս տեսաւ
Chirvanzadé
L'ARTISTE
Traduit de l'arménien
par
Sergé d'Herminy

ՏԱՍՆԵՒԵՐԿՈՒ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ
Շ Ա Հ Ր Ի Ա Ր Ի

320 էջ. Հեղինակի պատկերով, Գին՝ 50 կոպ.
Գինիւ թիֆլիսի գրաւաճառներին ևւ Մշակի խմբագրութեան:

ԱՌՉԵՌՆ ԲԱՌԱՐԱՆ
ՖՐԱՆՍԵՐԷՆԷ ՀԱՅ-ԱՇԽԱՐՀԻԿ
Յօրինեց
ՄԵՍՐՈՊ ԿՈՒՊԱՐԵԱՆ
Բաժանորդագրութեան կեդրոնատեղիներն են Պալկնոց ևւ Պողոսապեան գրատունները.
Կ. Պոլիս: Գաւառներու համար 25 դրշ. Արատաստմանի համար 5.50 ֆր.

Հ Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Շ Ա Ր Շ Ա Կ Ե Ա Ն

Իր Կեանքը ևւ բանաստեղծութիւնները կազմեց Հրանտ Նազարեան
Կ. Պոլիս, ապ. Տէր-Ներսէսեան, գին 2 ½ դրշ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ Պ. ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

Յովհաննէս Գալանճեան. — Նոր Բերականուածութիւն արդի հայերէն լեզուի: Միջին գասընթացք (Ա. Բ. սարի. — գին 6 դրշ.
Կ. Յ. Բաճաշեան. — Նոր դասագիրք Հայոց պատմութեան. Ա. տարի Գին 5 դրշ:
LE FRANÇAIS, cours complet pour l'enseignement direct de la langue française.
Première année, cours préparatoire.
LE FRANÇAIS, Deuxième livre: cours moyen. Գին 5 դրշ.

ԱՆԱՀԻՏԵՐ պիտի հրատարակուի այսուհետև կանոնաւորապէս՝ երկու ամիսն անգամ մը :
 Ներկայ շրջանը կը սկսի Ապրիլ-Մայիսին և պիտի լրանայ 1910ի Մարտ-Ապրիլին :

ԱՆԱՀԻՏԵՐ պիտի ունենայ բովանդակութիւն մը այլապէս ու բազմակողմանի—(գրականութիւն, գեղարուեստ գիտութիւն, իմաստասիրութիւն, քաղաքական և ընկերական հասցեր, ևն.) : Կիրոզ բաժինը պիտի կազմեն հայոց հին ու նոր կեանքին, գրականութեան և արուեստին վերաբերող գրուածքներ :

ԱՆԱՀԻՏԵՐ ունի իր որոշ ուղղութիւնը, որ կը յայտնուի իր անօրէնին ստորագրութիւնը կրող գրութեանց մէջ, բայց և կը հիւրընկալէ գրուածքներ տարբեր ուղղութեամբ, երբ անոնց հեղինակը ունի անկեղծութիւն և տաղանդ :

ԱՆԱՀԻՏԻ աշխատակցիլ խոստացած են ռուսահայ և թրքահայ ամենէն հեղինակաւոր գրագէտներէն, ինչպէս և մեր նորածիլ սաղանդաւոր գրողերէն շատերը :

ԱՆԱՀԻՏԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց ընդհ. գործակալ
 Տըթ. Արշակ Տէր-Մարկոսեալ

Սեներըլ ֆօլս	Պարոն	Սահակ Ծառուկեան
Նիւ-Յորք	»	Վահան Վարդանեան
Պաքոն	»	Հ. Երուանդ
Հրովիսենս	»	Գարեգին Տիւլկերեան
Գահիրէ	»	Արմենակ Ատիլեան
Թաւրիզ	»	Վ. Բժշկեան
Թիֆլիս	»	Ս. Մեկրումեան
Գ. Պոլիս	(Պալենց գրատուն
)	Արծիւ գրատուն
Ըդրիանուպոլիս	»	Տիգրան Մարտիրոսեան
Իզմիր	Պ.	Գրիգոր Յ. Տէր-Մինասեան
Պարսիզակ	»	Մելքոն Յովսէփեան
Անկորա	»	Ստեփան Մխիթարեան
Սամսոն	»	Յարութիւն Յ. Տիվանեան, « Արարատեան » գրատուն
Ամասիա)	Աբրահամ Սաստեթեան
Մարզուան	»	Յակոբ Պապասինեան
Կեսաւրիա	»	Գեորգ Ճամճեան
Կարին	»	Գառնիկ Առուսպարանեան
Երզնկա	»	Մարգիս Աղնաուրեան
Շապին-Գարահիսար	»	Վահան Հիւսիսեան
Խարբերդ	»	Մեսրոպ Սահակեան
Կիւրին	»	Սարգիս Չիլինկիրեան
Մուս	»	Համազասպ Տէր-Յովհաննէսեան
Վան	»	Տիգրան Չիթուրի
Սեբասիա	»	Վահան Մուկոֆեան
Ռուսնուզ	»	Գառնիկ Մազմանեան
Փիլիպի	»	Թադէոս Հինդլեան

«ԱՆԱՀԻՏ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ԱՆԱՀԻՏԵՐ կը հրատարակուի երկու ամիսն անգամ մը :
 Բաժանորդագրինն է տարեկան՝ 40 ֆրանկ (ֆրանսա), 12 ֆրանկ (օսար երկիրներ),
 2 սուլար (Ամերիկա), 3 ռուպլի (Ռուսիա):
 Վեցամսեայ՝ 5 ֆրանկ (ֆրանսա), 6 ֆրանկ (օսար երկիրներ), 1 սուլար (Ամերիկա),
 3 ռուպլի (Ռուսիա):

Յօդուած եւ բաժանորդագրին դրկելի հետեւեալ հասցեին .

A. TCHOBANIAN

17. Rue La Bruyère, Paris.